This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

DR
722
.M63
BUHR A
a39015 01315652 4b

PROPERTY OF
The University of Michigan Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

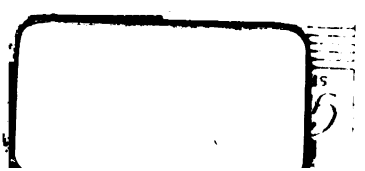

КЊИГЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

ЦАРИГРАДСКЕ СЛИКЕ И ПРИЛИКЕ

ПУТОПИСНЕ ЦРТЕ

ОД

ЧЕДЕ МИЈАТОВИЋА

БРОЈ

3

КЊИЖАРА У. Д. Д. „НАТОШЕВИЋ“ НОВИ САД

UNIVERSITY OF MICHIGAN

6 V0

КЊИГЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

БРОЈ 3.

ЦАРИГРАДСКЕ СЛИКЕ И ПРИЛИКЕ

ПУТОПИСНЕ ЦРТЕ

од

ЧЕДЕ МИЈАТОВИЋА.

У НОВОМ САДУ
ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ
1901.

UNIVERSITY OF MICHIGAN

728993-172

ПРЕГЛЕД

	СТРАНА
I. Први утисци	1
II. Велика Улица Перина и Мост Валиде Султаније (са сликом)	17
III. Света Софија (са сликом)	33
IV. Боспор	70
V. Серај (са сликом)	115
VI. Цариградске Зидине (са сликом)	149
VII. Селамлик (са сликом)	170
VIII. Јилдиз-Кијоск и Султан Абдул Хамид II.	190
IX. Живот у Терапији	212
X. Цариградски пси	242

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

I.

Први утисци.

Воз којим сам почетком Маја 1900. путовао из Београда у Цариград прошао је ноћу Румелију и Тракију. Знати да пролазим преко Балкана а не видети ништа од Балкана, пунило ме је не само тугом него и неком стравом. Чинило ми се да мора бити да сам ослепио кад пролазећи кроз Балкан не видим Балкан! Дисао сам студеним дахом његовим, напојеним мирисом од снега, и од борове шуме и од свеже сочне траве; чуо сам овда онда жубор воде која се брзо жури преко стења; чинило ми се могао бих га се руком дотаћи, и опет га не могах видети! Осећах празнину неку у души, и изгледало ми је да је ова мрачна ноћ нека пакосна аветиња која ми не да да видим Балкан, и ако га пролазим, јер јој је мило да душу

мојој мучи особитом врстом тортуре за коју уобразиље једнога Дантеа знало није.

Била је опет једна нова тортура кад се воз заустављаше по четврт па и по пола часа у Филипопољу и у Једрену, а ништа се од њих не могаше видети до на станици оно неколико лампи које дремаху, и оно нешто мало људи који се полагано кретаху као да и сами дремају, и који — било да су у гуњевима од шајака с јагњећом поставом, било да су у бињишима оперваженим лисичином, било да носе шубарице од црне јагњетине, било да носе туниске фесове и курдистанске турбане, тако фантастички у оној слабој и несигурној светлости изгледаху. Каква тишина за мене, који тек пре десетак дана оставих модерни Вавилон са његовом непрекидном грмљавином од саобраћаја! Чинило ми се да ми оне жмирљиве и сањиве лампе кроз уморно зевање шапућу: „Молимо те, полагано и тихо овуда пролази, јер овај стари град — који је био стар већ и у време цара македонског Филипа — сад спава!“ И у Једрену тако исто: „Молимо те, немој ни кроз прозоре погледати, јер овај некадашњи Цариград уморан и изпемогао сад спава!“

Али њихово спаваље разбудило је моје сећање на њихову стару славу. Знати да сте у Филипопољу, не видети град, а међутим

духом својим прелазити као у панорами прошлост његову, има особиту драж. Па тек у „Дринопољу“, знати да сте у њему, не видети ништа од њега, и опет видети као у слици сав онај велики и дубоки утисак, који је прва отоманска престолница на европском земљишту учинила на душу и на уобразиље српског народа — у оном мраку видети светле прилике Милеве Лазареве и Маре Бранковићеве, — муњевите одблеске великих, драматичних и трагичних призора, које је историјска промисао изводила у староме Серају једренском — какво ексквизитно уживање! Готово сам у искушењу да почнем описивати: „*Путовање по мраку кроз велика историјска гробља!*“

Тракија је једна велика утрина без игде и једног дрвета; управо пустиња, зелена и сочна, али тек пустиња. Не верујем да сам на целој просторији од Једрена до Чаталџе видео више од два бедна турска села. Или је може бити железница навлаш избегавала да удара на села и вароши?! На једном месту угледах на пољу, сасвим близу поред железничких шина, неколико ватрица, које колебљивом али руменом зрачношћу озараваху једну групу чађавих циганских черги. Та је номадска слика давала нешто боје и живота оној зеленој и хладној пустињи, и била је с њоме

*

у чудној хармонији. Дуго после тога у бледом свитању зоре угледах изненадно једно парче друма некаквог, и украј друма низ рабацијских кола натоварених великим трговачким сандуцима с робом некаквом. Возари спаваху испод кола замотани у дугачке гуњеве; биволи зобљаху ниску траву на пустој утрини. На једној кóси стадо оваца црног руна. Високо на небу изнад те косине звезда Даница као крупни брилијантски солитер лебди и трепти својом живом и опет меком светлошћу, као да се растапа од радости што се исток почиње да умива растопљеном поморанџом. У свитању зоре видех да је ова мирна зелена пустиња пуна цвећа — на све стране дивљи божур и џиновски турчинак!

У велико је било свануло, и већ помишљах да нема краја трачкој пустињи, кад локомотива зазвижда промукло, и воз се заустави на станици Чаталџа. Пуно низама без војничког држања, и пуно хамала. Међу овим последњим неколико младих људи, који би могли послужити као модели каквом скулптору, који би хтео да длетом из мрамора изведе живог младог Херкула или Тезеја. Један необријан, неумивен, неочешљан, у прљаве дроњке обучени момак нуди мојим Тезејима и Херкулима мале „буреке“ (ћајице), лепиње

Stanford UNIVERSITY OF MICHIGAN

и симите. Они га с презрењем само погледају, — вероватно што им се једу „буреци“, али немају чиме да их плате! Паде ми у очи како су све то озбиљни људи овде! Нико се и не осмејкује, а камо ли да се гласно насмеје. Да ли то долази од велике мудрости, или можда од велике жалости и сиротиње?!

Нисмо далеко од Чаталџе одмакли, па воз већ савијаше око првог воденог једног огледала, мирног као да је од углачанога сребра. То беше прва лу́ка од Мраморнога Мора. Изгледаше мраморна у толико што не беше на њој никаква живота. Али обала беше као урамљена у некакво џбуње са густим златно-жутим цветом, од којега јутарњи поветарац бацаше до у наше вагоне таласе од багренова мириса. Мало час па опет савијасмо око другог ширег и већег залива, са нешто мало више живота, са неколико лађица с белим једрилима, и са јатима белопрсних и сивокрилих морских голубица. На станици од Кучук-Чесме мало више живота. У Сан Стефану напротив врло мало тога, и ако у њему има пуно по европски зиданих кућа, ви̂ла̂ и омањих хотела, те ми се за један тренутак чињаше као да смо пред зидинама „Старога Рима“ а пе пред градом који је некада у старо доба волео да се зове „Но-

вим Римом". У Сан Стефану очевидно станују људи који немају потребе да првим јутарњим возом јуре у Стамбул. Мора бити да не знају како дивно изгледа огледало Мраморнога Мора кад се у њему плаво небо, обасјано јутарњим сунцем, огледа, и какав чар лепоти његовој дају Принчевска Острва и у даљини венци анадолијских планина који свој снежни Олимп стидљиво али неуспешно заклањају танким велом од румене маглице — јер да знају за ту лепоту они би, чини ми се, свако јутро чак и босоноги пролазили од Сан Стефана до Макри-Кеја! Да л' сам мислио и шта сам мислио о Сан-Стефанском прелиминарном уговору грофа Игњатијева, не треба ни да вам казујем!

Макри-Кеј је село на обали Мраморнога Мора, једна интересантна мешовина од сиротињских кућа и европских вила. Некада је ту негде била палата Хебдомон, пољски двораң византијских царева, у коме су се, враћајући се са срећних војних похода, одмарали док се у граду спреми све што је требало за свечан улазак. Тек почех да изводим себи слике таквог једног триумфалног уласка у град, кад воз наш прође сасвим близу поред неких обрушених и опалих зидина градских. Римска танка цигља и римски малтер провириваше из њих на све стране. Испод

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

тих зидина, овде и онде наслањајући се на њих, беху гомиле од бедних дрвених кућа; неке од њих посрнуле и само се као чудом држе да не попадају; на некима полупани прозори, решетке дрвене попадале те висе у немогућним положајима, врата разлупана; друге опет полу сагореле. Изгледало ми је да смо ушли у град један који је ту скоро издржао дуготрајну опсаду и бомбардање. Зар смо већ у Цариграду, и зар је ово Стамбул?! О томе није већ више могло бити сумње јер се заустависмо пред станицом од Једи-Куле, који је један од квартова стамбулских. Јест, са ових обрушених високих градских зидина, овде и онде обраслих у шибље, дух старе пропале византијске царевине поздравља путнике меланколичним ћутањем, тако речитим у свом мирном достојанству! Штета што прве речи, којим нас на прагу цариградском османлијско царство поздравља, нису друге које него баш: *„Једи-Куле“!* Оне нам намећу успомене мрачне, крваве, грозне. Од „Седам Кула“ које је Султан Мехемед, Освојник Цариграда, сазидао на углу, на коме се приморски зид састаје са зидом сувоземним, ено три у развалипама. Али још стоји кула, у којој су затварали амбасадоре страних држава кад год би се рат огласио; још стоји авлија,

„пијаца од лобања“, на којој су џелати крвима и невинима главе одсецали; још стоји *„камени подрум“* у коме су оптужене па муке стављали, и још се зна где је био *„крвави кладенац“*, у који бацаху одсечене главе, и ако су га сада каменим плочама покрили! Ако има игде на свету место, где се авети јављају, то је ово црно место са три обрушене и четири пусте куле са крвавим споменима. Ето и на ведром јутру излазе ми пред очи бледе сенке султâнâ и великих везира, који су међу тим зидинама главе своје губили. Чини ми се да дижу руке к небу и да вапију за правду! А, мало ње има овде!

Доиста је барон Хирш учинио неправду Турцима што је железницу провео тако, да Стамбул кроз *Једи-Куле* поздравља добродошлицом путнике који у Цариград сувим долазе! Да је само за четврт километра на више ударио, путници би улазили у Цариград *„Златном Капијом“* (Porta Aurea), кроз коју су византијски „василевси“ улазили идући кроз радостан народ право у Свету Софију, да благодаре Богу за дароване им победе.

Кренусмо се са станице мучних успомена. Прођосмо квартове Фланга-Бостан и Кум-Капу. И нехотице нам се очи отимљу на

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

море и на небо, која у несравњивој лепоти покушавају да ово старо гробље, ове рујине са црним танким кипресима, прелију одблеском са небеског кубета и одзраком сребра са мирног огледала Мраморнога Мора. А, ево се указују зелене баште од Старог Сераја; ево лево од њих румене али гломазне зидине носе сиво кубе Свете Софије, која није мање света за нас Хришћане од како четири витка минарета чувају стражу око ње. Него тек се моји погледи за неколико тренутака уставише на њој, па ње нестаде! Зелене баште, тераса над терасом, изнад ових велике неке зграде без архитектонских лепота, гомиле кућа са сниским крововима од ћерамиде, у зидовима дрвене решетке место прозора, кубета од џамија, минаре за минаретом, и опет зидине и куле од старих византијских утврђења, — све се то извијаше пред мојим очима као слике у калејдоскопу, које су истина шарене, али су безначајне и остављају само празан један утисак. Не, ко долази у Цариград железницом нека, чим прође Сан-Стефано, заклопи очи и нека их не отвара док не чује да локомотива дугим звиждањем објављује да је ушла у железнички Терминус. у главну станицу Сиркеџи. —

Чудно је да су Турци, иначе тако неповерљиви према лукавим намерама ђаура и

тако пуни предрасуда, дозволили да се Терминус великих железничких међународних линија, које из Париза, Остенда и Берлина полазе на исток преко Беча, Београда и Софије, заустави у самоме срцу Стамбула, или управо на самом челу његовом! Сиркиџи-станица је у непосредној близини Старога Сераја, Свете Софије и „Блистателне Порте". Мало што је железница на видику Анадолије обгрлила Стари Серај, него Терминус-станица, ова тако превасходно модерна ђаурска установа, пада некако у средину троугла од оне три стародревне зграде у главноме крају „Православног Стамбула"! Изгледа да се хотимице правила „Амајлија противу урока"!

Него нема опасности да ће странци, који железницом први пут у Цариград долазе, толико се дивити Стамбулу да га уреку! Улице стамбулске, кроз које се са станице пролази к мосту на Златном Рогу, и преко овога у Галату и Перу, немају ничега интересантнога. Уске су, нечисте, с рђавом калдрмом, и са бедним продавницама и кафанама. Света пуно. Узани тротоари поред кућа и где их има (а свуда их и нема) нису ни из далека довољни за пешаке, те је и колски пут пун људи, жена, деце, низама, заптија, православних богослова с белим турбанима, дервиша са сукненим, сурим и коничним ка-

UNIVERSITY OF MICHIGAN

милавкама, просјака, хамала с плавим доколеницама белим сукненим тозлуцима, без рукавним напршњацима којима се боја не познаје, и место турбана с танким шареним марамама око фесова. Нарочито и одмах пада у очи како много баштована пролази с великим и високим котарицама о плећима, пуним свакојаког зеља и зеленог варива. Кочијаши имају велике муке да у овој непрекидној гунгули кога не прегазе. Нити је чудно што у Цариграду тако много богаља има! Видите ли успут где какву зграду од тесана камена, која архитектонским бизеријама одскаче од других простих и прљавих кућа, па запитате шта је то, чућете да је то „Турбе“ тога и тога Султана, гроб једнога цара. Тих „царских гробница“ има приличан број по Стамболу, и уз џамије и неколике чесме, оне су му једини украс. Оне само удубљују меланколичан утисак, који се још на станици од Једи-Куле на душу путникову навољује.

Испод једне високе а узане капије — испод које се две кратке а врло живе улице састају у оштар угао те пооштравају опасности и пешацима и колима — излази се пред лице велике џамије, коју је Таркхана, „Валиде Султанија“ — мати Султана Мухамеда IV-ог пре својих 150 година саградила.

Она је у сувише тесној улици да би могло бити говора о каквом архитектонском утиску; али за странца, који први пут у Цариград долази она је ипак прва карактерна црта стамбулског живота. На њеној масивној централној степеници, по којој се са улице пење у простране њене мраморне ходнике, свагда има интересантних група. Младе софте, старе хоџе и улеме, уморни хамали, жене махом у црним ферецама и белим јашмацима, деца немарљиво обучена у боје које циче, просјаци у дроњцима, продавци воћа, симита, ђеврека, шербета и лимунаде — све се то посадило, како је ко могао, по оној степеници на се одмара, посматрајући мирно масу света која улицом пролази. Десно и лево од степенице имају у мраморном зиду од џамије а на самој равнини (нивоу) од улице седам или осам чесама; свака славина има своје нарочито мраморно корито, те по четрнаест ако не и по шеснаест правоверних може од један пут и у исто време да врше своја обредна умивања. Цртачи вештаци наћи ће у свако доба пуно интересантних типова на степеници и на чесмама Џамије Валиде Султаније.

Одмах од те џамије савија се на десно, преко једне мале пијаце свагда пуне света, на велики мост, који преко основице Златнога Рога из Стамбула у Галату води. Тај је

UNIVERSITY OF MICHIGAN

мост, по моме налажењу, једна од главних знаменитости Цариграда, нешто што је оригинално и што се најдуже задржи у сећању. О њему ћу вам засебно писати. Сад само толико поменем, да се преко његових брвана и греда, под страшном треском и лупњавом, кроз просто страшну гунгулу, и уз непрекидну усплахирену вику кочијаша: „Варда! . . . Варда!! . . . Варда!!!“ (од италијанског „guarda“, пази, чувај се!) улази у Галату.

Као што је познато, Галатом се зове онај део Цариграда који је насељен на јужној падини брега што се на север од Златног Рога у вис подиже, док су Стамбул и Фанар на северној падини системе од брежуљака, који се дуж јужне обале Златнога Рога протежу. Кад са моста ступите на „калдрму“ од Галате, видите како се десно од вас к североистоку у Боспор пружа кеј, истовариште с утврђеном обалом, уз који свагда има великих пароброда аустријскога Лојда, француске Масажерије, италијанских, грчких, руских и румунских паробродних друштава. Лево од моста к југо-западу пружа се северна обала Златнога Рога, уз коју има читава шума од катарки на турским и грчким једрилицама, а мало даље стоје на котвама они неколики убојни бродови турски, које је још пре двадесет и пет година Абдул-

Азис набавио, који истина нису могли да се крену да траже грчку флоту за време рата, али који још сасвим иструлили нису!

Кола наша сад наступају на нову гунгулу у узаној једној улици, дуж које и с једне и с друге стране стоје уски и плитки долапи у којима Грци, Јевреји и Јермени седе и врше „сарафске“ послове. Управо она мала пијаца, на коју се са моста у Галату ступа, и оне уске улице око ње, цариградска су новчана и ефектна берза. Пало ми је у очи и зачудило ме је како је у оној густој гомили људи на берзиној пијаци у Галати односно врло мало Јевреја према броју Грка и Јермена! С муком и с виком отвараше наш Турчин кочијаш пут својим коњима кроз ону масу света. Па онда уз прилично стрмо брдо и све једнако кроз узану и прљаву улицу — која је још узанијом и опаснијом постала трамвајским возовима који кроз њу пролазе, — остављајући на лево модерну палату Царске Отоманске Банке а на десно старинску ђеновљанску округлу кулу од Галате, излази се једва једном на равнину на којој лежи Пера. Тај део Цариграда носи тип европске, управо италијанске, варошп. У томе крају станују Грци, Јермени, Французи, Енглези, Италијанци, у опште странци из Европе и Америке, као и оно нешто Ту-

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

рака што су окусили од цивилизованога живота Западне Европе, а имају и куражи и новаца да таквим животом и на Боспору живе. Ту су и главни, по европски удешени, хотели цариградски, ту европске продавнице (у осталом једва нешто боље од оних у Београду), европски лекари, апотекари, адвокати, књижари; ту главне европски уређене кафане. Главна улица Пере (Grande rue de Péra) сама по себи је једна од цариградских „знаменитости“, коју вреди видети.

Ваља ми признати да је први утисак, који је Цариград на мене учинио, био — разочараност! Најпре оне развалине од старих грчких зидина, па онда оне сиротињске куће од дрвета, више или мање повијене на једну или другу страну као да хоће да падну, па оне искривудане, узане и прљаве улице, пуне света махом сиротињски одевеног, пуне мркожутих овчарских нечистих пáсâ, превлађивање феса где сам очекивао шарене турбане и велике чалме, превлађивање црног европског капута, црних панталона и „глазираних штифлетни“, где сам очекивао алватне зелене и плаве кафтане, антерије од индијских и персијских шалова, црвене кожне пусате с дугим ханџарима, жуте мествe и црвене јеменије — све то скупа с оном не-

прекидном и несношљивом лупњавом и виком бацило је сенку као од мутног облака на моју иначе радосну узбуђеност што дођох у Цариград, један од најславнијих градова у историји света, у град који је за нас Србе већ од хиљаду и двеста година по преимућству — Град Царева!

Gaylord
UNIVERSITY OF MICHIGAN

Кула Сераскерата

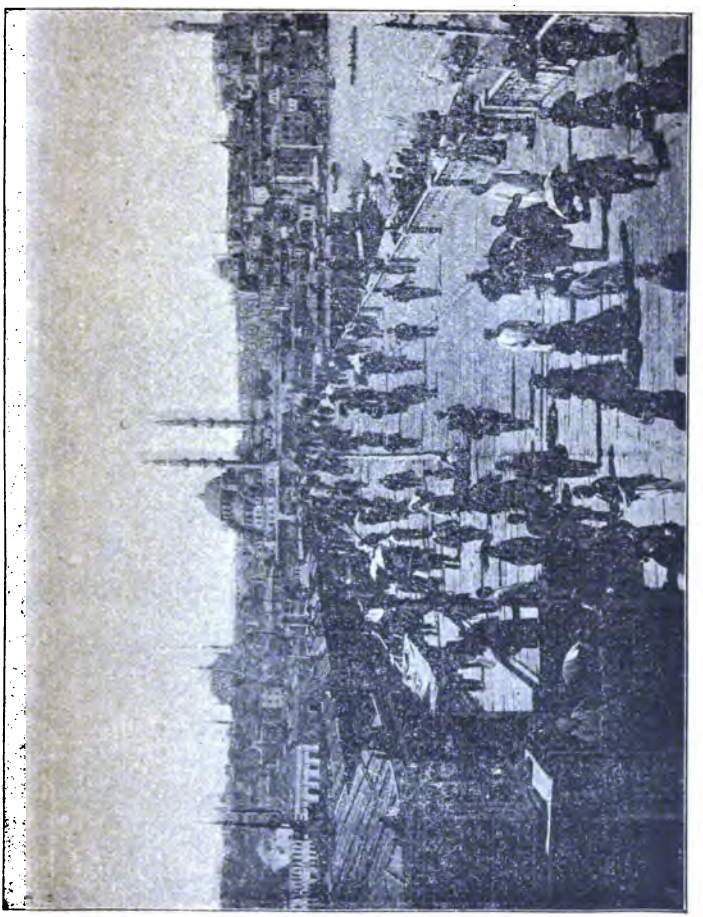

Мост и Џамија Валиде Султаније.

Св. Софија

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

II.

Велика Улица Перина и Мост Валиде-Султаније.

Цариград нема ништа што би имало права да се зове „Парком“, и што би се ма из далека могло упоредити с лондонским Хајд-Парком, париском Шумом Булоњском, бечким Пратером, па ни са самим Калимегданом нашега скромног Београда. *„Европске Слатке Воде“* и сувише су далеко за свакидашњу проходњу, све кад би се ишло на колима или и на коњима, а већ *„Азијске Слатке Воде“* леже на анадолијској страни преко Боспора. И иначе и једне и друге нису ништа друго до зелене ливаде поред потôкâ, с нешто мало хлада под овом или оном лином, или под овим или оним храстом, који се по ливади на ретко овде и онде налазе. За Европљане у Цариграду свакидашња је шетница — *Велика Улица Пере* (Grande rue de Péra), а већ главна проводња како за странце тако

и за становнике цариградске то је — *вожња Босиором.*

Велика улица Пере иде самом грбином брега, који се својом јужном падином спушта к свагда мирном огледалу Златнога Рога, а источном к свагда живој струји Боспоровој. Она почиње на самом северном отвору од Тунела, кроз који се свет сваких пет минута у удобним вагонима довози оздо из Галате горе у Перу, и обратно из Пере свози доле у Галату, за 30 пара (сантима) у првој а за 20 пара у другој класи. Једним крајем својим — оним најближим тунелу — она је врло узана тако да се на колском путу с муком двоја каруца размимоићи могу, а на тротоарима се два лица никако размимоићи не могу, него један ваља да загази на колски пут. Тек кад у северном правцу стигне у близину баште од Лицеја Галата Серај, постаје толико широка да у њој налазе места и трамвај и жива и непрекидна струја од кола и каруца. И тротоари су ту довољно широки, да би по четири или и пет пешака њима упоредо могли пролазити, да од тога најширег тротоара у Цариграду пси цариградски нису одавна постали прави господари, па по цео дан по њему леже у пријатељским групама и у дубоком сну. Само најскромнији међу њима леже по олуцима

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

између тротоара и колскога пута. Нико, ни најарогантнији члан „златне омладине“ цариградске, ни најпоноситија кадуна, ни најпопуларнији Мула, ни најученији Муфтија, ни Садр'азам, ни Шеих-ул-Ислам, па ни сама Валиде Султанија, мати Султанова, не би смели, а не би ни хтели узнемирити дневни одмор и спавање паса цариградских по тротоарима и улицама цариградским. Већ на ону лупњаву и ларму пси су навикли па им оне не кваре снове, само ваља добро пазити да нико на њих ногом не стане. Ово је за странце врло незгодно, јер је немогућно у исто време пазити да се на псе не нагази и загревати очи своје на топлим пламеновима из црних очију елегантних Леваптинака, којих је „Велика улица Пере“, сваки дан од једанаест сахата пре подне па до један сахат по поноћи, пуна.

По живости саобраћаја, по маси света, по тоалетама же́на̄ из богатијег реда, ова улица јако подсећа на париске булеваре. Само што вас та илузија брзо пушта чим нагазите на каквог пса, или већ и чим видите Туркиње у ферецама и турске официре, који као да су свагда на тротоару Перине „чаршије“, кад на дужности нису. Тај тротоар, окупиран псима, а фланкиран европским кафанама и посластичарницама, као да је

*

главно поље за „ашиковање“ у Цариграду. Богате Туркиње од млађег нараштаја, и које претендују на елеганцију а мисле уз то да су и лепе и грациозне, шетају по гранитном тротоару Перине главне улице као да је кадифли-трава какве царске баште. И наравно да подижу и забацују танке јашмаке с лица да би боље разгледале свилу и кадифу и друге красне ствари по излозима ђаурских дућана. Њихова кола — махом бечки батари црвеним или загасито-плавим атласом унутра обложени — и њихови евнуси — махом црни Арапи џиновског стаса, — стоје мирно на овој или оној тачци колског пута уз тротоар, и чекају док им се хануме не врате. Ту можете видети доиста елегантних Туркиња, не више са врећастом ферецом, него са свиленим хаљинама европскога кроја, тесно око паса утегнутим, с финим париским и бечким високим „штифлетнама“ које успешно, наравно нехотице, износе на видик, како је мала и лепо формисана нога у Туркиња (као што су им махом и руке мале и лепо формисане)! Овај нови нараштај Туркиња од добрих и богатих кућа само у толико води рачуна о прописима корана и о предрасудама старијег нараштаја, што косу, врат и груди покривају каквом лаком и ме-

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

ком тканином од свиле, или чипком, те много подсећају на кокетне Шпањолке.

Богате Гркиње и Јерменке воле да носе најновије тоалете париске, и између три и четири сâта по подне — а нарочито Недељом и празницима — може се у „Великој улици Пере“, као у каквом великом коридору неке огромне палате, видети што најлепшега и најелегантнијега цариградски „ђаури“ имају. Није чудо што млади турски официри, бимбаше и миралаји, као и ефендије и челебије, праве ту улицу објектом својих концентричних маршева!

На тротоару те улице главни је језик француски, али се много чује грчки и турски; јерменски мање, а италијански, који је све до кримског рата био главни језик левантински, још мање. Наравно да је у овом интернационалном коридору и дипломатија — а нарочито млада дипломатија — јако заступљена. У самој ствари „Велика улица Пере“ могла би се праведно назвати „Улицом Амбасада“, јер осим персијске која је у Стамбулу, све су друге амбасаде и легације или у самој тој улици (руска, француска, шведска, холандска, српска, америчка), или су у непосредној близини њеној (аустроугарска, енглеска, грчка, шпанска, белгијска).

Него и ако је ова река, што полагано ваља своје таласе по гранитном кориту „Велике улице Перине“, састављена од елеганције, од красних типова мушке и женске лепоте, од витештва утегнутог у мундире с еполетама на раменима, с медаљама златним и сребрним на прсима, и ако, особито Недељом и празницима, светлуца од бриљијаната и драгог камења по оботцима, овратницама, напрсницама, гривнама и по прстењу — опет не може се рећи да је она кристално чиста и бистра. Кроз ове шарене таласе грешне световности пролазе у великом броју и дервиши мухамедански, и калуђери грчки, јерменски, и нарочито калуђери католички све красни и лични људи. Али је атмосфера Велике Улице запојена не мирисом од измирне, па ни мирисом од босиљка, него само мирисом од мошуса! Па онда кроз ове густе гомиле елегантнога света протурују се живо и тамо и амо девојчице од пет до десет година, здраве, веселе, доста добро одевене, али које просе с толиком персистенцијом да је скоро немогућно отрести их се, као да су крље или коњске мухе! Видећете како се у оној гунгули протурују и неки стари изнемогли људи, у бедном оделу, прљави од капе па до цокула. Они шапутом најпре моле за милостињу, па онда вам, опет шапутом,

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

нуде да вас поведу у тајанствене дворове у којима модерне вештице у шампању и шербету кувају сласти и страсти у један хашиш, који памет људску толико замућује да у паклу рај гледа! Немогућно је изближе обележити прљави занат ових прљавих просјака. Сви они говоре сва три главна језика Перине Велике улице — француски, грчки и турски. Али правда захтева да се каже, да ти гадови нису ни мухамеданске вере ни турс ог племена!

Да оставимо „Велику улицу Пере“, па хајдмо доле на мост!

Има два моста који преко тихе а дубоке воде Златнога Рога везују две главне половине Цариграда — Стамбул и Галату. Онај што је готово на самоме ушћу Златнога Рога, главни је. Он је на понтонима па се позно свако вече и рано свако јутро отвара, да би велики бродови могли у пристаниште Златнога Рога ући или из њега изићи. Преко дан се не отвара, јер тада преко њега струји непрекидна река саобраћаја. Уз његову источну страну пристају пароброди, који обдржавају локални саобраћај Цариграда са Дарданелима, Принчевским Острвима, и главним местима на Боспору и на Мраморноме Мору. Уз северозападни крај његов пристају лађе које возе између Галате и Фанара, и

у опште између разних тачака на самоме Златном Рогу. Он нема свога званично утврђеног имена; прости га Турци називљу „Кара-кеј ћуприси“, а образованији Турци зову га „Мостом Валиде Султаније“, јер га је мати Султанова Абдул-Меџида дала градити, и јер од тога доба сав чист приход његов иде свагда матери Султановој. Он је главна артерија саобраћајног крвотока цариградског.

Кад сте на њему не знате шта пре да гледате: да ли дивну околину, или онај свет који њиме у једном и у другом правцу пролази! Погледајмо са њега право к истоку пароброди, лађе једрилице мале и велике а махом старинскога кроја, небројни чамци, барке и кајици клизају по плавом огледалу мора између новога кеја од Стамбула и кеја од Галате и Топхане. Преко воде видите на једној доста стрмој косини, која се од анадолијских планина к мору спушта, варош Скутари, са његовим живописним џамијама и минаретима, турским кућама од дрвета и зеленим баштинама, као и са белом Леандеровом, или, како је Турци зову, „Девојачком“ Кулом, испред њега на једној стени у мору. Десно од моста, гледајући к југоистоку, видећете најинтересантнији део Стамбула, са жуто-руменим зидинама и сивим кубе-

том и танким минаретима од Св. Софије, с белом кулом од цркве Св. Ирине, са сивоплавим павиљонима и ћошкама у тамнозеленим баштама Старога Сераја. Лево од моста, к североистоку, видите најпре многобројне и колосалне пароброде под заставама свију већих народа уз кеј од Галате и Топхане; на самом кеју изванредна живост, вредни хамали износе еспап из бродова, весели морнари уживају свој одмор по грчким и јерменским кафанама, којих је пуно дуж кеја. Изнад тих кафана диже се уз брдо кућа до куће и кућа изнад куће, застирући тако целу јужну падину брда на коме је горе Пера. Од прилике са средине те косе, подиже се на скоро сто метара у висину изнад кућа у непосредној околини, дебео, гломазан, жуто обојадисани округао стуб старе Геновеске куле од Галате, коју су иначе звали и „Кулом Христовом".

Да пређемо сад на другу страну моста, ону што гледа к северозападу. Пре свега пред вама је мирно огледало Златнога Рога; дугокљуни кајици и краткокљуне барке, први жути а друге беле, веслају у свима правцима између Галате која лежи десно и Фанара који лежи лево. Групе од лађâ, великих и малих, стоје на разним тачкама мирно на котвама. Право преко воде а према

нама лежи други или „унутарњи“ мост; преко њега даље к западу диже се читав амфитеатар од висова, без шума али са сочно зеленим пàшама. Него са ове тачке најлепши је поглед на Стамбул који вам с леве стране стоји. Цела дугачка и доста стрма коса дуж Златнога Рога, начичкана је густим гомилама кућа, великих и малих, палата и кућерака, зграда од дрвета и од мрамора. Целом дужином равнине (платоа) коју оне кóсе подупиру и на својој грбини носе, нижу се и оштро према плавом небу оцртавају: џамије с кубетима и минаретима, да се не зна која је од које лепша и угледнија. Од прилике на средини тога гребена стоји палата Сераскеријата (министарства војног) његова висока кула и тријумфална капија, и још мало даље на запад стоје остатци од старог јединог водовода, испод сводова којега види се плаво небо далеко с ону страну Стамбула. Поглед је тај просто диван, и има само још један који је дивнији, а тај је: видети Стамбул са лађе која долази озго са Боспора, и кад је преливен руменилом сунца на заходу! Онда можете и отвореним очима гледати и опет се у снове заносити. Овде, на мосту Валиде Султаније, то последње не можете.

Доиста је на њсму тутњава ужасна. Ако игде на свету има перманентне гунгуле, то

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

је она овде. Лондонци као с неким поносом упућују странце да иду видети саобраћај на „Лондон-Брицу“ (лондонском мосту). Ја сам га толико пута видео; доиста колосалан; али према тутњави, праски и вики на мосту између Галате и Стамбула сасвим миран и скроман!

Погледајмо по самом мосту. На уласку на њ стоје окретни људи, у белом европском руву а с фесом на глави, који од пешака, коњаника и од кола наплаћују мостарину (по 10 пара од пешака, по 100 пара од кола). Дуж ограда и с једне и с друге стране, на размаку од два до три метра, стоје просјаци и просјакиње. Ево једна Арапка од некуд из Африке, с грозним лицем, пљоснатим носем, дебелим уснама, и као да је црним „виксом виксована“; замотала се у некакву ферецу од боје лецедерских колача, левом руком пригрлила на груди једно мало Арапче, — које се сигра с њеном овратницом од плавих стаклених ђинђува — а десну руку пружила за милостињу. До ње три прљава пса спавају као да су негде на мирном и пустом пољу. Корак два од ње стоји један висок, мршав, црне масти човек, умотан у некакав пругаст вунени бурнус, подигао лице и обе руке у вис к небу, као да се с екстазом Богу моли. Може бити да његова екстаза и

види Бога; али га очи његове не виде јер су слепе. Милосрдни људи бацају по који новчић у дрвени чанак који му о пасу виси. Мало само даље од њега један дервиш у излизаном и искрпљеном кафтану, коме се боја не познаје, седи поред ограде од моста и тобож продаје бројанице. У самој ствари он очекује да му дате што мислите да бројанице вреде, али да му их не дирате. Корак два од њега стоји човек дугуљастог лица мрке масти с кукастим носом, црном дугом косом, црном брадом, црним крупним очима које дивљачном ватром севају. Изгледа као да је Семит; у самој ствари је Афганац, коме је десна рука одсечена, те сад левом проси милостињу. Мало даље од њега седи једна стара Туркиња у црној фереџи богињава у лицу, слепа у једно око; поред ње је једна девојчица од пет до шест година с прекрасним белим лицем и кадифеним црним очима. Стара баба проси, и уједно шапутом пита не би ли јој купили унуку за робињицу! У осталом ко зна каква сјајна судбина очекује то просјачко дете! Садашњу Кедивиницу њени су родитељи као малено дете продали за робињицу, а данас је она прва законита жена Кедива од Мисира! Али ко би могао описати стотине просјака, и просјакиња, богаља, слепаца, и људи и жена од

глади и од беда полу суманутих, који уз ограде моста Султанове Мајке стоје од јутра до мрака, на сунцу и на киши, чекајући да им Алах преко каквог милосрдног човека удели парче хлеба насушног!

Погледајмо на колски пут моста. Ево њиме пролази један ескадрон коњице са црвеним заставицама на копљима. Красни људи и красни коњи! Господски батари и кола „арабацијска“ натоварена великим сандуцима с еспапом, и кола сељачка натоварена читавим пластовима сена, која биволи вуку, савијају у страну да царским коњаницима оставе отворен прави пут. Али ево четири хамалина, који о две мотке јелове носе велико и тешко неко буре петролеја. Капетан командује и ескадрон савија у лево, да хамалима остави праву линију, јер је стародревна привилегија хамала под товаром, да им се сваки с пута уклонити мора.

Ево иза њих велики број каруца отворених, с пуно господе и госпођа грчких, накићених као да иду некуда по какву невесту. Иза њих ево читав караван од снуждених магараца, који погнутом главом корачају полагано, као да се стиде што чак и мостом једне мајке Султанове морају да вуку цигље, ужетима везане, или и земљу и песак у узаним коничним сепетима. Тера их некакав

грдосија човек, у овештаном и прљавом руву једнога Тоске, с високом тојагом у руци. По стасу и личности могао би бити Гренадир-Гардиста на вратима од самог султановог Селамлика; али ето „кизмет“ му уделио да виком и тојагом тера товарне магарце! А, ево сад нешто лепше — сјајно углачан батар с два дивна белца, кочијаш у турском старом руву од плаве чохе ишаране богато жуто свиленом срмом, поред отворених прозора од батара корачају и с једне и с друге стране Арапи евнуси, у црном руву европском, с белим памучним рукавицама на рукама, и повисоким црвеним фесом на глави. Унутра у батару седе три младе и једна стара була. Видите само као један облак од лаког свиленог тула у живим бојама, и изнад тога облака три анђелске главе с детињским осмехом на руменим уснама и у крупним црним очима. Изгледа да им чини велику радост што у оној гунгули коњи морају да иду ходом, и што ђаури пешаци дрско завирују у кола и често узвикују „Ах!“ и „Ох!“ Ево сад једна отворена викторија, с красном младом госпођом у елегантној париској тоалети, и с великим шеширом на коме је читава омања котарица мајских ружа. На боку поред ливреисаног кочијаша седи млад Црногорац у своме народноме руву, с револвером

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

за пасом. Види се да се поноси што је лав који чува оно благо што је у колима! Ево гомила Черкеза са црним шубарама на глави, у дугим до земље црним кафтанима с металним „фишеклијама“ на прсима. Ево некаквих дервиша у зеленим кафтанима и високим коничним камилавкама од сурога сукна. За њима иде неколико младих богословаца. Софтâ, у црним кафтанима и са белим памучним обвојем око сниске тамножуте капе. Један чауш на коњу журно отвара пут кроз гомиле пешака на колском путу; једна затворена каруца следују му; у њима се завалио па дрема постарији човек у црном ефендијском руву, и наравно с фесом на глави. За његовим колима јуре пет коњаника с кратким карабинима у рукама. Кажу то је „префект полиције“ који, од како га ту скоро умало неки фанатици не убише, не излази више без оружане пратње. У оној гомили света, кроз коју „префектова“ каруца безобзирно јуре, пуно дежмекасте господе у црним капутима који су до грла затворени, с глазираним европским „штифлетнама“ и с фесом на глави. То су све „чиновници државни“, који се журе у канцеларије државне у Стамбулу. Бедујини, Друзи, Арапи у свима преливима црнила и ругобе, Турци Османлије, сухи Арављани, Тунислије, Ми-

сирлије, Помаци, Арбанаси, Ћинцари, Јермени, Грци, Црногорци и Херцеговци, Бошњаци, Бугари, представници свих европских народа, морнари и поморски војници свих европских сила, низами, дервиши, духовници разних хришћанских цркава, продавци свакојаке зелени и свакојаког воћа, које носе у великим котарицама о леђима, продавци шурабија, татлија и „патишпана“, разне „шећерлеме“ и „долдрме“ (сладоледа), жене, лепе и ружне, елегантно и врло сиротињски одевене, деца велика и мала, старци, типови свију раса и свију племена која станују између Средиземног и Персијског и између Црног и Црвеног Мора, све то пролази у густим гомилама, више или мање журећи се, мостом Валиде Султаније! И то све усред једне лупњаве и тутњаве, усред звиждања са многих пароброда, усред вике продаваца, кочијаша и хамала, усред праске од тешких колских точкова преко брвана и гвоздених спона од моста, усред запомагања кљастих и слепих, бедних и невољних! Својом ужасном лармом, и својим богатством и разноврсношћу типова људске лепоте и људске ругобе, ношње и боја, мост Валиде Султаније између Стамбула и Галате, јединствен је у целоме свету.

Унутрашњост Св. Софије.

Gaylord
UNIVERSITY OF MICHIGAN

III.

Света Софија.

Има речи које кад изговорите, или само кад их у себи поменете, на мах изводе пред вас читав низ визија о ономе што се у прошлости дешавало, покаткад и о ономе што ће тек у будућности да се деси. Има речи које као да су очаране, и које кад изговорите отварају вам читав Сезам успомена, ношених на тужним уздасима, понекад засењених облацима очајања, понекад опет обасјаних рујним зрацима Добре Наде на боље дане!

Таква је реч — *„Света Софија“*.

Не можете да је поменете а да се пред вашим духовним очима не почну одвијати историјски призори, и истављати религиозна и политичка питања и свакојаки проблеми! Нема Хришћанина, нема образована човека који, долазећи први пут у Цариград, нестрпљиво и са жудњом не пита: „Где је, где

је Света Софија?!“ Уверен сам да има на хиљаде путника (а нарочито Руса!) који долазе у Цариград само да Свету Софију виде! Прошле године у Августу десио сам се на пароброду, који је са горњег Боспора од Терапије пловио у Златни Рог упоред с једним правим Левијатаном паробродским, који је долазио са Црнога Мора носећи један пук руских пешака у Хину. Чим се Стамбул разговетније могао видети, команданат је заповедио да сви војници изиђу на кров, да виде — Свету Софију! Красни руски „молодци“, у њиховој бе́лој летњој униформи, инстинктивно поскидаше капе и узеше се крстити. Имали су право. Света Софија и данас је православна црква, коју је турска сила заробила, и на силу Бога у џамију претворила. Она четири висока минарета око ње изгледају као четири стражара, који дан и ноћ, из дана у дан, из године у годину, ту стоје и чувају, да им видљиве и невидљиве силе свету робињицу како не ограбе и не однесу!

За мога становања кроз шест месеца у Цариграду свакога дана имао сам по неколико прилика да озго из Пере, или оздо из Галате, угледам свих седам „хумова“ на којима Стамбул лежи. Свакада, нехотице и инстинктивно, погледи су моји прво и прво

падали на кубе од Св. Софије. И свагда се, чим бих га угледао, само од себе покретало у мени питање: „Може ли бити да је историјска промисао наредила, да Св. Софија до краја света остане џамијом мухамеданском?!“ И свагда ми је тих један глас — глас савести историјске — давао одговор: „*Не, не може то бити!*“

Није утврђено као несумњив историјски факат, али се прича и верује, да је султан Мехемед II. ушав 29-ог Маја 1453. први пут у Св. Софију, уставио вандалску бесомучност својих Јаничара рекав срдито: „Не ломите, не рушите, не кварите ништа на згради овој! Алах је ето пустио нас, да га у њој славимо, али може он пустити и други који народ и другу веру да га, *после нас овде* слави!“ Значајно је да сами Турци воле да причају то предање. Оно се добро слаже с општом слутњом Турака, да су они само привремено на земљишту балканском. С тиме је у вези и обичај имућнијих Муслумана цариградских, да своје упокојене носе преко воде, да их сахране на земљишту анадолијском! Колико сам пута видео, како мала једрилица плови полагано по мирном огледалу Златнога Рога а кроз немирну гунгулу од чамаца, барки и кајика, носећи к азијској обали шâлом покривени мртвачки ковчег

каквог Муслуманина! Каква ирониja на вратоломну журбу оних живих, који с виком, с клетвом, или баш и с веселом песмом на устима, јуре онуда по води на чамцима, кајицима, једрилицама и паробродима, за земаљским уживањима и за земаљским благом! И каква нежност и каква поетичност у вери Турчина, који на самрти заклиње своје, да му кости сахране преко Боспора у Скутарима, јер су Скутари, и ако далеко од Мекe, опет на једном истом земљишту на коме је Пророк Мухамед сахрањен!

Већ сам поменуо да спољашношћу својом Света Софија не чини утисак, какав обично очекују они, који су о њој, а далеко од ње, слушали и сневали, па први пут у Цариград долазе да је очима својим виде онакву каква је. Наравно већ на први поглед јасно је, да је то једна ванредна, колосална зграда. Али су првобитни створ византијских генијалних неимара Турци подупирали тако да кажем „зиданим гредама“, дебелим и тромим, и без икаква архитектонска украса, тако да Св. Софија изгледа као једна џиновска купа од зидина, малтером обложених и руменкасто-жуто обојених, зидина без реда сложених око једног широког и спљоштеног кубета.

И опет већ та гломазна громада од зидина, и то спљоштено кубе, очаравају вам

пред очи низ изванредних визија, низ историјских слика и призора!

Далеко у седој прошлости, кроз танку маглу од шеснаест столећа, види се како цар Константин улази с великом славом у град. Враћа се са Васељенског Сабора у Никеји, где је патријарсима, митрополитима, и владикама помогао да савладају јерес Аријанску, и да утврде да је царство и сила и слава Господа Исуса Христа истоветна са царством и силом и славом Бога Оца и Духа Светога. У радости својој сврх те победе цар Константин на првоме од седам брегова Новога Рима, на пијаци пред самом главном капијом од царскога двора, подиже године 326-те Василику цркву (без кубета) и посвећује Светој Мудрости, Светој Софији — не оној за коју кажу да је била мати красним светим кћерима Вери, Нади и Љубави, него Светој Мудрости „Логоса", „Слова Божјег", оној мудрости, које је савршено, идеално оличење био Исус Христос!

Ево га други призор: у Цариграду страшан метеж; грађани се кољу; град гори; гори и сагорева до темеља и Св. Софија. Али трудом христољубивога цара Теодосија II. подиже се из пепела нова и још велелепнија црква Св. Софије (год. 415)!

И опет метеж, велика буна, крвопролиће.

И опет град гори, и опет Св. Софија сагорева (г. 532)! Ступа на позорницу велики један цар и поред њега лепа, мудра, грешна и опет племенита једна царица. То су Јустинијан и Теодора. Њима полази за руком да обнове ред и мир у царевини, и да утврде свој престо. Захвалан божјој промисли на томе Јустинијан се решава: да на гаришту Св. Софије подигне нову цркву, која ће бити достојан споменик његове захвалности према Богу, а у исто време и видљиви доказ силе, богатства и образованости у царству византијском.

Предање прича да је цару на сну анђео један показао план, по коме треба цркву да зида. Главна је мисао тога плана била: да се начини кубе што је могућно већег пречника, да се издигне на што већу висину, и да при том буде што мање и што лакших подупирача или ослонаца, на којима ће кубе лежати. Ову мисао разрађују у детаљном плану три доиста велика вештака архитекта: *Антим* из Тралеса, *Исидор* из Милета, и већ опробани обновилац Аугустеума *Игњатије*. Цар наређује да се живо сноси потребни му грађевински материјал у Цариград; доносе га чак из Тесалије, из Египта и из далеких крајева Мале Азије. Раскопавају се стари незнабожачки храмови и њихови нај-

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

лепши мраморни стубови носе цару; пробирају се кедри ливански, купује седеф и слонова кост, и цар отвара своје ризнице да се из њих носи злато и сребро. Фебруара 23-ћег године 533. цар Јустинијан, уз чинодејство патријарха Епифана, свечано полаже новој цркви камен темељац. И ето десет хиљада раденика под сто надзорника пријањају живо за рад. Сам цар главни је надзорник, па често и скромни раденик, дохватајући у своје руке цигље и леп, и примером својим храбрећи на нову ревност и нове напоре већ уморне раденике. Кад царев пример није био довољан да растера умор, чула би се од некуда, као да с неба долази, дивна музика и песма, те је чудотворно обнављала изнемогле силе у раденика! Анђелско се појање нарочито често чуло за грађења великог кубета. За ово су на острву Роду справљане нарочите, кратке и танке цигље, од некакве шупљикасте и лаке смесе, тако да је пет таквих цигаља једва достизало тежину једне обичне цигље. На свакој од тих кубетних цигљица урезана су била почетна грчка писмена од онога стиха псаламског: „Бог је посреди ње, и не ће се покренути! Бог ће јој помоћи, и то скорим!“ Иза сваког дванаестог реда таквих цигљаних плочица калуђери су, с молитвама, појањем, кађењем и прскањем

освећене водице из Јордана, узиђивали у кров кубета по неку светињу, комадиће од моштију светаца и иначе комадиће од каквих светих ствари и светих споменика. Тако је сазидано највише и најшире кубе у хришћанском свету онога доба; тако је довршена једна од најлепших цркава хришћанских свију времена. Праведно се може рећи, да су Јустинијан и његови архитекти и зидари учинили право чудо већ и самим тим, што је ова нова црква Свете Софије била сасвим готова, и споља и изнутра, пред Божић године 537-ме, дакле за четири године и десет месеци од кад јој је темељ положен![1]) То показује како је Јустинијан био велики организатор, а уједно и како је у Цариграду било и људи и грађе, да се такав огроман посао тако брзо сврши!

И ево сад опет један призор историјски! Сјајна литија извија се из цркве Свете Анастасије,[2]) па полагано и свечано упућује к новој грађевини. Небројни духовници у златотканим одеждама носе свете утвари, иконе

[1]) За цркву Св. Павла у Лондону требало је 35 година, за париску катедралу Нотр-Дам 72 године, за Св. Петра у Риму 120, за катедралу у Милану 500, а за катедралу у Келну 615 година!

[2]) На њеним развалинама је велики везир Мохамед Соколовић подигао џамију која његово име носи, и која је једна од најлепших у Стамбулу.

чудотворне, златне и сребрне скрињице с моћима великих светаца, па раздрагани свечаношћу прилике с усхићењем певају тријумфалне тропаре Христу Победиоцу. Патријарах Менас у пуном патријаршком округу, са скупоценом митром на глави и жезлом у руци, седи у парадним царским колима, која све ногу у ногу вуку четири дивна као лабуд бела коња. Сам цар Јустинијан с круном на глави, са златним скиптром у десној и златном јабуком у левој руци, корача пешице иза кола у којима Патријарах седи. Великаши царства и војводе, у руву богатом и сјајном, све у скрлету и злату, иду за царем. Народ у густим гомилама прекрилио *Хиподром* (данашњи Ат-Мејдан) и царску пијацу, *Форум Аугустеум*. Литија се зауставља пред јужним вратима од предворја (нартекса) нове цркве. Ту цар скида са главе царску круну и предаје је Патријарху, а скиптар и јабуку царства предаје првим великашима царства. Па онда он гологлав и без царских обележја и без икакве пратње, улази сам у дивотну цркву, која га дочекује блеском што га обилата светлост сунчана, падајући кроз 40 прозора на кубету, изазивље из углачаног мрамора, златног иконостаса и небројних сребрних кандила. Цар корача смерно и одмерено средином

цркве до на сам амвон. Ту се прекрсти и дубоко поклони пред царским дверима олтара, подигне руке у вис и гласно узвикне: „*Нека је слава Богу, који ме је те велике милости удостојио, да ову цркву довршим! О Соломуне, ја сам те победио!*“ Тако је то гласно и јасно узвикнуо, да су му сваку реч чули сви који су још у предворју стојали! И онда и Патријарах с Митрополитима и владикама улази у цркву, и приступа да је свечано освети.

Ово је било на Бадњи Дан године 537. Сутра дан, на први дан Божића, пуштен је и народ на службу у нову цркву Свете Софије. После службе настало је народно весеље. Цар је отворио свој двор грађанима своје престонпце, а сиротињи поделио не знам колико товара ситног сребрног новца, и некаквих тридесет хиљада мерица брашна. Весеље је трајало пуних осам дана. Да ли се у веселом оном народу налазио ма један видовит човек, који је могао да види шта ће да се збива у тој истој светлој и светој цркви на дан 29. Маја 1453?! И ако је било таквог видовитог човека, оно што је видео није могао разумети! Мухамед се родио тек на сто година после освећења Јустинијанове Свсте Софије.

И вечна младост Св. Софије тек је навршивала прву стотину година, кад српски

народ дође да оснује себи нову отаџбину на земљишту балканскога полуострва!

— — — — — — — — — —

Праћен кавазом посланства, турчином Емин-Агом, отишао сам први пут да походим „*Аја Софија Џамиси*“. Емин је удесио те нас је на северним вратима од предворја дочекао млад један хоџа, пријатељ његов. Пред вратима, закривеним тешком једном завесом од дебелога сукна, стојао је велики број папуча, кожних и сукнених, меканих и тврдих, малих и великих. Ваљало је најпре да проберемо једне које ће се преко ципела мојих прилагодити мојој нози. Уђосмо у предворје (унутарњи Нартекс). То је висока, дугачка (62 метра) а узана (8 метара) дворапа. Зидови су јој од разнобојног углачаног мрамора (учини ми се махом зеленкастог). На високо сведеној таваници неразговетно се опажају слике у мозаику. У мраморном зиду, који одваја ово предворје или овај ходник од главне цркве, имају на северном и јужном крају отворене нагнуте равнине које воде на галерије, а осим тога имају у самом оном зиду, а у извесним одстојањима, троја врата која воде у цркву. Врата на која су цареви и патријарси улазили, у средини су, и виша су и шира од других. У бронзаној греди изнад њих има изрезана књига на којој пише

грчки: „ *Господ рече: Ја сам врата од тора; ко кроз мене уђе, биће спасен, и улазиће и излазиће и наћи ће пашу.*“ Високо изнад те бронзане греде (горњег попречног крака у оквиру од врата) има у мозаику израђен Христос; седи на престолу, десном руком благосиље, левом држи јеванђеље на отвореноме листу којега пише: „*Мир вам! Ја сам светлост света!*“ Десно у округлом медаљону Богородица, лево чини ми се Св. Јован јеванђелист. Десно од престола на споду, до ногу Христових, један цар византијски метанишући обожава Спаситеља[1]).

У овом предворју, које већ и само красним својим сразмерама и сјајем својих мраморних зидова изненађује, светлост је умерена и као мало заличена. Ово је очевидно архитекта нарочито тако удесио, да би повисио утисак светлости на онога, који из предворја у цркву ступи. Емин-Ага и млади Хоџа подигоше „јорган“ (јер доиста тако ми изгледаше онај дебели сукнени покривач на вратима) те кроз „царска врата“ ступих у цркву.

Ступих и одмах застадох. Богата струја

[1]) По Фосатију (италијанском архитекту који је год. 1849—52. реновисао неке партије у Аја-Софији) она слика представља цара Константина Погоната; по другима је то цар Василије II.

мекане светлости испуњавала је колосалну просторију која стојаше преда мном и нада мном. Чинило ми се као да јој у дужини, ширини и у висини краја нема! Ширина цркве, без њеног десног и левог крила, износи 33·54 метра; дужина јој је 60·97 метара. Ширина јој је урамљена колонадама од мраморних стубова, који носе широке галерије дуж три стране средсредне дворане. Високо над галеријама сведени су сводови, који се опет наслањају на редове нешто краћих мраморних стубова него што су они доле, који држе галерије. Десно и лево од средсредне просторије, и само редовима мраморних стубова од ње одвојени, пружају се од запада к истоку, као нека крила црквена, просторије од којих је у свакој некада било по три капеле. На све стране зидови блистају од углачаног разнобојног мрамора. Павле Силенцијарије, у једном од најстаријих описа Св. Софије, побројава какви су и одакле мрамори, којима су зидови њени обложени: Порфир из Египта, румени мрамор с плавим и белим жилама из Фригије, зелени и бео из Лаконије, црвени с белим и мрким жилама из Карије, жут и зелен из Лидије, плави и отворено жути из Ливије, бели са црним жилама са Боспора, зелени из Тесалије

и т. д. На све стране мраморни стубови[1]) који на својим позлаћеним главама држе елегантно повијене сводове. Симетричност свих појединих делова цркве, сјај од мрамора, необична висина и дужина средсредне цркве, неразговетност и чисто нека тајанственост онога што је и десно и лево од вас иза мраморних стубова, велики број тих стубова, колосалност неких од њих, елегантност свију њих, и на послетку и нарочито она чисто несагледљива висина кубета (од патоса цркве до темеља кубета 54·87 метра!) и обилатост светлости која кроз његових четрдесет уских прозора у цркву пада, — све то скупа чини један изванредан утисак, који је тешко описати. Осећах се изненађен, пренеражен неочекиваном величанственошћу и лепотом ове изванредне архитектуре. Осећах се усхићен, и опет готово престрављен. Ово је дело руку човечјих, и опет се у њему прва мисао диже к Богу и заборавља човека! Од блеска архитектонске лепоте осећах се за неколико тренутака као засењен и збуњен. Требало ми

[1]) Свега има у Св. Софији 107 стубова, и то 40 великих доле у цркви и 67 мањих горе на галеријама. Од оних првих: 8 од Серпентина донесени су из Дијаниног храма у Ефесу, 8 од Порфира донесени су из храма Сунца у Баалбеку; осталих 24 од равнобојног су мрамора, руменог, плавенкастог, жутог, мрког, црног с белим шарама. Горе на галеријама (у женској цркви) 40 стубова су тамно-зелени, 20 од јасписа и 7 од углачаног гранита.

је да се приберем. А кад се прибрах, онда почеше да се истављају преда ме философска питања, и да искршавају преда мном слике историјских догађаја који су се међу овим зидовима збивали. Каква велелепност! Каква помпа! Какав сјај! И кроз све то, и на крај свега тога, каква трагичност!!

И зашто та трагичност? Зашто да Бог, коме је прва цивилизована хришћанска царевина овај дивни храм посветила, допусти да тај храм хришћански постане турском џамијом?! Каква ирониja на православље и на хришћанство уопште! Зар у Цариграду 392 цркве[1]), у којима се десет хиљада које калуђера које мирских свештеника православних кроз векове непрекидно Богу моле, и опет Божји одговор на то све . . . пропаст православног грчког царства и обраћање Св. Софије у џамију?! Очевидно, Бог се не да подмитити ни ражалити молитвама, жртвама и задужбинама. Његови су закони моралног света тако исто неумитни као и закони физичне природе. Ако људи не ће да воде рачуна о тим законима, Бог сам своје законе поштује. Ко греши тај мора да пати! То је велики закон моралног света. Православни

[1]) Грчки историк *Пасπатис* побројава по именце 392 цркве у византијском Цариграду; Дикапж вели да их је било 428!

дивне стубове од тамнозеленога мрамора што и с једне и с друге стране некадашњег олтара стоје. Ти су стубови некада стојали у храму целомудрене богиње Дијане у Ефесу, гледали како незнабожачки јелински свет, тако пун естетичког укуса, обожава идеално лепу нагу снагу младе жене у мрамору изрезане. Поред тих истих стубова, које ето ја сад гледах, у овоме истом храму, у коме ја сад стојах, стојали су и први главари српског народа који у четрдесетим годинама седмога века дођоше у Цариград да преговарају с царем грчким о бољитку тек досељеног српског народа. Није тешко погодити какав је утисак на њихову простосрдачност учинила велелепна служба божја у овој дивној православној цркви, које златан иконостас посут драгим камењем, с дверима од мирисног кедра, слонове кости, ћилибара и седефа изрезаних у грање, блисташе под светлошћу од шест хиљада сребрних кандила!

Поред тих истих стубова стојали су и [illegible]ници рускога Великога Књаза Влади[illegible]васлати, године 987-ме, да виде и [illegible]сподару јаве: каква је то вера хри[illegible]ју Грци верују! О њима нам је [illegible]ско, како су се за време пра[illegible]осећали као да су на небу

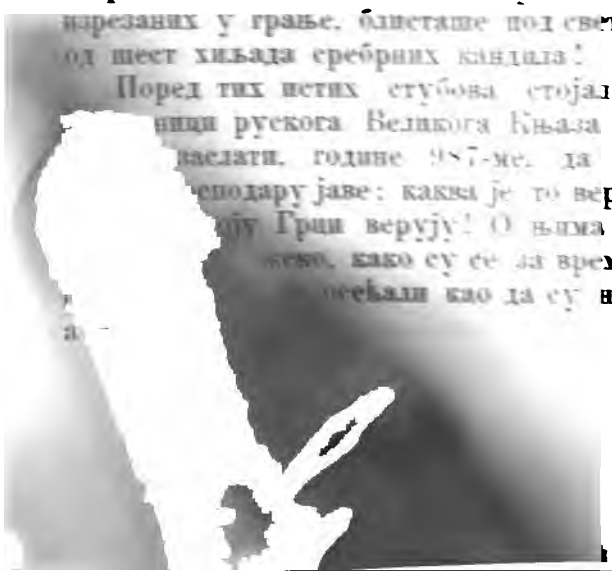

ромашености, народ грчки поново пао у варварство![1])

Погледах горе у кубе, као да ослушкивах не ће ли ми одозго доћи одговор на ове нерешене загонетке. Али и то кубе, као оно египатски сфинксови, уме да пије ваше погледе, уме да вас проницава својим погледима, али не уме да одговара. Видех само на троугластим пољима, што их полукубета, на која се велико кубе паслања, чпне, потпуно очуване, у мозаику на златној основи израђене, шестокрилне Серафиме.[2]) Чисто изгледа као да они својим горњим у висину управљеним крилима држе оно огромно кубе! Ах, кад би ти Серафими могли да проговоре! Без сумње ни они не знају тајне божјих великих планова; али би нам испричати могли дивну историју епохалних догађаја, пуну боје и пуну драматности, који су се овде у овој цркви збивали, а којима су они са своје поткубетне висине сведоци били!

Са њих ми погледи падоше на колосалне

[1]) Професор *Папаригопуло* израчунао је да је црква Свете Софије са земљиштем, зградама, сликама, мозаицима и унутарњим накитом, прогутала око 324 милиона динара у данашњем новцу! Црква Св. Петра у Риму стала је на 240 милиона динара.

[2]) Турци тврде да оно нису слике крилатих Серафима, него слике *„Крилатих Слепих Мишева“* који су у она четири угла бојом исписани као *„талисман противу урока од злих очију!“* Без тога талисмана кубе би се давно стропоштало!

дивне стубове од тамнозеленога мрамора што и с једне и с друге стране некадашњег олтара стоје. Ти су стубови некада стојали у храму целомудрене богиње Дијане у Ефесу, гледали како незнабожачки јелински свет, тако пун естетичког укуса, обожава идеално лепу нагу снагу младе жене у мрамору изрезане. Поред тих истих стубова, које ето ја сад гледах, у овоме истом храму, у коме ја сад стојах, стојали су и први главари српског народа који у четрдесетим годинама седмога века дођоше у Цариград да преговарају с царем грчким о бољитку тек досељеног српског народа. Није тешко погодити какав је утисак на њихову простосрдачност учинила веледепна служба божја у овој дивној православној цркви, које златан иконостас посут драгим камењем, с дверима од мирисног кедра, слонове кости, ћилибара и седефа изрезаних у грање, блисташе под светлошћу од шест хиљада сребрних кандила!

Поред тих истих стубова стојали су и изасланици рускога Великога Књаза Владимира изаслати, године 987-ме, да виде и своме Господару јаве: каква је то вера хришћанска коју Грци верују! О њима нам је остало забележено, како су се за време православне службе осећали као да су на небу а не на земљи!

У овој истој цркви, под овим кубетом и међу овим стубовима, у олтару, кога данас истина нема али се познаје где је био, служио је службу божју Патријарах Керуларије с многобројним вишим духовницима, а у присуству огромне масе побожног народа, на дан 16-ог Јула 1054. године. На један пут улази у цркву, и пролази кроз народ право к олтару, Легат римскога Папе кардинал Хумберто, праћен двојицом католичких владика. Ушав у олтар он полаже на часну трапезу свитак пергамента, на коме је исписана Анатема на православну источну цркву због некаквих седам јереси њених, али у главноме зато што не ће да призна Папу за Намесника Христова на земљи! Па се онда враћа поред ових истих стубова, испод овог истог кубета, испод ових истих високих и елегантних сводова, на ова иста „царска врата", на прагу којих скида своју ципелу, отреса прашину са ње, и гласно виче: „*Нека види Бог, и нека Он суди!*" И Бог је видео и судио; и кроз цео шеснаести век Папе су дрктале у Риму од страха од Турака, и Турци дођоше под Беч и мало што не постадоше Господари од целе Европе, и још су и данас Господари од Цариграда и још и данас клањају у овој истој Светој Софији у којој духовни главари Хришћанства ба-

цаху анатему један на другога! Нису ли у овој истој цркви католички крсташи под кнезом Балдовином и Дуждем Дандулом, г. 1204-те, пировали као да је она само велика једна крчма за пијане солдате и бесомучне похотљивице?!

Ах, дајте ми дах једног светог човека, да је опет освети те да само свете призоре озарава! Јест, ове исте шестокрилне Серафиме, које ја сада гледах под кубетом, гледао је некада и наш Свети Сава! Да ли ће икада историја чути и поновити одјеке од утисака, које је на његову свету душу Света Софија чинила?! Јест, у овој истој цркви, поред ових истих стубова из Дијаниног храма, поред царева престола стојао је и сузе ронио Стефан Дечански! Са амвона ове исте цркве Патријарах је цариградски бацио клетву на народ српски, што је цар његов са земаљским сабором дрзнуо да Српској цркви даде српског Патријарха! И у овој истој цркви са амвона је та клетва свечано скинута у присуству депутације од српских духовника и великаша, коју је кнез Лазар послао! У овој се истој цркви поетична и племенита душа Стефана Високог Богу молила. У овој се цркви толико пута и побожни, мудри а тако несрећни Ђурађ Бранковић Богу молио! Склапам очи своје и осећам,

— с једним чудним осећањем у коме су страва и радост помешане, — да је Света Софија много богатија светим српским успоменама, и светим српским сенима, него што то данас историја наша зна!

Мисли ми се отимљу на други један призор — на последње „*Бденије*“ православног народа грчког у овом великом храму. Колико су големе његове просторије, све је то пуно света — горе на галеријама је женскиње, доле у средсредној цркви и у оба њена крила мушкиње, све човек до човека. Ту је и храбри цар Константин са својим војводама, великашима и дворанима; ту је и патријарах и сав виши клир. Ако су икада и цар и великаши и духовници и богато грађанство и сиромашни људи, били једних мисли и једних осећања, једне душе и једнога срца, то је те ноћи било! Знало се да ће зором почети општи и одсудни јуриш силне турске војске на све тачке градских зидина. Знало се да само кроз још неколико часова па ће настати последња крвава борба на живот и на смрт. Доиста се кроз сузе Богу појало! Доиста су и господштина и сиротиња с истинитом побожношћу падали на колена, метанисали и целивали хладни патос мраморни, и гласно вапијали Богу да милостиво чује запомагања свога правосла-

вног народа, па да му у овом страшном часу у помоћ притече! Цар улази у олтар и тамо се причешћује. Види се велико кретање у олтару, и чује се гласно јецање. Цар се опрашта с Патријархом и са вишим духовницима. Излази из олтара, и полагано иде за дворанима, који му кроз густу масу народа пут отварају. Народ осећа, да је то може бити *последњи* пут, да свога доброга, побожнога и витешкога Господара види! Неко га гласно жали; неко га гласно храбри; сви га гласно благосиљу. Сви плачу, и сви навађују да га се бар дотакну, ако не могу да му ижљубе руке које он тако очински и тако срдачно своме народу пружа. И он је сам дубоко узбуђен, блед, сузе рони и опет господствено корача и тихо храбри свој народ нека се узда у милост божју!

Изпшав из цркве цар је појахао свога белца, па праћен својим војводама пошао да обиђе страже по зидинама градским. Турци су предузели јуриш одмах после поноћи. Страшна је борба на зидинама и по рововима трајала већ неколико сахата, и сиромах Константин мишљаше да има основа надати се, да ће се непријатељ одбити натраг. Али пред зору Јаничари продреше у град.

Побожни Грци и Гркиње, мало подаље од зидина градских, са запаљеним воштани-

цама жураху се у разне цркве на јутрење. Тада се муњевитом брзином пронесе глас да су Турци у граду, и да по улицама, најближим к зидинама, кољу кога стигну! Жене с вриском и кукњавом, а неоружани грађани с тешким вајкањем и очајничким хукањем, потрче к цркви Свете Софије. Кад су огромне њене просторије биле већ пуне и препуне престрављенога народа, затворе се сва врата на њој. Попадаше сви на колена. Од јецања зар је могао когод запојати „Господе Помилуј! Кирије Елејисон!“ Шта је у томе часу суза у овоме храму проливено то само Бог зна! У олтару су служили јутрењу службу. Тамо је било пуно владика и виших духовника. Међу овима, а без сумње и у оној маси света што на коленима запремаше сву цркву, било је људи који су се још једнако надали, да ће Бог, који свој народ овако страшно искушава, ипак у последњем часу чудотворним начином спасти православну престолницу и свој православни народ. По грађанству се цариградском одавна од уста до уста проносило некакво старинско пророчанство, по коме ће непријатељ истина продрети у град и појурити к Светој Софији, али ће га, кад већ буде стигао до на једну извесну тачку, анђео божји с пламеним мачем сусрести и у бегство обратити. По неки од

оног скрушеног и очајног народа у цркви, и нарочито жене које горе на галеријама стојаху близу прозора, овда и онда ослушкиваху, не ће ли се чути у даљини усклицавање грчких војника, којима је Бог победу даровао?!

И ево се зачу усклицавање. Као потмула грмљавина тутњи све ближе и ближе к цркви. Али то не беше грчко победоносно усклицавање, него бесомучно халахукање већ до лудила раздражених Јаничара и Спахија. Мало час па гвоздени и тучни буздовани и секире почеше ударати по вратима од цркве. Сад се истом диже вриска и очајно кукање и запевање у цркви! Мајке пригрлише у наручја своја децу своју; а деца престрављена плакаху у глас. С очајањем би и највећи вештак морао напустити покушај да опише онај поражавајући призор људског очајања усред једне тако сјајне и великолепне цркве! Да је било духа, или бар милосрђа, у оних шестокрилних Серафима горе на висини испод кубета, они би од жалости крилима својим заклонили лица своја да ону грозну невољу људску не гледају, и кубе би се стропоштало да у овом величанственом гробу сахрани побеђене и победиоце!

Још неколико тренутака, и онда Турци, ричући од радости, са голим и крвавим сво-

јим сабљама упадоше у цркву у гомиле народа, који од чуда и страха беше скоро обамрьо. Један тренутак пре тога ђакон стао беше на праг од царских двери олтарских држећи причесни златан путир у рукама. Кад виде Турке, он се окрете и пође право к најближем мраморном зиду носећи једнако високо према своме челу онај путир. Неколико Јаничара појурише за њим рад оног златног пехара. На њихово чудо, онај се мраморни зид сам од себе отвори и пропусти у један ходник ђакона с путиром, па се онда пред очима њиховим сам од себе затвори! Узалуд удараху зидину буздованима и сабљама, мислећи да мора бити да имају ту нека тајна врата, која ће под ударцима попустити. Али се зидина никаквој сили не хте отворити. И опет она ће се сама од себе отворити, и онај ће ђакон с оним истим путиром изићи и упутити се у олтар и стати на праг од царских двери и наставити и довршити свој узглас „Са страхом божјим и вером приступите!“ — све то у тренутку у који ће, оздо из предворја кроз царска врата, ступити у цркву победоносни православни цар, коме је Промисао Божја наменила да једнога дана отме од Турака Цариград, и Свету Софију по ново посвети

Христу Спаситељу. Тако Грци цариградски причају и тако верују!

Још је црква била пуна Турака који пљачкаху драго камење и златан оквир и оков са икона, и везиваху, мармама и бајадерима, које код жена нађоше, своје грчко робље кад стиже глас да цар Мехемед са великом и сјајном свитом долази. Млади цар турски, на дивном коњу лабуду, приближујући се к цркви није скидао својих очију са ње. Сјаха с коња, па на самом прагу од јужних врата предворја паде ничице на земљу, и дохвати мало прашине, поспе је по своме турбану, да пред свом својом господом покаже како смерно пада у прашину пред великим Алахом који му је победу даровао! Улази у предворје, и из њега на средсредна царска врата ступа у цркву. Стојао је неколико тренутака занемео од чуда. Лупњава из краја цркве близу њега разбуди га из заноса, у који су га величина и лепота њена бацили. Пође да види што се то тамо лупа. И виде како један Јаничар, било из побожне ревности, било из глупости и грамжљивости, ломи секиром шарени мозаик на споду. Мехемеда тај вандализам разгневи. Умало што сам својом руком не посече бедног оног Јаничара! „Ви за вас имате доста покретног блага да пљачкате, зграде су моје! Не ди-

рајте у оно што је моје!“ рекао је, по неким кроничарима, љутито цар. По другима опет, рекао је, (или можда само к томе додао) оно што напред наведох, а што би показивало да у том најсвечанијем тренутку свога живота и историје турског народа, цар Мехемед није сигуран био да ће Мухамеданци задржати за дуга времена ту дивну цркву, која преживљује царевине и народе!

Мехемед пође даље и заустави се неколико тренутака под кубетом. Био је очаран и усхићен утиском његове висине и ширине и нарочито утиском светлости. Као побожни Муслуманин он је узвикнуо: „*Бог је светлост неба и земље*!“ Тај су текст из корана после исписали арапски на венцу од кубета, где и данас стоји.

Вероватно у томе часу отварају се десне двери на већ опљачканоме и поломљеноме иконостасу, и на чудо многих Турака излази из олтара гомила грчких духовника и свештеника. Они пођу мало унапред као у сретање цару турском, па онда падну на колена, склопе руке и повикну: „Милост! Милост!“ Мехемед им даде знак да се дигну, па им онда рече (без сумње говорећи грчки који је језик знао) да се ништа не боје, него нека иду слободно својим кућама. Заповеди да и сви други Хришћани, који су се још ту у

цркви затекли, оставе ову и иду кућама. А кад се Хришћани удале, Мехемед се окрете једном Имаму из свите своје (чини ми се Шејику Шемс-Ед-Дину), заповеди му да се попне на предикаоницу и да очита молитву, која је за такве прилике прописана.

Имам се попне на предикаоницу, окрене се правцем к Каби (к југо-југоистоку), и онда запева гласно, развлачећи полагано и цифрајући по источњачки сваки слог:

„Велики је Бог! . . . Велики је Бог! . . . Велики је Бог! . . . . Нема другог бога до Бога! . . . Нема другог бога до Бога! . . . И Мухамед је Пророк божји! . . . И Мухамед је Пророк божји! . . . Ходите овамо у храм спасења! . . . Ходите овамо у храм спасења! . . Велики је Бог и нема бога до Бога! . . . Ла-илах-и-ил-Алах!“

Док је још оно последње „Алах“ одјекивало Мехемед скромно уђе на отворене царске двери у олтар, попне се на часну трапезу, са које је већ разнесено било све што се само понети могло, даде ту наместити своје *„молитвено сиџаде“*, и побожно отклања свој први *„Рикаат“* у храму, који је кроз девет векова, па и у тај фатални дан, Уторак, 29. маја 1453., био најдивнији, највеличанственији и најславнији храм у целом Хришћанству!

— — — — — — — — — —

Готово бих рекао да ме је светлост са кубета занела у неку врсту хипнотичног сна, у коме ми призори од догађаја, који су се међу овим зидинама некада збивали, излажаху пред очи. Мој каваз Емин-Ага разбуди ме из тога сна. Рече ми да пођемо мало на десно, да ми нешто покаже.

Прођосмо кроз редове сиротињски одевених Турака. Неки од њих ревносно и са очевидном усрдношћу клањаху. Други сеђаху мирно укрстив ноге на беличастој сламној асури, којом спод беше застрвен. Прођосмо неколико група младих богослова, који сеђаху у кругу око постаријег једног хоџе, и слушаху марљиво његова разлагања, која он даваше ниским једва чујним гласом. Таквих група било је на више места по овим просторијама, а по највише ближе к источном крају где је некада олтар стојао. Овде и онде видели би по гдекојег младог преправника за Улему, како сâм за себе седи, па полагано чита коран, попевајући мало кроз нос, и клатећи се с десна на лево и с лева на десно.

Ми смо из средсредног дêла цркве прешли у десно крило њено, па онда идући право к истоку заишли смо за десни, југоисточни, од четири масивна и колосална по-

дупирача који држе велико кубе. Тај је подупирач зидан па обложен мрамором и утврђен мраморним стубовима. На једноме од тих мраморних стубова, од прилике три метра од спода, има белега као од раширене десне шаке човечје. Стуб је од тамнозеленог мрамора, а она белега је сива или белича-ста. Емин-Ага показа ми ту белегу, па ми рече како једни Турци причају, да је Сул-тан Мехемед ушао у цркву јахајући на коњу своме, и газећи по трупинама побијених људи, па кад је поред овог стуба пролазио коњ му мало посрне, тако да је се Султан морао, отвореном шаком десном као насло-нити на онај стуб. Како му је рука сва крвава била, остане на стубу крвава белега од крваве шаке, али која је после с временом избелела, те допла да је оваква какву је гле-дасмо! Други опет причају да је та белега била на томе стубу још док је овај стојао мир-но негде у Малој Азији, и да је неки пророк пре много стотина година рекао: да ће на дуга времена освојити Цариград само онај цар, којега се раширена рука потпуно буде подударала с оном белегом. Султан Мехемед је знао за то пророчанство, те с тога, чим је 29. Маја 1453. ступио у цркву, он управи свога коња одмах право к ономе стубу, па своју шаку на ону белегу. Кад тамо, а оно се њих

двоје потпуно подударају! Султана то веома обрадује, те он онако весео потегне сабљу па жестоким ударцем засече други један мраморни стуб, који стоји одмах онде према оном с белегом, рекав: „Ево нека има још једна белега којом бележим да је ова зграда моја! "И доиста на том другом стубу има дубок засек, с лева косо у десно.

Како смо већ били овде између ова два „обележена стуба", и како само неколико корачаја од њих, од прилике где је у православној Софији била десна певница, стоји „*Минбер*" то ми Емин-Ага обрати пажњу на њ. Минбер је као нека узана а висока предикаоница, на коју се Имам, или његов „Ћатиб" (Читач), пење врло стрмом, узаном и правом степеницом кад има са ње да православнима прочита „*Кутбе*", то јест нарочиту молитву за Султана и за Ислам.

„Видиш ли оне две зелене заставе горе на Минберу?" питаше ме Емин. — „Видим!" рекох. — „Е, њих не ћеш видети у свакој џамији, него само у оној, коју смо сабљом отели. И за то овде шејик кад излази на Минбер павуче као крв црвен кафтан, и носи у једној руци коран а у другој голу сабљу!"

Десно од Минбера на три четири корака, и већ у самом некадашњем олтару, стоји „*Михраб*", обележје у зиду које показује

правац у коме лежи „Кааба“ — гроб пророков у Меки. К тој се тачци Мухамеданци окрећу кад се Богу моле, и стога су асуре и ћилимови по споду Аја-Софије намештене косо према линији некадашњег православног олтара.

Млади ми Хоџа показа на зиду између Минбера и Михраба један мали потамнео ћилим, и још један с десна од Михраба, и рече да су то ћилимови на којима је Султан Мехемед Ел-Фатхи, то јест „Освојник“, клањао у овој џамији. Може бити да је један од њих онај, који је он дао прострти по часној трапези кад је предузео на њој своје прво клањање у Аја Софији!

И још ми хоџа показа „*Маафил-и-Хумајун*“, султанов стô у овој џамији. То је као засебна једна широка, осмострана ложа, која стоји на мраморним посниским стубовима, а обложена је златном решетком. У тој ложи, или златном столу, Султан клања кад у Аја Софију дође. Из ње он може свакога у џамији да види, а опет њега нико да не види!

За овим ме моји пратиоци одведоше горе на јужну галерију, где су некада царице византијске, њихове дворанке и госпође из властелинскога реда имале своје столове. Ту ми показаше у споду од галерије близу про-

зора једног, једну јако излизану надгробну плочу мраморну, на којој може да се јасно прочитају имена: *Henricus Dandolo*. То је очевидно надгробна плоча славног старца Хенрика Дандула, Дужда млетачкога, који је с француским кнезом Балдовином де-Куртне године 1204. освојио Цариград. Али је вероватно ова плоча овде на галерији у женској цркви само измештена, а прави гроб дуждев биће да је доле негде у мушкој цркви, ако не баш пред самим олтарем.

Одведоше ме затим на западну галерију (која јужну и северну везује), и показаше ми доиста чудновато једно парче прозрачнога мрамора. Тај је камен, причаше хоџа, донесен из Персије. Бог је наредио да се он овако лепо сјаји и да је прозрачан докле год ствари иду добро за Султана и отоманско царство; а чим се прозрачност његова замути одмах је то знак да настају несрећни ратови, времена беда и невоља! „Е кад је тако“, рекох ја — „онда нека да Бог да се он још дуго овако лепо светли као данас!“ — „Иншалах!“ повикаше у глас и хоџа и мој Емин-Ага.

Одосмо на северну галерију к једном високом прозору на источном крају њеном. Кроз тај прозор — причаше ми моје турске вође — у свако доба, усред лета кад је

свуда по Цариграду највећа мајина и запара, пири свеж поветарац. „То је зато“, објашњаваше хоџа с великом поузданошћу, — „што је ту поред тога прозора, за времена Султана Мехемеда Ел-Фатхија, волео да седи Велики Шејик Ак-Шемс-Един, кад год је узимао да правоверним објашњава смисао корана. Његове су речи освежавале веру Муслумана као што свежи поветарац освежава загрејано лице уморног путника, и за спомен на то, Алах је наредио да кроз овај Ак-Шемс Единов прозор за сва времена, и у свако доба, пири овај свежи поветарац!“

Хтедоше ме опет доле одвести да ми покажу мраморни стуб, који од векова сузи некакву лековиту водицу која сваку болест лечи, и још и јасла од камена, у које је „*Михрима*“ положила „*Сиди-Ису*“, кад га је у Витлејему родила. На велико њихово изненађење ја им на томе захвалих, рекав да ми је доста чуда и ово што ми већ до сада показаше!

Покушах са средње (западне) галерије да кроз стубове угледам у некадашњем олтару изнад апсиса колосалну слику Христа који благосиље, за коју сам слушао, да се — израђена у мозаику, и стојећи високо — потпуно одржала, и да се са извесних крајева цркве може лепо да види. На жалост,

које због велике даљине, које због многих ланаца о којима висе небројни тучни и бакарни обручи за лампе и кандила, не могах баш ништа видети! Опазих само још јасније, него док бејах доле на споду од Аја Софије, како велики, округли, дрвени штитови, с црним арапским записима на белој или зеленој основи, и обешени овде и онде о зидове и о стубове, кваре хармонички утисак ове тако дивне архитектуре! За оних осам највећих, рече ми хоџа, да их је писао још пре 250 година *Ибрахим Ефендија,* а остале славан краснописац *Бишекџи Заде Мустафа Челебија.* На ономе с десне стране Михраба пише: „*Алах, безгранична је величина његова!*“ а на ономе лево од њега: „*Мухамед, нека је мир с њиме!*“ Мој ми млади хоџа прочитаваше имена четири „савршене Калифе“ (Абубекира, Омара, Отмана и Алије) и многе друге написе арапске, од којих два ми беху стари познаници, али с којима да ћу се сусрести у *Аја Софији* нисам могао очекивати. Један је од њих гласио: „*Бог је све моје уздање!*“ а други: „*Страх од Бога почетак је мудрости!*“

Кад узгред поменух како много лампи има у „џамији“ хоџа ми с очевидним поносом рече, да о Бајраму на ноћној служби пале не мање од шест хиљада лампи! Ово

ме је изненадило у толико, што ме је подсетило на старе византијске писце, који су тврдили да је у Светој Софији о свечаним приликама паљено шест хиљада кандила! Изгледало ми је да су Турци хтели да одрже стару традицију византијску, те да се и у „џамији“ пали онолико исто лампи колико се некада у хришћанској „цркви“ кандила палило!

Спустих по једну сребрну меџидију у сваку папучу у којима ходах по „џамији“ и опростих се са ученим и учтивим хоџом. Он се не даде одбити него пође да ме испрати до на саму тучну капију на јужном уласку у „предворје“, да ми успут покаже једно удубљење у зиду, где се по турском предању Султан Мехемед помолио Богу пре него ће ступити у цркву, и да ми обрати пажњу на лепоту оних тучних врата, од којих једно крило (лево при изласку) никоја сила није могла да затвори још од дана у који се отворило да турског цара Освојника у предворје пропусти!

Пред том капијом у авлији беше гомила просјака и старих и младих, и нарочито пуно женске деце. Није довољан откуп био оно што ми се у кеси нашло. Ваљало је да мој Емин-Ага употреби сав свој ауктoритет каваски да ми пут отвори.

Муезин је горе на Минарету певао позив правоверним на вечерњу молитву. Његова меланхолична мелодија била је у чудној хармонији с меланхолијом, која је мноме у „џамији Аја Софији“ овладала.

И опет се питах: „Може ли бити да ће Св. Софија остати турском џамијом „докле тече сунца и месеца“?!“ И кроз моје тужне уздахе чух опет онај тихи глас историјске савести: „Не, то не може бити!“

IV.

Боспор.

Имају тéме о којима ако и јесте свакоме слободно да пише, мало њих о њима могу да пишу. О Боспору треба да пишу или само песници са Тицијановим или Макартовим богаством боја, какав је на прилику Пјер Лоти, или само строго учени људи, који ланцима мере његову дубину, ширину и дужину, хемијски анализују саставке његове воде, и просто само описују физична факта без икаквих ах, ох, ух!

Не спадајући ни у први ни у други ред ја сам у опасности да учиним неправду и Боспору и мојим читаоцима. Било би најбоље да о њему ништа и не пишем него само просто да кажем: још ниједан опис, па баш и најбољи, није успео да даде праву слику Боспора, и ко хоће да зна како је он диван, треба да иде да га својим очима види!

И опет кад сам већ узео да вам о цариградским сликама и приликама пишем, не може ми бити да о Боспору ништа не говорим!

Боспором се зове онај природни канал, којим вода из Црнога Мора струји у Море Мраморно. Неко је добро рекао да је Боспор по брзини матице — *река*, а по дубини свога корита — *море*.[1])

Матица му је врло брза и јака, тако да на неким местима (код Арнаут-Кеја и Румели-Хисара) није могућно ни најјачим весларима да и најлакши кајик уз њу крећу, него ваља прибећи к „*једекцијама*“, који о ужетима кајик уз воду вуку док се не дође на мирнију струју. Радећи кроз небројне векове, ударајући час у десно час у лево, она је још давно и давно, пре историјског доба, излокала у обали европској као и у обали азијској многе улоке, лу́ке и затоне. На дужини нешто јачој од тридесет километара она је тако себи начинила на европској обали осам а на азијској четрнаест или петнаест мањих или већих залива! Боспор је

[1]) Дубина корита Боспоровог миче се између 36·5 и 120 метара. На самој обали на неким местима дубљина износи око 70 метара, а нигде није испод два метра. — Дужина Боспора од Златног Рога па до уласка у Црно Море износи 30·5 километара; највећа му је ширина код Бујукдера — три километра, а најмања, пола километра, између Румели и Анадоли-Хисара.

тако извијуган, да вам често изгледа као да пловите једним низом затворених језера. На њему нема ништа једнообразно, ништа монотоно. Сваки брежуљак има свој нарочити облик; свака косина, коју било Европа било Азија у Боспор спушта, има своју особеност; сваки залив има своје нарочито огледало и свој нарочити оквир. Овде је један брег са европске стране испао дрско на исток према Анадолији, и ту се анадолијска обала тргла натраг па пустила да Боспор начини једну нову лу́ку себи; онде опет један анадолијски брег испао напред према „Румелији“, па се ту европска обала повукла к западу, и дала места новом једном заливу.

Та разноврсност у облицима и у боји брежуљака, висова и падина, па онда низови красних села на подножју зелених висова а уз саму обалу и с једне и с друге стране Боспора, с дрвеним „Јалијама“ у старом турском стилу, с лепим модерним ви̏лама по европском укусу, овде онде с великим мраморним палатама, с баштама у свима преливима зеленила од црнозелених кипреса до отворено зелених магнолија, с терасама пуним ружа и деликатно румених леандера, — све то обасјано небом бисерове боје које се огледа у загасито плавом сафиру огледала Боспоровог, све то чини те је Боспор доиста

један од најлепших крајева на свету! А сва та красота добива још већу драж кад је романтичне, а често и трагичне успомене оживљавају и испуњавају заносним парфимом.

У самој ствари и стародревно доба, у коме се још није знало шта ли је у историји мит, шта ли у митологији историја, и византијско доба са његовом помпом, и средњи век с његовим поразима за Хришћанство и победама за Ислам, и модерно доба са својом културом и својом демократијом — сва се та доба и епохе надмећу како да славе лепоту његову, и како да га још интересније начине! Већ и само име његово везано је са старом митологијом и објављује свету једну од толиких пикантерија из љубавних догађаја Олимпијског Громовника Зевса, највећег и најјачег међу старим боговима, и опет тако слабог пред погледом и осмехом женским! Млада и красна *Ијо* бегала је да се спасе од гњева суревњиве Зевсовице. Кад је стигла на азијску обалу оне реке, која из Црног Мора у Мраморно струји, сиротица Ијо нашла се у великој неприлици, јер пливати није знала, чуна никаквог у близини, а јаросна Јунона све се ближе и ближе примицаше. Тада свемоћни Зевс, да спасе своју љубазницу, претвори је у краву, те као таква Ијо преплива ону реку, изиђе на

европску обалу, и сакрије се негде у лу́кама Златнога Рога. Отуда грчко име „*Босфор*“ „*Волујски*“, или управо „*Кравин Брод*“ [1])

И иначе су обале Боспора пуне старих успомена. Кроз три летња месеца пролазио сам Боспором скоро свако јутро из Терапије у Златни Рог, и свако вече из Златног Рога у Терапију, врло често у друштву учених Грка (какви су на прилику Велики Логофет Аристархи Бој и члан државног савета Копасис), па сазнавајући од њих за која су места какви класични спомени везани, дошао сам да мислим: да то није давно било кад је Јасон са својим Аргонаутима овуда пролазио, враћајући се са „*Златним Руном*“ из Колхиде!

Пароброди за Боспор полазе са моста „Султанове Мајке“ свакога сâта. Има их који плове само европском обалом, као и који плове само азијском обалом, а има их и који иду у цик-цак између Европе и Азије. Преко лета Петком, Недељом и о хришћанским празницима, пароброди су ти

[1]) „Босфор“ или „Боспор“ јако подсећа на нашу реч „Успор“, која сасвим добро значи оно што Боспор у самој ствари и јесте — јака струја ув коју је тешко пловити, која пловидбу успорава. Али би тада ваљало претпоставити да су Словени становали у крајевима око те воде пре Јелина, и да су ови само погрчили првобитно словенско име Успор. — Турци зову Боспор „*Стамбул Богаз*“, што значи „Грло од Стамбула“.

пуни света, јер је вожња Боспором најлепша проходња која се у Цариграду имати може. Особито лађе које полазе с моста пред вече имају пуно путника, јер се тада из својих канцеларија, бироа, контоара и иначе са својих послова у Стамбулу, Пери и Галати враћају у своје летње станове на Боспору турски чиновници и официри, грчки и јерменски банкари и трговци, страни дипломати, као и странци који су у служби Портиној (сад махом Немци!). На самом пароброду може странац путник да види добру „*пробу*“ вишег друштва цариградског. Ту ћете видети европске дипломате, турске министре, паше и више официре, Грке и Јермене великодостојнике у служби Порте, владике грчке, јерменске и прелате римокатоличке, муфтије, улеме, хоџе и кадије, госпоје из вишег друштва и богатијег реда, Гркиње, Јерменке, Енглескиње, Францускиње и Немице. Сви су ови обично заједно које на крову лађе које у великом салону, док Туркиње имају нарочити део лађе резервисан за њих, и завесама одвојен од других делова лађе. И другим је женама слободно у тај харемски крај лађе улазити, и Јеврејке и сиромашније Јерменке чине редовно употребу од те слободе. Од мушкиња слободно је то само инспектору билета и још: кафеџији, шећер-

лемџији, ђеврекџији, лимунадџији, шербетџији и продавцима „патишпана“, гурабија и татлија! Туркиње су целог свог живота као велика деца; за многе од њих цела сласт живота и не састоји се у чему другом до у рахатлукуму, који је ружом парфимисан, и у гурабијама и татлијама!

Пароброд се с почетка креће врло полагано и опрезно, дајући непрестано пиштаљком сигнале чамцима и кајицима, који прекриљују огледало тако званог ваљског пристаништа, између *Новога Кеја*, на подножју Старог Сераја у Стамбулу, и *Старог Кеја* у Галати. За тим савија к североистоку и пролази поред великих трговачких бродова, који стоје на котвама, а под својим народним заставама. Међу овима најчешће су аустроугарска (Трстански Лојд), енглеска и грчка, али ни руска, ни француска нису ретке. На десно оставља „*Кулу Леандрову*,“, коју Турци зову „*Кз-кулеси*“ „Кулом Девојачком“. Кула је висока својих 30 метара и сазидана је на једној стени, која лежи близу обале од Скутара. Турци причају да је ту кулу сазидао Султан Мехемед II. Освојник Цариграда, и то зато да би ту, као на сасвим сигурном месту, склонио своју милу ћерку, за коју му је пекаква циганка рекла да ће млада умрети од уједа змијиног. Кад је де-

војка — брижљиво чувана и негована, не видећи ни сунца ни месеца друкчије до кроз решетке од прозора на кули — дорасла за удавање, Султан је обручи за сина једнога цара. Овај, дошав да се види са својом заручницом, преда јој киту цвећа, из које искочи мала аспида, и забоде свој отровни зуб у белу руку султанове кћери, те ова падне мртва у наручје свога заручника!

Сад се с пароброда лепо види први део Боспора, лево на европској обали до *Орта-Кеја*, десно на азијској до *Ченгел-Кеја*. Поглед је диван. И с једне и с друге стране село до села, ђердан од сивих јалија и белих палата; изнад њих на европској страни висови покривени зградама и баштама, а на азијској отворено зеленим утринама и тамнозеленим шумарицама. Многобројне турске и грчке једрилице са високим катаркама и са по девет једрила, полагано и некако свечано, као џиновски лабудови, плове по плавоме огледалу Боспора. Наш црни пароброд као црни гавран некако не пристаје у ту нарочиту боспорску хармонију, која је пуна живих боја!

Ми пловимо европском страном. Пролазимо еспланаду од „*Топ-Хане*“, арсенала у коме се израђују велики топови. С ону страну еспланаде, а под брдом од Пере и Галате,

једна китњаста џамија, и један дугачак и тром и незграпан, жутом умом офарбани конак. Ту су канцеларије „Великога Мајстора од Артиљерије“, који је управо Министар од свега што се наоружаности војске, а нарочито артиљерије, тиче

Изнад Топхане, на једној од највиђенијих тачака од брега, на гребену којега лежи Пера, стоји колосална али архитектонски сасвим проста и хладна зграда немачке амбасаде, са многим орловима по ивици од пљоснатог крова. Иза ње се види дугачак ред црних, високих и узаних кипресова од *Бујук-Мезаристана* (турског великог гробља), од којега немачку амбасаду раздваја само поширок пут, који из Пере води најпре низ брдо у Бешикташ, па онда уз брдо у Јилдиз.

Погледе вам привлачи снежнобела мраморна палата Долма-Бакче,[1]) које дугачки и богато искићени фронт иде упоред с Боспором и само једно 20 до 30 метара далеко од његових плавих таласа. Она је остварење у мрамору, кристалу и злату, једнога од снова Харун-Ал-Рашида из „Хиљаду и једне ноћи“. Баш зато што је од снежнобелог мрамора, она у извесним осветљењима сунца на уранку

[1]) Турци је изговарају „Долма Багче“, што значи „Башта за долме“, а тако се зове што су ту некада биле баште за долме или тиквице.

или на заходу, изгледа тамно румена, и не зна се кад је лепша да ли кад у сафирном огледалу Боспоровом огледа своје бело лице, или кад порумени. Северно њено крило (које би само по себи у свима престолницама европским била једна велика и красна палата) обгрљено је зеленим дрвљем и цвућем велике једне баште. Двор је тај зидао и у њему до своје смрти становао Султан Абдул-Мецид. Довршио га је баш пред кримски рат. У њему је становао и Султан Абдул Азис, и у једној од његових соба великаши завереници изнудили су му оставку. У престоној сали те палате, која је у централноме дѣлу а под елиптичним једним кубетом, и за коју кажу да је највећа престона сала у целој Европи, састао се (6. Марта 1877.) „Турски Парламенат“. Сада нико у томе двору не станује, и ако је он по свима својим просторијама намештен баснословним луксузом и ако се непрекидно одржава у пуној спремности за султана и његов харем. Али се један пут у години прави у њему велика парада, јер султан Абдул-Хамид у томе двору прима честитања од стране великаша, генерала, улема и виших чиновника на дан Курбан Бајрама.

Од самих високих зидина, које ограђују Долма-Бакче са сува, почиње цариградско,

Турцима насељено, предграђе *Бешикташ*. У његовом малом, веома живом пристаништу, свагда има пуно турских по старински сграђених лађа с високим кљуном и високом крмом. И за пароброде оно је најживља станица на Боспору, јер је Бешикташ на подножју брега, на коме је Јилдиз-Киоск у коме султан станује. Петком се ту искрцују сва господа, и турска и страна, која станују по селима на обали Боспоровој, а имају да присуствују паради Селамлика. Грци кажу да се ово пристаниште у старо време звало *Јасонион*, јер је се у њему Јасон са својим Аргонаутима неко време одмарао. На овој тачци искрцали су се Крсташи под млетачким дуждем Дандулом и Балдовином кнезом од Фландрије, који уместо да иду да ослобођавају гроб Христов, дођоше до опсаде и да од Грка отму Цариград (1204). А сад се сваке године овде са великом литијом и помпом укрцава у лађу — да се у Скутари превезе па оданде да сувим у Меку путује — „*Света Камила*“, која носи султанове годишње дарове гробу Пророка Мухамеда! Не зна се поуздано али се мисли да је из овога пристаништа Султан Мехемед II. дао извући осамдесет омањих бродова па их сувим превукао и спустио у Златни Рог, те тиме ускорио пад грчког Цариграда (1453.)

Сасвим близу пристаништа стоји „*Турбе*“, гроб Гази Кајредин Паше, Европи боље познатог под именом *Барбаросе* (Рињобраде), који је почео своју каријеру као гусар а довршио је као славан Капудан-Паша (адмирал) отоманске флоте. За владе султана Сулејмана у шеснаестоме веку Кајредин је био страх и ужас свима хришћанским земљама на Средиземном и Јадранском Мору. Над његовим гробом виси и данас „фењер“ који је он на главној катарци свога брода носио. До скора је био обичај да команданти турских убојних бродова, па и капетани трговачких бродова, пре него би се кудгод на пут кренули, дођу у Кајрединово Турбе да се на гробу највећега турског адмирала Богу за срећна пута помоле.

Мало даље на север, између Бешикташа и Орта-Кеја, пароброд пролази поред друге једне дивне мраморне палате, *Чераган Сераја*. Многи налазе да је Чераган управо најлепша палата на Боспору. Зидао ју је раскошни султан Абдул-Азис, који је на њу потрошио не мање од сто педесет милиона динара. Он се лично и срцем и душом интересовао за ту грађевину и једва је чекао да се доврши. И уселио се у њу пре него што је била сасвим готова! Али је само једну једиту ноћ у њој провео! Шта је он те ноћи сне-

вао, или шта је будан видео, не зна се: али је се одмах сутра дан из ње иселио, и више никако није хтео својом ногом у њу ступити! Кад су га прогласили за збачена с престола довели су га у један киоск у башти палате Чераган, и ту је 1. Јуна 1876. нађен мртав с артеријама на руци пресеченим маказицама. У Чераган Серају сада станује Султан Мурат V. који је по збачењу Абдул-Азиса проглашен за султана, али који је дубоко потресен тако изненадним ступањем на престо, а још више убијством, или самоубијством, свога стрица, душевно оболео те је, поставши тако неспособан за владу, збачен и замењен млађим братом Абдул-Хамидом.

Баште од Чераган Сераја везане су са баштама Јилдиз-Киоска једним мостом, који иде изнад друма што из Бешикташа у Орта-Кеј води. На вису изнад Бешикташа и мало у лево, види се једна омања а красна џамија, а одмах више ње једна не баш велика, двокатна зграда од белог мрамора. То је *Јилдиз-Киоск* (Киоск Звезда), у коме султан Абдул Хамид II. већ двадесет и пет година станује и из њега царевином управља. Баште и парк око Јилдиз-Киоска пружају се на далеко уз вис од Бешикташа, и спуштају до у сама села на обали морској. Са његових прозора,

као и са многих места у његовом парку, има диван поглед на Боспор, на Принчевска Острва, на Скутари, и на планине анадолијске у далекој даљини. Она красна џамија у непосредној близини Јилдиз-Киоска зове се *Хамидија*, по садашњем султану, који ју је сазидао и у њу сваког Петка на молитву долази.

Није могућно да путник гледа оне две дивне палате — Долма Бакче и Чераган — а да се не сети трагичних догађаја који су се тамо пре двадесет пет година у њима дешавали. Мене су оне подсећале не само како ни царско богатство ни сила ни слава не могу чак ни цареве да осигурају да овај живот земаљски не свршe бедно и жалосно, него у опште како је махом трагична судбина и најобичнијег човека! Меланколичне мисли, што их нарочито Чераган Серај изазивље, не могу да вас оставе ни на погледу зелених башта од Орта-Кеја и његове красне једне џамије, сграђене на самој обали. Ово у толико мање што је и ту џамију зидао султан Абдул Азис. Тек кад пароброд уђе у прекрасни залив на коме леже села *Арнаут-Кеј* и *Бебек*, не може човек да се не отргне жалосним мислима, па да се опет не преда невиној радости коју готово идилска лепота Боспора изазивље! Дуж целе обале залива

*

тога, који се као млад месец повија, погра-ђене су небројне „*Јалије*“. То су већином лаке и простране зграде од дрвета, ретко кад са више од два ката, на горњем боју с доксатима који испадају најмање с пола метра унапред и изнад узане калдрме која раздваја фронт доњег боја од воде. У понеких ти доксати испадају много јаче унапред тако да су прозори над самом водом. У опште те турске „Јалије“ праве утисак као да у њима има пуно ваздуха и пуно светлости, доста просторија за одмарање на „миндерлуцима“, „душецима“ и „меким ћилимовима“. Решетке на свима прозорима на горњим катовима драже вам уобразиље да продире погледима кроз њих, и да загледа мало у свакодневни живот Харема, у његове бурлеске и комедије, вероватно и у његове трагедије. Јалије те одваја од воде тротоар, највише до два метра широк, често тек само узана путања покривена каменим плочама, или обичном вратоломном турском „калдрмом.“ Од прилике пред средином сваке „Јалије“ та се калдрма, или она путања, пење мало у вис и савија у камени мостић, испод којега се вода са Боспора пружа дубоко унутра испод јалије, те тамо излази у какав басен, у коме цео харем може да се купа а да то на пољу нико не зна. И обично

се испод онога мостића, или и далеко унутра испод кућа, види по један кајик или каква затубаста барка. Зар се мало пута дешавало да је такав кајик бешумно у поноћи или и после поноћи изклизао испод јалије и испод свода од калдрме, отиснуо се до на средину Боспора да у његове дубоке дубине спусти зашивену врећу с хладним телом какве отроване или удављене робињице! Кад би се покупило све, што се у Цариграду о „Боспорским Тајнама“ прича, могла би се написати нова једна страшно узбудљива „*Хиљаду и једна ноћ!*“

За мој укус најживописнија је, најромантичнија, најлепша тачка на Боспору — *Румели Хисар*. Још кад је пароброд савио око промонторије на којој лежи Орта-Кеј и још док пролажасмо прекрасним јалијама оперважену обалу Арнаут-Кеја и Бебека, погледи нам се отимљу на вис, који је својим косинама тако рећи загрлио залив од Бебека и дрско загазио према истоку у Боспор, као да хоће да га пресече. Није га пресекао, али га је тако стегао да је ту на тој линији Боспор најужи. Како су Турци већ одавна имали на азијској обали градић *Анадоли Хисар*, то је Мехемед II., завладавши свом околином Цариграда, врло природно дошао на мисао да би добро било, да овде на стр-

мој косини овога „предгорја“ према оном градићу на азијској страни, сагради градић те да из њега, и онога на азијској страни према њему, топовима влада овим „*Грлом од Цариграда.*“ Он је се одмах обичном својом енергијом дао на тај посао почетком године 1452, раскопавши многе грчке цркве у околини. Зидање тога градића дало је повода објави рата, који се г. 1453. свршио падом Цариграда. Тај је градић давно напуштен, али су му куле и зидине, које их везују, још добро очуване, и повећавају у великој мери интересантност и живописност овога краја Боспора.

На овој најужој партији Боспора пре 2412 година је вешти грчки инжинир Мандрокло из Самоса начинио мост од чамаца, преко кога је прешла на европско земљиште силна персијска војска, коју је цар Дарије водио противу Скита на Дунаву и у данашњој Румунији. Док је војска маршировала преко моста цар је на једном усеку у стени на европској обали седео на једном престолу од камена и одатле гледао тај прелазак њен. Кажу да се кроз многе векове после тога тај Даријев престол од камена чувао и путницима показивао.

Византијски писац Кедрен прича да су године 1049. петнаест хиљада Печењага, вра-

ћајући се из Мале Азије, на својим коњима и с пуном убојном опремом препливали Боспор на томе месту (између Анадоли и Румели Хисара)!

Испод самог града а дуж обале има турско гробље, пуно споменика од тесана камена и мрамора, и осењено мрачним, танким и високим кипарисима. У селу, или управо у варошици у којој се кућа над кућом уз брдо, а одмах до зидина старога града, пење, станују само Турци. Поред саме обале има низ омањих кафана, које су свагда пуне Турака.

Не само по историјским успоменама, него и иначе по самом свом положају, по својој питорескности и богатству боја, за мене је Румели Хисар најинтересантније место на Боспору. Утисак и оне прве и овога другога увећава се још контрастом који према старом турском градићу и типичној турској варошици чини горе на брду, изнад града, велика модерна европска зграда далеко чувенога „Роберт Колеџа." Богати филантроп северо-амерички Чарлс Роберт сазидао је г. 1863 о своме трошку велику ту зграду и основао у њој школу или „колеџ", с угледом на такве школе у Сјед. Америци. Уређено ју је тако да се у њој може васпитавати и обучавати по двеста [illegible] [illegible].

Школа је имала срећу да од самог почетка добије изредне професоре и учитеље, и успела је да стече и одржи добар глас. Северо-америчка протестантска пропаганда надала се била да ће у Бугарској наћи плодно земљиште за своју радњу, те је с тога и „Роберт-Колеџ“ нарочито *бугарску омладину* примао у своје дворане на образовање. И Бугарска доиста дугује велики дуг захвалности томе заводу, јер је већина бугарских политичара, професора, и у опште јавних службеника који су се одмах по ослобођењу ставили у службу бугарске кнежевине, и много помогли те је и она тако брзо ступила у ред европски образованих земаља, — добила и своје образовање у њему.

Одмах иза Румели-Хисара пароброд пролази турско село *Балта-Лиман*, којега је живописност увећана тиме што је један део његов у рушевинама од последњега пожара, и што су његове сниске турске кафане на самој обали, тако да „*далга*“ запљускује у њих кад год пароброд онуда пролази. Ту је прекрасна Јалија Султаније Фатиме, кћери Султана Абдул Азиса. Та је Јалија била некада својина чувенога турског великог везира Решид-Паше, који је после Султана Махмуда II. највећи реформатор у турској царевини деветнаестога века. У томе летњи-

ковцу његовом потписано је више међународних уговора између Турске и европских великих сила.

Јалије и баште од Балта-Лимана пружају се уз Боспор до јерменског села *Бојаџи-Кеја*, које је сад у самој ствари постала једна варошица са *Емиргијаном*. Прво што вам у овом последњем у очи пада то је пространа једна зграда на два спрата у турском стилу грађена, бледозелено обојена и обгрљена густом шумицом од магнолија, липа, кипреса и лорестине. То је до пре двадесет година била „царска јалија“, па ју је Султан Абдул-Хамид поклонио кнезу црногорском Николи, приликом прве походе овога Цариграду. У томе „*Карадаг-Серају*“ станује преко лета црногорски посланик. Султан је поклонио кнезу не само просто зграду с дивном баштом, него са потпуним и у правом смислу царским намештајем! А кад је пре две године кнез долазио по ново султану у походе, и овај пут праћен кнегињом Миленом, Султан је дао стари намештај заменити сасвим новим и исто онако сјајним, ако не још и сјајнијим.

Неколико само корачаји од Карадаг-Сераја к северу, а на самој обали Боспора, стоји велики један турски „конак“, прилично олупан и запуштен, на боспорском фронту

једног великог парка. Некада је то била јалија чувенога Козрев-паше, који је под султаном Махмудом II. највише допринео да се сатру Јаничари. После је она прешла у својину египатског Кедива Исмаил-Паше, који је у тој Јалији и умро год. 1895-те.

Код самог тог конака обала боспорска, која је од Румели Хисара скоро све једнако ишла од југа право к северу, од једаред скреће тако рећи под десним углом к западу, и улази доста дубоко у томе правцу у европско земљиште правећи тако чувени *залив од Стењје*. То је најпространији, најдубљи и од ветрова најпотпуније заштићени залив на Боспору заливима тако богатом! Падају у очи швајцарска вила Туркан Паше, Арбанаса по народности а при томе једног од најобразованијих и најсимпатичнијих турских великаша; па онда велика и господствена Јалија Селим-Мелхаме-Паше, министра трговине, и летњиковац, сасвим у турском стилу, персијског амбасадора. За само име „Стенија" кажу да је остатак од имена „*Состенија*", „Спасење", које су Аргонаути дали храму, који су сазидали на обали тога залива у знак своје захвалности за победу над царем „Амиком". Кажу даље, да се тај храм, са статуом некаквог крилатог ђенија, одржао у добром стању све до времена цара Констан-

тина, који га је обратио у хришћанску цркву и посветио Арханђелу Михаилу објавивши народу да је она стара статуа представљала тога арханђела.

Где јалије и баште од Стеније престају ту јалије и баште од *Јени-Кеја* настају. То је красно и богато село, насељено поглавито Грцима и Јерменима. Изнад њега уздиже се брдо једно уз косину којега баште, виногради, воћњаци и вйле прилично високо иду. На северном крају његовом дуж саме обале од Боспора има читав низ по европски сграђених летњих двораца, који махом грчким богаташима припадају. Ту је и нова зграда летњиковца аустроугарске амбасаде, која је последњих година подигнута на развалинама некадашње палате чувеног јерменског банкара Цезаерлије. Врло леп пут води поред мора и поред оних красних летњих двораца у Терапију, која није више него четврт часа на колима од Јеникеја удаљена.

На пола пута између номенута два „села без сељака“ стоји царски киоск *„Календер“*, повелика коцкаста једна зграда, тешка и трома без особитих архитектонских црта. Кажу да је се Султан Абдул-Хамид за неко време носио мишљу да тај киоск поклони краљу Милану за летњиковац српског Посланства; али су улеме и законозналци нашли, да је у

тај „киоск“ долазио и у њему спавао неколико пута султан Махмуд II. и да се „закон“ противи томе да се дом, у коме је „Сенка Божја на земљи“ трептала ма само и за четврт часа, поклања ђаурину каквом! Тај је киоск и иначе интересантан за нас по томе, што се у њему почетком године 1812. водила дипломатска борба између француске и енглеске амбасаде, која се индиректно и нас тицала. У киоску Календеру је тога лета по дозволи Султановој становао Велики Везир. Француски Амбасадор, конте Андреоси, наваљивао је да Турци наставе и даље рат с Русијом, која је баш због тога рата имала велику војску с понајбољим ђенералима на Дунаву. Енглески отправник послова, онда још врло млад дипломат Сер Стратфорд Канинг, наваљивао је да Порта пристане на мир, који су Руси тражили да би повукли војску с Дунава, те да се успешније од навале Наполеонове бране. И један и други дипломат држали су с Великим Везиром и с другим турским министрима у томе киоску дуготрајне конференције. Али најпосле, после једне конференције која је шеснаест сахата трајала, енглески дипломат убеди турске министре да треба да се с Русијом мир закључи. У самој ствари дакле у томе киоску

Календеру рађен је фамозни букурешки мир, који је Србију толиких жртава стао!

На триста метара од Киоска Календера има на обали, испод једног џбуњем обраслог виса, велика једна кафана или управо башта са две дугачке терасе са зеленим дрвљем. На средини горње терасе има киоск на коме лети свако вече свира оркестар од девојака, махом Чехиња и Бечлијка. На терасама те једине европске „кафане с баштом“ на Боспору, у лепе летње дане има пуно света из Јеникеја, Терапије па и из Бујукдера, а обалу пред њом прекриле свако вече стотине кајика и чамаца са булама из разних јалија на румелијској и анадолијској обали. За Туркиње је једно ретко уживање да љуљушкајући се у својим кајицима на плавим таласима Боспора слушају за њих тако бизарну музику, какву чине Штраусови валцери и Шубертове мелодије, да гледају младе свирачице и онај *„џумбус“* што га ђаури и ђаурке на терасама од кафане чине. Није немогућно да понеку булу, више него свирачице и њихова музика, интересују млади ђаури, који онуда, уским путем између кафане и воде, пролазе на бисиклима, на коњима или и у каруцама. То је за многе од њих једино место где виде нешто типова европских, и пробе од европског живота.

Јер баш тај пут поред воде од Јени-Кеја до Терапије и од Терапије до Бујукдера, чини главну шетницу за европску колонију од младих и старих дипломата, који у тим „селима“ лето проводе.

Испод доње терасе ове кафане, у којој се свира, пије и „ашикује“, има једна мала пештера са бистрим извором, с једном чудотворном иконом и с једном дрвеном постељом између врата од пештере и онога извора. На тој постељи, мрком пољавом покривеној, седи старац калуђер, висок, сув, тапак, сед, у не баш новој мантији, и са камилавком која је ваљада запамтила и владавину Абдул-Азисову. И ако би се могло мислити да су ашик-кафана и испосна пештера два противна пола у свету моралних посматрања, овде на овој тачци у практици изгледа да нити кафецији смета што онај калуђер пештерник, нити овоме смета што онај кафеција с његовим девојачким оркестром. Изгледа шта више да калуђеру није противно што усред грешних људских искушења живи, јер и ако нико од оних са тераса неће да сврати у пештеру да жеђ на светом извору гаси, многи од њих не ће да прође калуђера на вратима од пештере, а да му не спусти на крило по коју пару. Ова „*Ајазма*“ или „Свети

Извор“ посвећен је имену Св. Јована Крститеља.

Неколико стотина корачаја од Календер-кафане настају зидине којима су ограђене терасе и парк летњиковца немачке амбасаде. Ова је на југоисточном крају залива од Терапије, прва на ударцу кад се путем од Јеникеја долази, као што је летњиковац енглеске амбасаде последња зграда на северном крају Терапије гледајући право кроз последњу партију канала у Црно Море. Између те две амбасаде лежи грчко село Терапија, с једним великим модерним хотелом (Summer Palace Hotel) и неколико омањих гостионица, с конаком грчког митрополита од Деркоса, са неколико лепих вила богаташа грчких са старим славним именима, и са великим конацима амбасаде италијанске и француске, као и оне две које већ поменусмо. Осим тих амбасада већи број страних посланика и њихових секретара, војних агената и других аташеа, станује преко лета у Терапији. У пристаништу њеном врло је живо и весело, јер су ту мале убојне лађе (тако звани „стационари“) разних амбасада, јахте амбасадора, мале парне лађице (les mouches) дипломата и богаташа. Кафане око пристаништа пуне су морнара и маринских војника са стационара немачких, италијанских, фран-

цуских и енглеских, којима се обично придруже и морнари са аустро-угарског стационара, који стоји у Јеникеју, и они са руске две убојне лађе које стоје у Бујукдеру. Како Терапија лежи на средокраћи између ова два последња места, и како у њој има добар оркестар, често концерти и позоришне представе и нарочито често балови, то је преко целог лета она центар за састанке и друштвене функције европске колоније и с једне и с друге стране Боспора.

Ни једно место на Боспору нема тако много и тако лепих башта, баштених тераса и паркова — наравно све приватних — као Терапија, и гледана са пароброда она, онако обгрљена зеленилом од кестенова, липа, платана, магнолије, борова и кипресова, изгледа дивно. У погледу на множину и лепоту баштених тераса само се Бујукдере с њоме упоредити може.

Кренув се са врло живе станице терапијске пароброд пролази врло близу дуж обале лепо утврђеног кеја, на коме има читав низ лепих вила, велика зграда италијанске амбасаде, две тамноцрвене обојене колосалне турске куће, које је још султан Махмуд II. Француској поклонио за амбасадски летњиковац, дивни парк који се изнад тих „конака“ уз брдо пење и састаје са парком,

тако исто богатим у старим моћно разгранатим липама и платанима летњиковца енглеске амбасаде Изнад парка француског летњиковца види се први шанац турски, прва „табија“ оружана модерним топовима.

Висови који од Стеније пролазе изнад Јеникеја и Терапије право од југа к северу, не далеко од последњих кућа ове последње савијају нагло к западу и пуштају да широко ушће од једне лепе долине, пространа једна ливада, излази на море. Насред те ливаде имају неколики огромни платани којих су стабла доле при земљи срасла и које Турци зову „*Једи-кардаш*“, — „Седам Браћа“. У њиховој хладовини има мала једна кафаница у коју Турци воле да свраћају да на сниским столицама седе мирно, пуше и пију каву. Предање се у Цариграду одржало да су се на тој пољани први крсташи подуже одмарали, и да је том приликом платане те својом руком засадио Готфрид конте од Буљона. Царица Ана Комнена је у својим историјским мемоарима забележила, да су на тој пољани доиста имали свој логор крсташи под командом брата Готфридова, конта Раула (Comte Raoul de Flandres). По тој широкој и лепој пољани добила је своје име варошица која се са северне ивице њене почиње — „*Бујук-Дере*“, „Велика Долина“.

„Велика Долина“ иде најпре од мора право к западу па онда савија к северозападу и пење се помало између висова густом кестеновом шумом обраслих, док не стигне под вис, на коме су стари турски водоводи, и од којих се к северу и северозападу пружа „београдска шума“ са својим резервоарима, који снабдевају извесне крајеве Цариграда водом. Висови ти, полазећи од београдске шумс, иду право на исток те кад се долази лађом из Терапије у Бујукдере изгледа као да се дуги потез висова испречио да не дâ лађи к северу. На подножју тих висова лежи Бујукдере, па онда варошице Мезарбурну, Јени-Махале, Саријар. Пароброд који је од Терапије пловио право к северу, пре него што ће да се заустави на станици у Бујукдеру, савија к истоку и у томе правцу пролази цео фронт те красне варошице, као и оне друге које мало час поменух. Некада је Бујукдере био центар дипломатске колоније на Боспору, али сад су у њему стални летњиковци само шпанскога посланства и руске амбасаде, са дивним и пространим парком. За мога бављена у Терапији становао је у Бујукдеру и бугарски дипломатски агенат.

Летњиковац руске амбасаде зграда је од једнога ката и то средње величине. Лицс

јој европско, али јој је унутрашњи распоред онај једног господског турског „конака“ с пространим дворанама, доксатима и верандама. С мора изгледа прекрасно, обгрљена густом шумом свога парка, који се пење високо уз брдо, и у коме има по више омањих вйла за становање званичника амбасаде. Пред летњиковцем има на обали скела („штек“) за искључиву употребу персонала амбасаде, а не далеко од ње стоје на котвама једна руска крстарица и јахта амбасадорова. На капији од летњиковца увек је пуно руских поморских војника и морнара са оне крстарице.

Бујукдере је својим фронтом окренут према југу и југоистоку, те на његовим баштеним терасама има пуно поморанџи и лимунова у пуном цвету и са зрелим плодом. Смокве већ сазревају свуда и на једној и на другој обали Боспора; али лимунова и поморанџи нисам нигде на Боспору толико видео колико на терасама од Бујукдера.

Од пољане, којом се отвара „велика долина“, па до паробродске станице Бујукдере је једна гомила више или мање бедних јерменских кућерака, рушевина и гаришта од последњег пожара. А од паробродске станице, или односно од летњиковца Шпанскога Посланства па даље к североистоку дуж Боспорске обале иде низ великих, истина већи-

ном дрвених али удобних зграда, вила и конака. Обала је лепо тесаним каменом утврђена и дуж ње, и паралелно с низом оних европских зграда, иде багремима засађена шетница, на којој је у летње вечери пуно живости. Једна турска караула испречује се између улице и обале чисто као да не дâ оној европској шетници да уђе у лавиринат узаних и кривих улица у чисто турском селу *Мезар-Бурну* и да не продре у чисто источњачке дражи засеока *Булбул-Махале* која је одмах иза њега. Тај заселак и три турска села, поменути *Мезар-Бурну*, *Сари-Јер* (жуто место) и *Јени-Махале* (нови крај), чине управо једну варошицу, врло живописну са својим дрвеним кућама, које се у дивљем нереду пењу од саме обале па уз стрме косине од брега морског.

Оставив Јени-Махале, параброд од један пут напушта свој источни правац и скреће к северу у узани канал, који из Бујукдерске ширине Боспора води у Црно Море. Сад се већ види и линија на којој се Евксин састаје с Боспором да му преда таласе од којих су неки Дунавом, а други опет Дњепром и Дњестром дошли. Лађа се зауставља на најјужнијој тачци тога узаног канала, те последње а кратке партије Боспора, код села *Румели-Кавак*, од којега већ почињу шанчеви

и утврђења. Та је станица најсевернија тачка до које иду пароброди, што обдржавају помесни саобраћај на Боспору. Од Румели-Кавака пароброд прелази Боспор к једном засеоку, који лежи право преко пута од тога места а на обали азијској, и који се зове *Ана-доли-Кавак*. Горе на брду имају живописне развалине од некаквог старог градиња геновљанског или византијског, а доле на обали велика утврђења наоружана модерним топовима.

Ја сам довде описивао само европску обалу Боспора. У самој ствари кад пловите лађом уз Боспор европском обалом ви не можете да изгубите из вида ни азијску обалу јер је она и довољно близу, и довољно интересанта да вам тако рећи и мимо вашу вољу очи на се привлачи. Управо Боспор је Боспор тек са *обе* обале, и тек са њима, и једном и другом, он чини једну целину.

Азијска је обала само на јужној половини Боспора од Скутара па до Залива од Бејкоса онако исто опточена селима, јалијама и палатама као и европска страна на тој истој партији. Од Бејкоса па све до Црнога Мора села су ређа. Али је цела азијска обала богатија од европске у баштама, шумицама и зеленим утринама, и у толико је живописнија што је мање европских ду-

стројених зграда, и што тип турски, тип азијски, одсудно превлађује.

Пароброд не полази из Анадоли-Кавака непосредно на југ анадолијском обалом, него се враћа преко Боспора те на европској обали купи што више путника на скелама између Румели-Кавака и Терапије, и тек са ове последње скеле прелази он поново Боспор к азијској страни у Бејкос, и онда се већ даље заустављa на свима азијским скелама од Бејкоса до Скутара.

Него баш на оној партији азијске обале између Анадоли-Кавака и Бејкоса има једно историјски значајно место. То је село *Хункар-Искелеси*, које лежи на подножју јужних падина од брега „*Јоша-Даг*“ иначе званог „*Џиново-Брдо*“ по гробу некаквога Џина, који се налази на врху брда, а за који Турци причају да је гроб Јосије. Село је на ушћу прекрасне долине „*Султаније*“, свагда лепо зелене и сочне услед многих бистрих потока који њоме пролазе. Ту је 14/26. јуна 1833. потписан чувени уговор између Русије и Порте, којом се ова обвезала да не пушта убојне бродове других народа да кроз Дарданел пролазе. И по ливадама мало на север од Хунћар-Искелеси, разместила се била руска војска (око 15.000) која је поменуте године 1833. послата била да под командом

генерала Муравјева брани Цариград од египатског паше Мехмед-Алије, ако би га напала војска његова, која је већ стојала пред капијама од Брусе. На гранитном једном споменику имају руски и турски написи, који помињу како је руска пријатељска војска на тој пољани логоровала уживајући гостопримство султана Махмуда II-ог. „*Нека би и савез два царска двора био тако постојан као ова стена; и нека би се тај догађај свагда славио у аналима пријатељства!*“

Јужно од Хунћар-Искелеси стоји на једном вису, густом шумом обраслом, царска палата *Бејкос* (Орахово), у којој су као гости султана Абдул-Азиса становали најпре царица Евгенија, а за тим и цар и краљ Фрањо Јосиф. Са тераса те палате има се један од најлепших погледа на Боспор, који обухвата сву европску обалу од Румели-Кавака па до Румели-Хисара и велики део азијске обале до Чибуклије и Канлице. У Бејкос палати сада нико не станује. Само село Бејкос које лежи мало к југу од брежуљка на коме је палата, врло је живописно по својим сниским турским кафанама обвијеним вињагом и осењеним великим смоквама као и по својим турским дрвеним конацима и зеленим баштама. Кажу да се у старо јелинско доба то место звало „Нимфин Гај“, по зеленој шуми

и сочним ливадама његовим. И данашњи „Бејкос“ могао би се с правом тако звати. Залив од Бејкоса највећи је од свију на Боспору, и у њему су се г. 1854. искупиле флоте енглеска и француска пре него што су ушле у Црно Море.

Оставив Бејкос пароброд пролази — све једнако правцем к југу, овда и онда скрећући мало на југозапад, — село *Инџир-Кеј*, чувено са својих смокава, — *„Паша-Багче“*, грчко село око цркве Св. Константина, затим село *Чибукли* за које Турци причају да се тако зове по „чибуку“ којим је Султан Бајазид II. истукао једном приликом свога сина Селима у једном царском киоску у том селу. Село *Канлица* једно је од најлепших села турских на Боспору с лепим копацима и јалијама велике турске господе, с прекрасним и великим баштама. Некада су куће његове на фронту поред воде биле обојене црвеном као крв бојом, те му је отуда дошло име *Канлица*, („црвено као крв“). Тај је укус сад изишао „из моде“, али се ипак често виде куће господске које су црвено, или управо загасито-вишњево, обојене. То је и данас случај са два пространа турска конака која у Терапији чине летњиковац француске амбасаде.

Не ћемо се задржавати ни код *Анадоли-Хисара*, који је живописним развалинама свога

старог града и својим многобројним турским конацима и баштама пуно заслужио придев „*Ђузелџи*“ („Лепи“), којим га Турци обично зову. Некада, док су у његовом граду биле тамнице за политички подозриве људе, прост народ га је звао „*Кара-Хисар*“ — „Црни Град“; али је он то давно престао бити.

Одмах до Анадоли-Хисара (а на југ од њега) излази на обалу Боспорову једна долина која се спушта од шумом застрвеног брда *Алем-Дага*. Кроз њу теку две мале речице *Бујук-Гек-Су* и *Кучук-Гек Су*, „*Велика и Мала Небесно-плава Вода*“. По зеленим ливадама дуж тих речица и између њих има пуно хлада од великих платана, смокава и липа. На самом изливу Бујук-Гек-Су у Боспор има прекрасни царски киоск од бела мрамора, као нека минијатура палате Долма-Бакче. Одмах близу ње стоји мраморна чесма, наткриљена кровом са пет малих кубета у мавријском стилу. На мрамору од чесме пуно арапских натписа са позлаћеним писменима. Цела та мала грађевина прекрасан је примерак персијско-маварске архитектуре. На ливади око те чесме као и на њеној ивици коју Боспорова бистра вода брзом својом струјом брише, видећете у летње дане стотине гомилица од Туркиња у ферецама од отворене боје како мирно

седе, срчу кафу, пију шербет и лимунаду и једу „долдрму“. Те „небесно-плаве“ воде, и оне као смарагд зелене ливаде, и онај бели бисер од једне чесме, које хладна вода жубори поетичну мудрост из Корана као да прочитава златне написе са њених мрамора, и она млечно-бела вилинска ћошка, све то заједно праведно заслужује назив: *Слатке воде анадолијске*. То је за многе турске песнике, као и за многе странце, најчаробније место на чаробном Боспору. Онај бели дворац зидао је султан Абдул-Мецид. У њему су становали краљ Милан као гост султана Абдул-Азиса, и кнез црногорски Никола као гост Султана Абдул-Хамида. Из дворца тога као и са ливаде на обали Боспоровој, а између ушћа оне две небесно-плаве речице, има диван поглед на Боспор и преко њега на европску обалу, на Румели-Хисар, Бебек и Арнаут-Кеј.

И после „слатких вода анадолијских“ једва вреди говорити још и о другим красотама на анадолијској обали, и ако ових има пуно. Пароброд се зауставља код великог турског села *Кандили*, с једном лепом џамијом, с великим конаком Мустафа-Фазил-Паше (брата Кедива Измаил-Паше) на самој обали, и са дворцем Адиле-Султаније, сестре султана Абдул-Азиса, горе на брду изнад

села. За тим пролази села *Вани-Кеј* и *Ченгел-Кеј* и заустављa се код господског села *Бејлер-Беј* („Станиште кнежева“), којој је главни украс „Бејлер-Беј-Серај,“ палата коју је султан Абдул-Азис сазидао, и коју архитекти и грађевинари сматрају за најлепшу грађевину на Боспору. Унутра је искићена и намештена богато и сјајно, како је само најживље уобразиље највећих вештака са Истока и са Запада — са милионима Султановим на расположењу — замислити могло. Доле при земљи имају огромне просторије на стубовима мраморним, са чесмама од алабастера у зидовима од углачана мрамора, са једним великим басеном из кога бистра и хладна вода у вис прска, све то у заношљивом источњачком стилу, тако да се и будан гледалац на јави заноси у снове о мистеријама мавријскога, аравијског, персијског и индустанског ђенија, и чини му се да га невидљиви духови на једноме од очараних ћилимова из хиљаду и једне ноћи носс у Алхамбру, из Алхамбре у Багдад у аравијске палате Харун-ал-Рашида. На горњем боју опет имају салони у француским стиловима, са таваницама које су италијански најславнији вештаци дивним фрескама осветлили, — салони којих сјај баца у сенку и најсјајније салоне европских дворова. Око

палате имају терасе пуне цвећа, а иза њих, у нарочитом једном парку, чувају се остатци од некадашњег чувеног Зверињака (менажерије) Абдул-Азисова. Тај је султан јако волео животиње, и често је из Долма-Багче-Сераја прелазио преко Боспора у Бејлер-Бej само да походи своје лавове и тигрове, и да гледа – бој петлова! Такав један бој давао му је више уживања него и најлепша опера европска. У последњој години своје владавине имао је обичај да петла победиоца даде донети предâ-се, да му лично честита, и да му својеручно обеси о врат — орден Меџидије!

На Бејлер-Бej се наслања село *Иставрос*, на ово опет село *Кусгунџик*, које се својим јалијама пружа до у северно предграђе од Скутара. У самој ствари и Боспорова азијска обала, почев још од првих кућа села Кандили па до касарне Селимије испод Скутара, оивичена је непрекидним, час ужим час ширим низом јалија, конака, сераја, џамија, касарни, војних болница и — кафана, са изванредним богатством у облицима и у бојама.

Него још од онога часа, у који је пароброд прошао село Ченгел-Кеј (према Орта-Кеју на европској обали), главну лепоту Боспора чини — сам поглед на Стамбул!

Дугачак, не врло висок, и по готову на свима тачкама подједнако висок гребен — (који из даљине изгледа као да је једноставан, и ако је из повише брежуљака састављен) — пружио се право к истоку као некаква циновска сказаљка, која обележава где престаје Боспор и где настаје Мраморно Море. Од равнине по вису тога гребена па доле до воде спушта се к северу тиха падина, застрвена угусто сабијеним кућама, дворовима и другим зградама, сивим, руменим, бледожутим, са сниским крововима од црвене ћерамиде, — прошараним овде и онде високим и танким минаретима, зеленим или и сивим кубетима од џамија и гробова Султана и Султанија, и тамно-зеленим кипресима око тих гробова. На равнини од самог гребена — почев од зидина Старога Сераја па право к западу — иде читав низ великих џамија с мањим или већим кубетима и с високим минаретима. Та се кубета и минарета оштро одбијају својим линијама о плаво небо иза њих, те изгледа као да су у азуру небесном, а на самој ивици јужног хоризонта, у високом релифу изрезана.

Озго са Боспора гледан, Стамбул ми је понекад изгледао као дугачак сив брод, његова висока минарета као беле катарке, које само чекају да се на њих дигну једрила,

ова да се развију и затегну поветарцем са запада, па да брод „Стамбул“ крене линијом, на којој Боспор своје таласе Пропонтису предаје, право у Анадолију.

Других пута ми се чинило као да нека тајанствена сила — може бити стари богови јелински или џинови турски! — хоће да низом колосалних балона, од којих се за сада само горња заокругљена половина према небу оштро оцртава, дигне Стамбул из течног сафира, у коме лежи, у висину под небеско кубе од туркиза да се, висећи између неба и земље, на златним зрацима сунца са Истока позлаћује. У самој ствари у извесним осветљењима Стамбул изгледа као да лебди између плаве пучине морске испод њега, и сребрне пучине неба изнад њега, он сâм заличен каткад плавосивом а каткад руменкастом танком копреном од влажнога даха морског.

Неких пута опет, а нарочито у јутарњем осветљењу, чинило ми се као да гледам слику огромну а изрезану у седефу, у оквиру горе од бисера доле од сафира, — или и један велики и заношљив мозаик од сафира, туркиза и од опала, који се прелива у зеленим, плавим и руменим пламеновима.

Не, не дâ се речима онисати како је чаробно диван поглед са Боспора на Стам-

бул! Чак је тешко решити кад је лепши — да ли јутром кад га кроз свеже Зефире први топли зраци сунца обасјају; или кад под последњим нежним пољупцима сунца на заходу порумени; или кад на јасним ноћима, са сребрним младим месецом на високом тамноплавом небу, трепти у сафирном бенгалском осветљењу, које траје читаве сахате; или кад у рамазанским ноћима трепће хиљадама својих лампи! Није чудо што се песници са Истока и са Запада, и с Југа и са Севера, заносе у поетске екстазе њима!

Ваља ми још рећи да, иако Стамбул повећава лепоту Боспора, Боспор са своје стране крунише лепоту Цариграда. Њих двоје заједно чине једну слику, — слику којој под небом равне нема.

Ја сам за мога, нажалост и сувише кратког, бављења у Цариграду, имао срећу да ту јединствену слику видим у једном јединственом осветљењу. Приликом прославе првог јубилеја владавине Султана Абдул Хамида II (30 септембра 1900) Цариград и Боспор били су вилински осветљени. И најсиромашнији хамал постарао се да у част свога Падише макар једним фењером од румене или зелене хартије осветли своју колибу. А већ силне паше и везири, богати Турци, Грци, Јермени, Персијанци и Мисирлије,

надметали су се ко ће сјајније своје јалије и конаке, своје виле и дворове, своје терасе изнад дворова и своје шуме и пољане по висовима око Боспора, да осветли. Цела европска обала Боспорова од Топхане па до Румели Кавака, и цела азијска обала од Скутара па до Анадоли Кавака, била је сјајно осветљена са милионима лампијона, фењера и чашица од разнобојног стакла. Пред дворовима и јалијама велике господе и богаташа биле су постројене кортине, завесе од гредица и дасака, које су заклањале фасаду дворова, а на којима су у пламеновима изведене биле свакојаке красне шаре, текстови из Корана и стихови славних песника. На висовима је, и на једној и на другој страни Боспора, џиновским арапским писменима, а у сјајним и шареним пламеновима, исписано било: „*Да живи Падишах!*“ Често је изгледало да ти ватрени написи нису на тврдој земљи исписани него на самом небу! На азијској обали једно цело брдо, од својих триста метара високо, било је покривено од врха па до подножја великим звездама од пламенова. Терасе од господских башта биле су претворене у џиновске полице на којима су уместо јабука, дуња и наранџи понамештана била сунца, полумесеци и звезде. Серај Султаније Адиле изнад Канлице изгле-

дао је као двор царице вилинскога царства, — тако је трептао у белим, црвеним и зеленим кандилима, као да је сграђен од дијаманта, рубина и смарâгдâ. Овде и онде на самој обали импровизовани су били кастели с кулама, фантастички дворови, старински бродови с катаркама и једрилима, све то оцртано пламичцима у стакленим чашицама, све то трептећи у пуном сјају. По самом Боспору пловило је полагано, и некако свечано, хиљаду омањих лађица, кајика, барки, парних баркаса и повише пароброда, све то осветљено од воде па до врха од катарки разнобојним хипеским и турским фењерима од прозрачне хартије и чашицама од разнобојног стакла. На многима од њих било је музике, махом од тамбура, гитара и мандолина; са понеког кајика чула се турска песма, меланколична мелодија певана само једним гласом који је, пењући се у висину и спуштајући се у дубину, једнако дрктао; са понеке барке одјекивали су пуни корови са мушким и женским гласовима грчких певачких дружина; на другима опет Јермени су сви у један глас певали по неку своју народну песму. Пред јалијама велике господе свирале су војне банде или и најмљени европски свирачи; пред турским кафанама грозни је бубањ потмуло бубњао, безуспешно

замотавајући и угушујући вриштање још грознијих зурли. На многим кајицима, и на по гдекојој парној баркаси, било је пуно младих Туркиња. По неки је благородни Турчин пустио своје черкеске беле виле, да у пратњи црних евнуха, на кајицима кадифом обложеним прођу Боспором да виде његово вилинско осветљење. Многа је ханума скинула те вечери свој јашмак, те је и по неки ђаурин могао да у светлости од милиун фењера и лампи назре светлост од лепôтâ, које сунце видело није. Ја сам имао срећу да се те вечери на једној „муши“ турског адмиралства, праћен султановим ађутантом Хамди-Пашом, возим од Топхане па до Терапије. Видео сам један призор који се ретко кад два пута у једном животу видети даје. Видео сам Стамбул и Боспор у таквој чаробности, да се сада често питам: да л' сам у истини оне дивотне вилинске призоре видео будан и на јави, или је оно био само један сан, који је чаролијом некаквом прикупио и пред-âме изнео све оне дивоте, што их је разгрејана фантазија арапских песника испричала аршлам-уснама једне Шехер-Сâде?!

V.

Сераj

На првоме од седам брежуљака по којима се Стамбул пружио, на ономе којега подножје запљускују таласи од три мора, и на коме су шест или седам векова пре Христа Грци засновали први град *Византијум*, на најисточнијем предгорју или промонторији са које Европа гледа Азију, — лежао је и лежи *Сераj*, двор турских царева, из кога су они кроз векове владали великом једном царевином, и задавали страха Риму на западу, Бечу на северу и Багдаду на истоку.

Док се нисам ближе упознао с историјом двора отоманског, мени је реч „Сераj“ („Сераљо“ како га у Европи левантинским обликом обично зову) била мађичнија но што је Аладину реч „Сезам“ икада могла бити. Она ми је отварала не само царев *Селамлик*, него и царев *Харем*, баште пуне лалета,

зумбула и ружа, мирисно џбуње пуно славуја, ризнице у којима драго камење лежи у хрпама као окруњен кукуруз по магазама, а дробни и крупни бисер у џаковима као да је пиринач — ризнице које немају прозора, али које су и дан и ноћ осветљене неугасном светлошћу која струји из крупног Алем-камена што о свиленим концима виси са златног сâћа таванице! Чинило ми се да, ако још игде на свету може да буде лирске поезије, ње мора да има у околини бистрих извора у баштама Сераја! Јер у тим се баштама виђају бескрилни серафими и херувими, жене небеске лепоте, саме собом кадило великом Алаху, живо цвеће његово, — жене којих један поглед обасипље цветни перивој светлошћу топлијом од сунца, мекшом од месечине; којих један осмех електрише утрнула срца бедних Евнуха и претвара сурове и свирепе Аге јаничарске у нежне песнике, који звеком од сребрних жица на шимширтамбурици прибирају прижељкивање славуја, мирис од ружа и у меку месечину растопљени бисер и сафир — да све то заједно положе као свој харач на праг, на који ће оне, белом ногом у златним папучама, нагазити! У тој једној речи „Серај“ било је за мене пуно неисказано запосне музике, оне и онакве каква још одјекује по мавриј-

ским дворанама Гранаде и Севиле, и која још и данас плаче и уздише, и на јави бунца, по чардама пустара угарских, док не почне да се сама својој жалости у глас смеје и док не прсне у дивље кликтање живог и веселог једног чардаша. И кад све то кажем, још нисам показао све оне визије, које је на чаробну реч „Серај“ уобразиље моје виђало!

Али је на те светле визије историја узела бацати сенке. Види и она бескрилне серафиме у перивоју између Ђул-Хане-Киоска и Багдад-Киоска, и зна да вам прича пуно чудесних прича о упливу које су лепотице харемске — једна Махпеика (Лепота Месеца), једна Корин-Султана (Осмех-Султана иначе Роксолана) једна златокоса и плавоока Ребија Мариферaз Султана — на политичке послове вршиле. Али она вам показује и џелате по капијама око двора и у предворју Дивана, и на мутаве Арапе који са жутим свиленим гајтаном стоје на вратима од Харема и ходају испод прозора од одаја у којима царски принчеви вегетирају. Она вам показује на незгодну близину Ат-Мејдана, на коме јаничарски казани могу сваког часа да се преврну, па због њих да се и престо султански преврне. Она вам показује, како је правдино место врло често неправда зау-

зимала, и како је онде где су само човечност, доброта и великодушност требале да владају, владала у самој ствари зверска и крвожедна свирепост. Где сам се ја надао наћи само црвене руже историја ми је показивала само — крв . . . крв . . . крв!

Серај је персијска реч и значи „царски двор". У Цариграду се реч та разуме у једном ужем и опет у једном ширем смислу. Серајем у ужем смислу зову се оне неколике зграде, махом павиљони и киосци, што леже на самом вису брежуљка, вероватно онде где је некада Акрополис стародревног Византијума сагрђен био. Оне су окружене нарочитим зидом. Ван тога зида обгрљене су оне баштама и терасама које се спуштају к мору, и на којим има пуно павиљона и већих и мањих зграда. И све те зграде, баште и терасе које се налазе ван оног уског Сераја, ограђене су од вароши високим зидинама с кулама. Тај се шири појас такође обично обухвата под појам Сераја, тако да се обично каже да су Инџили-Киоск (Бисерни-Киоск), Себетџилар-Киоск, Ђул-Хане-Киоск у Серају, и ако су они на разним тачкама тераса и косине која се од централног и правог Сераја к води спушта.

У спољашњем зиду, који затвара Серај (у ширем смислу) са стране вароши, имају

— полазећи од Златнога Рога на северу па преко брда к обали Мраморног Мора на jугу, — ове капиjе: *Демир-Капуси* (Гвоздена Капиjа), *Соук-Чешме-Капуси* (Капиjа Хладне Чесме), *Баб-и-Хумаjун* (Царска Капиjа) и *Ђул-Хане-Капуси* (капиjа код Дома од ружа). У ону спољашњу зону Сераjа слободно je свакоме ући и по његовим терасама проходати се. Али ко хоће да види унутарњи Сераj, таj то може само ако добиjе цареку „Ираду“, писмену заповест од двора под печатом султановим. Мени ниje било тешко такву Ираду добити.

Ми смо ушли у Сераj на капиjу *Баб-и-Хумаjун*, коjа и jесте наjближа Светоj Софиjи. Ова се капиjа зове „царском“ зато што су Султани, док су становали у Сераjу, свагда на њу излазили у Стамбул, као што и сада Султани кроз њу улазе у Сераj кад иду да се поклоне „Пророковом Огртачу“, коjи се у овоме чува.

Баб-и-Хумаjун je повисока капиjа, и према висини рекао бих да je доста уска. Завршуjе се горе у зашиљени маврийски свод, испод коjега има на плочи написано неки арапским писменима изрезаним у одскоченом рељефу на позлаћеном. С jедне и друге стране

*) [illegible] Капију [illegible] грађевине [illegible] Цариграда.

уласка имају у мраморној зидини удубљења. Ту, у тим удубљењима, излагане су, Муслуманима на увиђај и на поуку, главе оних, који су по заповести султана погубљени били, и то: главе великих везира на позлаћеној, главе других везира и паша на сребрној, а главе других и мањих великаша на обичној калајисаној тепсији. Уз њих се свагда стављало и парче хартије на којој је писало зашто је ко погубљен. Колико је висока та капија сав њен мрамор не би био довољан да се испишу имена и титуле оних, којих су крваве главе ту излагане бивале од времена кад је та капија под Мехемедом II. Освојником довршена (г. 1465) па до ступања на владу Абдул-Меџида (год. 1839). Згрозио сам се при помисли да је може бити ту на једном од та два удуба и глава Карађорђева изложена била!

Зидина која ограђује Серај овде је тако дебела да између спољне капије која је на улици и оне која се отвара у прву авлију, има некаквих петнаест метара растојања! Пролазећи испод ње а мимо стражу и повелики број низама, који онде пландују, изиђосмо у ту прву авлију која се зове „Јаничарска“. Одмах вам у њој пада у очи једна стара и дебела платана, које стабло једва да осам људи могу да обухвате. И платана се зове

„јаничарском“, јер су се обично око ње искупљали Јаничари, било кад су узвицима верности хтели да поздраве султана при проласку његовом на Селамлик, било кад су бунтовним узвицима тражили главе везира и паша, који им нису по вољи били. Платана би ова имала да прича грозне и страшне приче не само о бунама јаничарским, тако често распаљиваним у хладовини од њеног грања, него и о оним великашима, који су, било на захтев Јаничара било иначе, вешани овде у овој авлији о њено грање. Некада је овде, и не далеко од јаничарске Платане, стојао један велики аван, у коме су, како причају, туцали и размрскивали главе бунтовних улема, кад овима буна за руком испадала није. Грозне те успомене испуњавале су ме ужасом и гнушањем и једва чеках да изиђем из ове авлије. У њој ми показаше лево једну зграду за коју рекоше да се у њој кују новци, а лево још добро одржану цркву Св. Ирину. Ову нису претворили у џамију, али су у њој сместили збирку старог и новог оружја. Међу старим оружјем најзанимљивије што показују јесте: мач Ђурђа Кастриотића Скендербега, и сабља димискија Султана Мехемеда II. Ел-Фетхија (Освојника). Некаквом омашком у наређењима из двора чувару те збирке за-

казан је био други сахат нашег доласка, те је тако и не видосмо.

На северо-источном крају јаничарске авлије стоји висока зидина и у њој капија, која се зове „*Орта Капуси*“ (средња капија), а иначе још и „*Баб-ел-Селам*“ (Капија Мира). Изнад ње опет позлаћен напис у мрамору: „*Нема Бога ван Бога, и Мухамед је пророк Божји!*“ Великашима, и страним амбасадорима и посланицима, било је слободно до те капије довести се на колима или дојахати на коњу, али је ту ваљало одјахати или сићи с кола па пешице под капију ући. И овде је зидина дебела некаквих десет или једанаест метара. У њој, а између капије која се отвара у прву и оне која се отвара у другу авлију, имају и с једне и друге стране разне затворене просторије. Кад се уђе на капију одмах с леве стране стоји повећа просторија са земљаним сподом. У њој је „дежурни џелат“ седео и чекао да му црни евнуси доведу кога од оне велике господе, који су туда тога дана живи и здрави, можда и пуни властољубивих жеља и радосних надања, прошли идући у „*Круну Судбине*“ — како се унутарњи Сераj звао — да се Султану, или бар његовом Дивану поклоне. Било је времена у турској прошлости, кад нико од оних, који су на „*Капију Мира*“ улазили

није био сигуран да ће се жив преко њеног прага своме дому вратити! Под дугачким сводом ове капије с тако лепим именом, чекали су „калфе и шегрти“ џелатови, да што пре угледају, воде ли Црнци каквог великаша, па да јаве своме „мајстору“ да ето иде један „муштерија“! Кад се крвава служба џелатова свршила, онда су „калфе“ његове избацивале леш погубљенога у јаничарску авлију да га Јаничари ставе на откуп породици његовој, а одсечену главу носиле су на прописној тепсији, да је у једноме од она два удуба у фасади Баб-и Хумајуна, народу на увиђај изложе!

Под овом истом капијом с десне стране, а према „џелатовој радионици“, била је чекаоница, у којој су амбасадори и посланици европских држава чекали кад ће их позвати пред султана. Аудијенције су се давале обично у дане, у које је и „Дивап“ своје седнице држао. Много су пута, у старо доба пре Махмуда II., амбасадори баш и највећих сила европских имали да у оној бедној чекаоници, у непосредном комшилуку са џелатом, чекају по пет и шест сахата, док им једва једном дођу „Чауши“ царског Дивана да их воде Великом Везиру најпре у „Дворану Дивана“ па тек онда у унутарњи Серај пред султана.

Испод „Капије Мира“ ступа се у другу повелику авлију, засађену великим дрвима а нарочито кипресима. У дну те авлије с десне стране има читав низ „Кухиња“, у којима се некада — док су султани у Серају становали, — кувало у великоме стилу.[1]) С леве стране има дуж авлије као један отворен ходник на стубовима мраморним, а покривен оловним кубетима као и кухиње што су. Из тога се ходника улази у „Дворану Дивана“ (*Кутбеј-Алти*). То је једна мала дворана (câла) без довољне светлости. У дну њеном уз зид стојао је један „миндерлук“, на коме је, до времена Султана Махмуда, Велики Везир седео председавајући „Дивану“ од девет везира. Мало на више изнад седишта Великога Везира има у зиду прозор са позлаћеном решетком. Код те решетке султани су често седели па, невиђени ни од кога доле у дворани, слушали како се

[1]) Било је девет тих кухиња у авлији између „Капије Мира“ и „Капије Блаженства“. У првој се кувало за Султана; у другој за Валиде-Султанију и четири законите жене Султанове; у трећој за остали харем; у четвртој за дворане и дворску стражу; у петој за везире, чланове Дивана, њихову свиту и госте; у шестој за Ичоглане, дворске пажеве; у седмој за ађутанте и официре на служби у двору; у осмој за Одалике и женску чељад у Харему; у деветој за све оне који имају посла са двором или и са Диваном а немају права да приме храну из које друге кухиње. Дворски ливеранти ливеровали су овим кухињама преко године 73000 овнова и 36500 јагњаца.

њихови везири саветују и шта и како решавају. Велики Везир и његови другови нису никад насигурно знали, је ли султан иза оне решетке или није: али су волели да замишљају да је он свакада тамо, и да их непрекидно контролише. То је тако и прост народ турски веровао.

На лево од Дворане Дивана, и одвајајући другу авлију од треће и најважније, стоји једна красна капија у перијско-отоманском стилу, с леним и масивним вратима од туча у оквиру од мрамора са пуно арабеска и написа у мавријском своду изнад зачеља од врата. Та се капија зове „*Баб-и-Сеадет*" — „*Капија Блаженства*".

Може бити да се она тако прозвала по томе што су кроз њу, од како је сазидана (год. 1465.) улазиле у унутарњи Серај младе лепотице, које су харемски процениоци лепоте одабирали по свима земљама царевине турске и по многим земљама ван њених граница, као и по харемима велике господе у Стамбулу, Дамаску, Багдаду, Александрији и Кајиру. Понека је од њих улазила на ову капију као робињица, да у Серају постане Султаница! И зар је мало која красна ћерка српског рода овуда прошла?! Срећа те су оквири Капије Блаженства од мрамора, јер би се иначе она, гледајући лепотице које

кроз триста педесет година испод ње у Сераj пролажаху, од блаженства давно растопила!

Али би „Капија Блаженства“ имала и сасвим друкчије приче да прича. Ово већ и по томе, што се промена на престолу отоманском свагда са њеног прага проглашавала старешинама војске, вођима улема и великашима. И колико је пута, од почетка шеснаестога па до почетка деветнаестога века, руља бесних и разјарених Јаничара, ношена јавном буном, долазила до те капије па буздованима о тучна врата њена будила султане из слатких заноса у харему да журно кушају умирити дивљу звер буне бацајући јој, кроз „капију блаженства“, крваве главе које је тражила, и гасећи ватру њену даждом од сребрних грошева и златних цекина!

Али да станем овде један минут пред „Капијом Блаженства“, да вам испричам бар једно од привиђења која су ми се на прагу њеном наметала. И нису то привиђења створена живим једним уобразиљем, него су то историјски листови, историјски таблои, рекао бих „живи таблои“ („tableaux vivants“) кад се њене групе не би око поубијаних људи груписале!

Ово се дешавало у време кад су Срби под Карађорђем први пут успешно покушавали да стресу јарам турски. Селим III. био

је Султан на престолу стамболском. Био је то човек бистар и патриотичан, али који је у очима Јаничара и старих Турака имао ту опасну махану, што није крио да верује, да се турска царевина само реформом може спасти, и што је с тога покушавао да пре свега војску реформише. Јаничари и ударе једнога дана године 1807. јуриш у Сарај па пред Капијом Блаженства прогласе да је Селим збачен и да је синовац његов Мустафа IV. од тога часа Падишах. Овај припаше одмах Орханову сабљу, а свога стрица затвори у „Кафез“, о коме ћу вам мало после више причати. Али је Селим био човек од срца, и као такав стекао је пуно симпатија у свих бољих и племенитијих људи како у војсци тако и у народу. Бајракдар Паша, веран слуга Селимов, чим је чуо шта се у Стамболу десило, остави са неколико хиљада Арбанаса Рушчук, где му је главни стан био, па похита у Цариград. Како је собом носио Санџак-и-Шериф, Заставу Пророкову, која му је поверена била да се успешније противу Руса на Дунаву бори, то се по свима градовима, кроз које је с војском пролазио, с одушевљењем прихватао његов проглас да је Селим III. прави Падишах а Мустафа бунтовник. У правом тријумфу уђе он у Цариград, и упути се право ка „Ка

пији Блаженства". Мустафа се са својом верном гардом затворио у унутарњи Серај. Више него на своју гарду рачунао је он на успех једног свог крвавог плана. Осем њега биле су од Османове династије још само две мушке главе у животу: Селим, његов стриц, и млади Махмуд млађи брат његов. Ни часа не часећи Мустафа заповеди да се и Селим и Махмуд удаве. Кад њих не буде више у животу онда је он — Мустафа — једини представник Османове династије, и тим самим фактом постаје неприкосновен.

На све то јачу лупњаву на „Капији Блаженства", Мустафа даде запитати: „Шта траже бунтовници?" Бајракдар одговори да он тражи да му се одмах преда његов законити Господар Султан Селим, а Мустафа да се повуче у Кафез!

Мало час па се отворише тучна крила од „Капије Блаженства", и евнуси изнесоше прост дрвен ковчег мртвачки и положише га пред капију и рекоше: „Султан Мустафа ево предаје Селима, кога паша од Рушчука тражи!"

Бајракдар познаде свога мртва господара. Он паде на колена, и узе љубити му руке и ноге, и плакаше и ридаше из гласа.

Капудан-Паша (заповедник флоте), и сам у сузама, узе дизати Бајракдара „Шта

Златни Рог *Галата*

Устье Златног Рога

вреди да плачемо као жене! Дај да гледамо да спасемо Махмуда, ако се још спасти може!"

Мустафа, верујући да је заповест његова тачно извршена, и да је сад тим самим свака опасност од њега отклоњена, посади се на престо у престолној сали Сераја (Арз-Одаси), и сасвим мирно чекаше да дођу бунтовници. И после неколико тренутака Бајракдар-паша уђе са свитом својом. Подуже се гледаху Мустафа и Бајракдар — онај први с ироничним осмехом, овај други с гњевом у очима.

„Ти ниси наш Падишах! Дижи се с тог престола! — Падишах је наш, твој млађи брат Махмуд!" Загрми Бајракдар.

Мустафа се насмеја. „Јесте, онако као и Селим!" па се онда окрену својим дворанима и евнусима: „Изнесите му леш Махмудов!"

„Не знамо где је!" муцаху збуњено евнуси.

— „Како не знате где је?!" викну Мустафа пренеражен па на престолном шилтету скочи на ноге.

„Ти си мој заробљеник!" викну Бајракдар строго и гневно: „ти си мој заробљеник докле год очима својим не видим Махмуда, жива или мртва!"

И онда издаде заповест да се Махмуд тражи.

„Кљите Мат[illegible]

И тражаху живо по свима киосцима унутарњег Сераја и по свима терасама, и нигде не могаху наћи младог Махмуда!

Један веран слуга, који је обожавао младог, красног и даровитог Махмуда, чувши какву је заповест Мустафа издао, дојурио је био као без душе у „*Кафез*“, каза Махмуду шта је чуо, и световавши му да иде право у харем к својој некадашњој доиљи, спусти га кроз прозор један са горњег ката доле у башту. Махмуд се сретно, и ни од кога невиђен, докопа харема. Доиља га уведе у једну „сарачану“ где су се на гомилу бацале старе исцепане асуре и изанђали ћилимови, њима га претрпа преклињући га да ту лежи мирно и да никако не излази докле га год она сама не викне.

Она је за тим мирно гледала и слушала све шта се по Серају ради. Видела је како на све стране трче и траже Махмуда, али за дуго није била на чисто с каквом се намером све то чини. Тек кад се од самог Бајракдар-паше уверила, да то пријатељи траже Махмуда да га на престо попну, она пљесну рукама и викну: „Изиђи овамо, мој Арслане!“ И млади Махмуд (коме је тада било 18 или 19 година) изађе, сав прашњав, да с највећим изненађењем гледа како Бајракдар паша и његова сјајна свита од паша

и везира, пада пред њим у прашину и удара челом о под. После је он као султан пуно оправдао назив „Арслан“ (Лав), којим је његова дојкиња волела да га зове.

Само три недеље позније опет једна руља бунтовничка продире до на „Капију Блаженства“, и ту дивљом виком тражи: да се дете Махмуд уклони с престола, који ваља опет да заузме Мустафа, султан тако веран турским традицијама. Мало час па се капија отшкрину да евнуси изнесу — мртво тело Мустафино! У бунтовника друге какве расе и вере, поглед на мртво тело човека, кога на прсто да поврате и јесу дигли буну, изазвао би само дивљу јарост и беснило, које би као неустављива бујица разнела и разорила сав Серај и све што је у њему. Али Турци имају сасвим особен народни темпераменат. Они хоће да се буне, да збацују а по каткад и да даве своје султане, али династију Османову чувају! Није прошло ни четврт часа како су из унутарњег Сераја изнели пред праг „Капије Блаженства“ мртво тело Мустафе IV. кад се капија та широм отвори. Млади Султан Махмуд изиђе сам, без икакве пратње, међу бунтовнике.

„Ви знате добро, да осим мене нема у овај час ниједне друге мушке главе од ди-

*

настије Османове!“ — било је све што им је рекао, и у исти мах они, мало час онако разјарени бунтовници, падају ничице и љубе земљу коју гази онај кога дођоше да збаце! У осталом овај одважни поступак младога султана учинио је дубок утисак на Турке у свој царевини. Сами Јаничари мрзили су га у дубини душе своје, али су га и поштовали и бојали га се. Имали су и зашто. Он их је коначно и сатро. То је онај султан Махмуд, који је Србији дао прва права на самоуправу, и који је нашега кнеза Милоша високо ценио, и радо га називао „Коџа-Милошем“ — Великим Милошем!

— — — — — — — — —

И пуно других историјских успомена на готово најдраматније моменте прошлости турске скопчано је с овом Баб-и-Сеадет Капијом! Али није било времена и за друге визије. Ађутанат султанов Хамди-Бej, који нас је водио, показа Агама и Ефендијама на капији Царску Ираду, у коју ови чисто са страхом и трепетом загледаху и поздрављаху потпис султанов. Одмах нам отворише капију и понудише да уђемо. Хамди-Бej, и ако је био бригадир и ађутанат султанов, овде на капији и улазећи у прави Серај изгледаше тако озбиљан, чисто невесео, скроман и скрушен, и уз то нервозан.

Кад сам га после у шали за тај његов трепет дирао, он ми га је објаснио рекав: „Донета сам нервозан кад год улазим на врата од Баб-и-Сеадета, јер се тада свагда сетим што ми је отац причао, да је ту недавно било време, кад су везири, позвани да у Серај дођу, најпре на овој капији падали ничице и праг њен са страхопоштовањем целивали, па га тек онда прелазили!“

Како већ поменух унутарњи Серај није једна и једноставна палата, него је то једна велика башта са пуно цвећа и џбунова и са повише овамо и онамо без реда разбацаних павиљона, кибека и мањих и већих зграда.

Прво што се види кад се уђе кроз врата од Баб-и-Сеадета то је један снизак али елегантан турски павиљон, окружен ходником на стубовима, који се зове *Арз-Одаси* (Дворана Молбеница). У њему је једна мала престолна сала, у којој су султани давали аудијенције својим везирима и страним амбасадорима и посланицима. Управо би се та сала могла назвати „Оџаклијом“, јер има на једној страни зида отворено турско огњиште (камин). Зидови су јој плочицама од фајанса и украшени са пуно арављанских написа, који изгледају као мрежа од дужих и краћих златних рубаца. Ни у овој сали нема

довољно светлости и ако она долази нешто кроз једно позлаћено кубе а нешто кроз прозоре на које се „престо“ наслања. Тај престо није ништа друго него пошироко и готово коцкасто и посниско *„Шиљте“*, намештено између камина и прозора једног, — који највише да је два метра далеко од камина, — и застрвено скупоценим свиленим ћилимовима. „Шиљте“ је управо намештено у углу који два зида, оба са по једним прозорем, чине и његови свилени и златом богато извежени наслоњачи (јастуци) прислоњени су уз те прозоре. Изнад шиљтета има балдахин од некакве богате и тешке свилене тканине са златним и бисерним ресама, који четири позлаћена и драгим камењем обилато искићена стуба држе. У тој малој „Оџаклији“, седећи на шиљтету са по турски прекрштеним ногама у углу, који она два прозора чине, давали су отомански султани, све до у почетак деветнаестог века, „свечане аудијенције“ амбасадорима и посланицима хришћанских сила и држава! Према сили и важности државе, коју је амбасадор или посланик представљао „Шиљте“ се оно застирало простиркама разне скупоцености. Најлепшом и најскупоценијом простирком покривали су седиште султаново кад се примао француски посланик. Овога су приликом сваке свечане

аудијенције обдаривали са 24 кафтана, док је посланик енглески добивао само 16, а посланици млетачки и холандски само по 12.

Из *Арз-Одаси* отишли смо кроз башту пуну цвећа и поред неких зграда, у којима су *Ичоглани* дворски пажеви становали, у други један кијоск са прекрасним вратима од бронзе. То је „*Ђитоб-Хане*“ — Библиотека. Изнад уласка над вратима стоји арављански напис: „*Уђи, и нека је мир с тобом!*“ а унутра на зиду према уласку пише: „*Уђи прилежно, мили мој, и реци: „О Господе, умножи моје знање“!*“ Сале, кроз које пролажасмо, лепе су и махом разнобојним порцуланским плочама обложене. Али не видох књига! Рекоше ми да су затворене у великим дрвеним долапима што стоје уз зидове, и да је то управо више као нека архива са некаквих нет хиљада рукописа и руком писаних књига, већином арављанских, персијских и турских, али има и грчких. Професор Вамберија, који је као лични пријатељ султанов добио дозволу да их прегледа, каже да међу њима нема ниједан од какве особене вредности. Прва и велика библиотека турских царева, у којој је вероватно било и српских књига и рукописа, изгорела је на крају шеснаестога века.

Лево од Ћитаб-Хане стоји једна осредња зграда, које су и спољни зидови обложени устакланим плочицама персијским. То је *Казна* — Благајна. Некада је она то доиста и била, и у њој су се гомилали брегови од кеса са златним цекинима. Сада је она више „Ризница“ него „Благајна“. Странцима показују у њој обично три до четири собе. У свакој од ових имају унаоколо галерије које стоје на стубовима. Све су те собе пуне драгоцености, којих се скупна вредност не да проценити. Све те драгоцености стоје у затвореним стакленим орманима, или и на столовима, који су стаклом покривени. Осем тога, у свакој соби има пуно чувара, који са склопљеним рукама испод пâса, не скидају очију са походника. Највеће су драгоцености у првој соби. Тȕ вам одмах очи привлачи престо персијскога Шаха Исмаила, који је Султан Селим I. донео у Цариград задобивши га после победе над Шахом. Престо је тај као нека необично широка столица с наслонима (фотеља), сав је од злата, које се готово и не види од мозаика од драгог камења и бисера. Особито пада у очи крупан и дивне чистоте бисер, па онда крупни и многобројни рубини и смарагди. У истој соби, а горе на галерији, има један други престо турске израде. Овај је

од абоноса и Сандал-дрвета, у коме су арабеске испуњене седефом, златом и сребром, и опточене бисером, сафирима, и нарочито смарагдима и рубинима. Изнад престола има штит или балдахин од злата, са средине којега виси о танком златном концу повелико срце од злата. а о овоме опет један особито лепе боје смарагд, крупан као кокошје јаје, несечен него онако остављен у природном стању како је нађен. Султану, који би се посадио на тај престо дошао би онај смарагд управ изнад темена. Индијанци, Персијанци и Турци верују да смарагд има мађијску силу да осигура срећу ономе, који га носи, или над којим лебди. Чувари благајне веле да је тај смарагд највећи на свету. Мени се чини да је смарагд, који сам у Шаха персијског Мусафер-ед-Дина видео на главној спони од појаса, о коме му сабља виси, још крупнији од овога у Серају.

Осем та два престола има у стакленим орманима ове прве собе велики број седала, покривача за коње, ȳздâ коњских, амајлија и у опште опреме коњске, све то од свиле, кадифе, све то пребогато окићено златом, бисером и драгим камењем. Па онда има ту панцера дивно дамасцираних, тôкâ златних и сребрних, пуно дивног ситног оружја и кривих сабаља Димискија, којих су корице

и држаљице (балчаци) просто претрпане ситним и крупним драгим камењем. Особито ми је пао у очи један омањи нож (штилет) којега је целу држаљицу чинио један једини једноставни велики смарагд. Чини ми се да сви јувелири париски и лондонски донесу на једну гомилу све драго камење које имају, сва та гомила не би могла да се упореди с масом и са вредношћу само оног драгог камења, које се налази у овој првој соби ризнице султанове!

У другој соби има збирка разних новаца не само турских него и сараценских и других мухамеданских султана и калифа. На зиду у једном и истом ра̀му двадесет осам портрета отоманских султана до Махмуда II.

Горе на галерији те друге собе изложена су у стакленим орманима парадна одела свих отоманских султана од Мехемеда II-ог, Освојника Цариграда па до Махмуда II. (од средине петнаестога до почетка деветнаестога века). Антерије, кафтани, ћуркови, бињиши, појасеви, турбани — све је то од најбогатијих и најфинијих источњачких материја, од тешких свилених тканина, златном и сребрном жицом извезених. Сваки султан носи за појасем по један мањи или већи нож, а на турбану богате перјанице од хе-

ронова или нојева перја, с крупним брилијантима, смарагдима и рубинима. Наше вође увераваху нас да су та одела дотични султани у самој ствари носили.

У трећој соби нарочиту пажњу привлачи један сто̑ са чинијама, или управо умиваоницама (лаворима) пуним драгог камења још нерезаног и неглачаног: дијаманти, смарагди, рубини, сафири, сваки за себе у нарочитој чинији. Има ту и велики број златних и сребрних кондира, пехара, са̑ћа, чаша, кутија, скриња, бурмутица. Један кондир искићен је са не мање од две хиљаде дијаманата!

У четвртој соби, коју обично и не показују странцима, има збирка скупоцених поклона, које су разним султанима од триста година овамо разни европски владаоци — а нарочито аустријски и француски — слали: са̑тови, вазне од саксонског и од севрског порцулана, свакојаке скриње и скрињице од финог емаља на злату па драгим камењем украшене, и нарочито кутије које кад се навију свирају. Али источњачки сјај онога што је сложено у оне прве две собе тако засењава очи, да оне већ у трећој соби мало хоће да се заустављају ма на чему било, а још мање на производима европске индустрије и вештине изложеним у оној четвртој соби.

У истој авлији у којој је „Казна“, и управо преко пута од ове, стоји једна тако да кажем порцуланска зграда, као нека џамија, с пуно натписа из корана на фасади и изнад и око врата. Та се зграда зове „*Хирка-и-Шериф Одаси*“ — Дворана Светог Огртача. Наравно, нас Ђауре у њу и не пуштају. Једва да допуштају да застанемо да зграду добро уочимо. У осталом није ни чудо. Јер у средини те зграде има мала једна а ботато украшена просторија, једна собица или, тако да се изразим, капелица, од прилике два метра у ширину и три у дужину, у којој се најсветије ствари мухамеданског света чувају, на име: *Санџак-Шериф* и *Хирка-и-Шериф*.

„Санџак-Шериф“ — Света Застава — зове се застава под којом је, како предање прича, Мухамед војевао. Има два главна предања о тој застави. По једноме то је била у први мах завеса на уласку у шатор Ајше, кћери Абу-Бекрове, а треће жене Мухамедове. О ту завесу се Пророк и главом, и брадом, и рукама дотицао, и она га је заклањала кад је се код своје миле Ајше одмарао. Ту завесу, напојену мирисом од даха Свечева и од љубави његове, „Правоверни“ су узели па од ње начинили себи свету заставу. По другом предању то није завеса

са шатора Ајшиног, него турбан са главе Мухамеду милог ученика и славног јунака Буренде Шемшије. Приликом једног крвавог боја мало што Мухамедове присталице не беху до ноге побијени, јер некако не бејаше видљивог центра, око кога би се верни искупили. Буренда видев то, одвије свој турбан па га привеже за своје копље, и од тога часа то поста застава, под којом је не само та битка задобивена, него и толике друге после тога. Најпре су ту свету заставу чували у Меки, па онда у Каиру, а из Каира су је пренели у Дамаск. Године 1597-ме султан Селим донео ју је у Серај. Санџак Шериф је свагда изазивао највеће одушевљење међу Муслуманима, и у критичним моментима довољно је било изнети га пред народ или у средину војске, па да се ситуација спасе. Године 1683 носили су га с војском, која је Беч опсађивала, и мало што није пао у руке пољскоме краљу Ивану Собјескоме, спасиоцу Беча. У самој ствари како је из Дамаска у Серај донесен није се никад у истини развијао, јер су се бојали, а и сада се боје, да би се тканина, од које је застава, просто распала у прашину кад би се развијала. Турци кажу да је застава од вуне а боје зелене. Чува се у једној дугачкој скрињи од финог ружичиног дрвета,

које је искићено шарама од седефа, корњаче и драгог камења. Та је скриња обвијена у четрдесет свилених и златом богато извежених застирача.

Друга муслуманска светиња која се ту чува јесте: „*Хирка-и-Шериф*“ — Пророков Огртач. То је тканина једна од камиље длаке а црне боје. Мухамед је волео да га носи о плећима својим. Једнога дана слушао је како песник *Ибн-Шехир* пева песму, коју је спевао у славу Бога и његовог изасланика. Усхићен том песмом Мухамед скине свој огртач, па њиме заогрне песника. Од наследника Ибн-Шехировог пређе тај огртач у својину Омајадских и Абасидских калифа, а од ових опет у руке султана од Египта. Освојив Египат султан Селим I. пренесе Хирка-и Шериф из Каира у Стамбул, у срце царског Сераја. Сваке године, на дан 15-ога Рамазана, прави се велика војничка и религиозна парада, јер у тај дан султан, праћен министрима, ђенералима и великашима, долази у Серај да целива Пророков Огртач.

Још хоће по који добар Турчин да понеком Ђаурину, своме пријатељу, поверљиво исприча, како се уз оне две велике светиње у оној собици чувају: неколико длака из браде пророкове, један зуб његов, палица на коју се поштапао, његова сабља и стреоник,

сабље три прве калифе. један коран преписан руком калифе Османа. и један преписан руком калифе Омара. и на послетку сребрн кључ светог града Мекe.

У пространој башти. у којој су „Казна“ и „Хирка-и-Шериф“, има и једна зграда на два ката. ако приземне просторије рачунамо као један кат. Овај приземни кат нема прозора. а прозори на грњем затворени су решеткама. Тај се „киоск“ зове „*Кафез*“. Он је пређе био ограђен и нарочитом оградом, јер у самој ствари тај кавез усред цветних башта пуних мириса и са дивним погледом на море. био је — дворска тамница за најближе мушке сроднике султанове! Кажу да у њему има дванаест великолепно намештених станова; али тек они, који су у њима становали, били су султанови апсеници! Све до почетка седамнаестога века на турскоме је двору владала грозна практика: да се при ступању новога султана на престо сва његова браћа и најближи мушки сродници поубијају. те да нови султан буде слободан од зебње да га неко од најближих му сродника не збаци с престола. Султан Ахмет I, ступивши на престо г. 1603 укине ту практику и замени је другом: стављањем свих мушких сродника новога султана у овој „Кафез“, из кога за цео остатак свога живота нису смели ни

у башту ради проходње да сиђу! Кроз двеста година многи и многи отомански принц вегетирао је у овом „Кафезу“ па ту и умрьо. Понекоме је ипак било суђено да — кад се већ ничему више надао није — буде изненадно позван на престо! У „Кафезу“ провели су: Селим III петнаест, Махмуд I двадесет шест, Сулејман II тридесет девет, Ахмет II четрдесет три, а Осман III преко педесет година! Покушали су да из обзира човечности збачене султане не убијају, него да и њих затворе у овај „Кафез“. Али некако сви збачени и у „кафез“ затворени Султани нису дуго у животу остајали! Последњи од отоманских принчева који је у Кафезу више година провео, био је Махмуд II, који је после, ступивши на престо, и наредио да се његови сродници и не затварају у „Кафез“, него нека живе слободни по разним царским дворовима. И султана Абдул-Азиса, кад га г. 1876 збацише, доведоше из Долма-Багче Сераја у овај „Кафез“. Али како су му дозволили били да са собом доведе и своје законите жене и њихову чељад, то је он одмах нашао да му је у „Кафезу“ тескобно, па се обрати писменом молбом на новог султана Мурата V. да му даде који од већих киôскâ! Услед тога Мурат му одреди за станиште Цераган-Серај, у коме је Абдул-Азис

неколико дана позније пресекао себи маказицама артерију на левој руци и умрьо! —

Овај кавез, за турске појмове и турску историју тако карактеран, не само да не показују странцима, него се наше турске воће очевидно жураху да нас са те терасе што пре одведу на другу једну, и избегаваху да даду одговоре на питања: „Шта је тај Кафез, и ко сад у њему станује? Рекоше нам да се журе да нам покажу још и „*Багдад-Киоск*“, који је вредно видети!

И доиста је вредно видети га! То је прекрасан примерак персијско-мавријске архитектуре, и уопште источњачког укуса. Он је и по спољним зидинама обложен плавим стакленим плочицама, и изгледа као да је сав од финог хинеског порцулана. У њ се улази по једној доста стрмој степеници од белог мрамора. Врата су му од слонове кости и седефа, срезана у прекрасним мавријским линијама и ишарана арабескама. Унутра по собама зидови су му махом од плавог порцулана са пољима од порцулана скрлетног. Овде и онде имају у зидовима удубљења за смештај меких миндерлука испод високог свода с дивном таваницом мавријском. Ништа ме у целоме Серају није подсећало тако на Алхамбру, као поједине партије у унутарњости овога *Багдад-Киоска.*

Ово право зрно бисера међу грађевинама Серајским, зидао је султан Мурат IV, и то желећи да у своме Серају има тачну копију једнога персијског киоска, који је у Багдаду видео.

У Багдад-Киоску има приватна библиотека султанова. У овој су се до скора чували и „Кодекси краља Матије Корвина“, које су Турци, освојив Будим, нашли у библиотеци тога славног краља угарског па их донели у Серај. Садашњи Султан, Абдул-Хамид II., сазнавши колико се мађарски народ интересује за те књиге, пре неколико година поклонио их је угарској држави.

Из Багдад-Киоска и са баштених тераса око њега диван је поглед на спољашње пристаниште цариградско, на Галату, Топхану, Боспор и добар део азијске обале овога. У башти испод њега види се један стуб коринтскога стила, за који неки мисле да је из времена цара Теодозија, а други опет да је из времена цара Клаудија.

Из овог урнека источњачке архитектуре поведоше нас натраг кроз башту у десни крај њен, у један модерни киоск од мрамора, који је Абдул-Мецид зидао, и који се по њему зове „Мецидије-Киоск“. Његови су салони намештени елегантним француским намештајем. Ту нас посадише и послужише слатким

и кафом. За кафу најпре момци, у снежно белом руву и с белим турбанима, раздадоше гостима са златних послужавника празне филџане и зарфове — ови последњи беху сви од сувог злата на брилијантима богато искићени. Затим уђе други један момак, који ношаше нешто што беше од наших погледа сакривено широким и дугачким једним превезом од црвенога атлаза златом извезеног, а који превез беше му пребачен преко левог рамена и преко онога што ношаше. Трећи један момак, који му следоваше, скиде оном другом тај превез, те тада угледасмо да овај носи у руци велики златан ибрик пун вруће кафе, којом насу наше филџане.

Док сркасмо кафу дадоше нам финим начином на знање, да већ сад више нема шта да се у Серају види, мањ' леп поглед на Мраморно Море, на Боспор, на „Ускудар“ преко воде, на вис Булгурну изнад Ускудара, на „Кизил-Адалар“ (Принчевска Острва), на планину „Калпак-Даг“ изнад Каранунсала, и на снегом покривени „Кешиш-Даг“ (Олимп) изнад Брусе.

„А харем?!“ шапнух ја Хамди-Бају.

— „Па прошли смо га давно!“ рече он смешећи се.

„Што ми не показасте бар један слепи зид његов?!“

— „А, пријатељу, у нас се ни слеп зид царског харема ником не показује. . . . У осталом он је мало на северо-запад од Кафеза, и толико вам могу казати, да у њему сад никога нема!“

И тако се свршила наша похода Серају!

Кад смо изишли из унутрашњег Сераја Хамди-Бej ме је одвео наоколо у „*Гил-Хане* (иначе *Ђул-Хане) Киокс*“, који лежи на јужном углу спољашње зоне серајске, не далеко од оне друге авлије у коју се кроз Орта-Капу улази. Овај „Ружин Двор“ ни по својој архитектури ни по своме намештају није ништа особито; али је историјски интересантан по томе, што је у њему године 1839. султан Абдул-Мецид потписао и свечано, у присуству страних дипломата, великаша државних и главара разних вера, прогласио свој „Свети Проглас“ — „*Хати-Шериф од Гилхане*“. То је био један документ платонске љубави према либералним начелима модерне државе. Наравно да се он ни до данас није потпуно остварио.

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

VI.

Цариградске Зидине.

У Цариграду има тако много што је лепо и што је интересантно, да је врло тешко одредити шта је у њему најлепше и најинтересантније. За мене лично после Свете Софије нема у Цариграду ништа што би се могло упоредити са његовим старим утврђењима, зидинама и кулама које су стари грчки цареви подигли, да своју престолницу осигурају да непријатељу у руке не падне.

Свака развалина — било да је то развалина каквога града, или каквог властелинског кастела, или ма само и какве просте куће — има свагда у себи нешто патетично, нешто што вас потреса и тужним осећањима испуњава. А Стамбул данашњих Турака окружен је читавим венцем од обрушених кула и зидина, овде и онде обраслих у шибље и маховину, или и застрвених бршљаном и вињагом, као да је нежна мати Природа хтела

да завије ране њихове благим мелемом. Стотине православних цркава, којима се грчки Цариград некада толико поносио, или су сасвим збрисане са лица земље, или су претворене у џамије, и осим Свете Софије ни једна није допринела да се светао сачува спомен на старе грчке цареве и грчко царство. Али оне нéме и обрушене куле и зидине цариградске подсећају живо не само да је некада била нека грчка царевина, него да је она имала и видовитих, патриотичних и енергичних царева, који су кадри били да имају велике мисли и да их славно остваре. Грчка је царевина пропала, али значајнији, дирљивији и величанственији споменик на њеном гробу није се могао подићи него што су — Зидине Цариградске! И без узбудљивих успомена, којих су тако пуне, оне су саме собом изванредно живописан накит Цариграду, један „антик ђердан“, не од драгог камења, али од неоцењиве вредности јер јединствен у своме роду.

Као што се зна, стари грчки Константинопољ, данашњи турски Стамбул, заузимље просторију која је управо један троугао. Оштар врх тога троугла, повијен к северу, лежи у самом Серају, или управо у Серај-Бурну; леви или јужни крак његов чини му обала Мраморног Мора; десни или северни

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

крак пружа се дуж Златнога Рога: а основу тога троугла чини линија која крајње тачке она два крака састављ, полазећи са Мраморног Мора преко суве земље у западни део Златнога Рога. По свима тим трима странама грчки су цареви подигли зидине и куле.

Како су јужна и северна страна цариградског троугла биле заштићене морем, то су први цареви грчки понајпре и поглавиту пажњу поклањали утврђивању западне, то јест сувоземне стране. Већ је и цар Константин подигао на тој страни прве зидине, али су ове убрзо земљотресима порушене биле. Цар Теодозије II подигао је године 413 (кад је од Хуна нова опасност претила) нове зидине, које су испадале много даље у поље на запад но зидине Константинове, и обухватале и предграђа која су се од Константинова времена ван његових зидина подигла. Утврђења на сувоземној страни Цариграда и до данас су задржала онај карактер који им је Теодозије дао. Он је најпре подигао унутарњи зид, који се од Мраморног Мора па до Златног Рога пружа на 6806·5 метара. Управо је он на растојањима од 50 до 54 метра подигао куле разног облика (четворостране, шестостране, осмостране, округле) па их повезао зиданим „платнима“ или „кортинама“, високим 11 метара а дебелим

око 5 метара. Таквих је кула у унутарњем зиду било 116 (неки кажу 120) од којих и данас стоји једна стотина у више или мање порушеном и опалом стању. На нешто мало више од 18 метара од унутарњег зида подигао је за тим спољни зид, који је био нешто нижи од унутарњег, и имао 78 омањих кула, од којих 71 још стоји. На нешто мање од 18 метара од спољнег зида а правцем у поље, био је зидани прсобран, а овај се одсецао у ров око 10 метара дубок и око 20 метара широк. У зидинама тим било је 14 капија, од којих су седам биле дате саобраћају, а седам су се сматрале као војне капије, резервисане само за потребу војске.

Скоро сваки цар после Теодозија поправљао је и доправљао по нешто на зидинама. Нарочито се живо радило на поправкама и појачањима утврђења за последња два Палеолога а у време нашег Ђурђа Бранковића. Има историчара и старинара који тврде да је цео спољашњи зид сасвим од темеља и снова изидао цар Јован VII. Палеолог у времену између 1433 и 1444. Наш Ђурађ Бранковић помагао му је новцем не само као сродник него нарочито баш као политички пријатељ и савезник. Две куле и две кортине, као и једна капија која се и до данас зове Ђурђевом, сведоче колико је вла-

даоцу ондашње Србије стало било за тим да се Цариград може одржати да Турцима у руке не падне.

Зидине дуж Златнога Рога саградио је неуморни фортификатор цар Теофило у првој половини деветога века. Оправљао их је пред сам оглас рата последњи цар грчки Константин XIII. Од како су Турци Цариград освојили нико и никада више о њима бригу водио није, те је се од њих односно најмање остатака одржало. Најбоље су се још сачувале у грчкоме крају Стамбула, тако званом Фанару, као и у Балату, јеврејском крају његовом.

По својим историјским успоменама нарочито су ме две тачке у зидинама дуж Златнога Рога интересовале. Желео сам да видим кулу до капије која се за грчкога доба звала *Неорион*, а под Турцима се прозвала *Багче-Капуси*. Та кула била је она стопа грчке царевине која се најдуже бранила. Сав је град већ био у власти Турака, али се једна чета Грка са острва Крита затворила у кулу Неорион, па се ту јуначки бранила. Узалуд им Турци довикиваху да не гину лудо, него нека се предаду; јуначни Крићани одговараху да ће се борити до последње капи крви, јер им се живи предати не ће. Најпосле им сам султан Мехемед пору-

чи да поштује њихово јунаштво, па не тражи да му се предаду, него нека часно с оружјем својим изиђу на брод, који ће их у завичај одвести. Али су остатци те славне куле разнесени и потрвени кад се железница градила, и сад се само толико зна, да је она стојала мало на северозапад од данашње железничке станице.

Друга партија у тим зидинама која ме је живо интересовала била је она на коју се наслањао *Кастел Петрион*. Те зидине — истина јако порушене — још стоје мало на запад од капије „Јени-Капуси", коју је у старој грчкој зидини отворио султан Сулејман I., кад је џамију Селимију градио (мало навише на брду изнад те капије). У просторијама, које окружаваху двор великаша Петриона (савременика Јустинијанова), цар Василије оснује монастир Светог Јована Претече за калуђерице, принудивши и своје рођене кћери да уђу у њ као калуђерице. Још од самог свог почетка тај је монастир стојао под заштитом грчких царица и првих госпођа грчке аристократије, које су га обилато обдариване свакојаким драгоценостима. Он је убрзо изишао на глас са многих својих „светиња", које је са разних страна и на разне начине добио. Међу њима су били: трска и сунђер којим су римски

војници [illegible]
кама на [illegible]
проболи [illegible]
Цариград [illegible]
продали [illegible]
који је одмах да [illegible]
за њих. так [illegible]
Sainte [illegible]
чувају. [illegible]
тиња, која се у [illegible]
тече чувала. [illegible]
којом је [illegible]
зна се кад [illegible]
ном скрињом [illegible]
султанову ризницу у [illegible]
је ту у једноме [illegible]
султана Сулејмана II [illegible]
поклони реду Јовановаца на [illegible]
се тај ред године 1797 растури, светиња
она пређе у сопственост руског цара Павла,
који је преда Исаковој Катедрали на чува-
ње, где се она и данас чува. За нас има
нарочита интереса та околност, што је сул-
тан Мехемед II по освојењу Цариграда мо-
настир Св. Јована Претече поклонио Сри-
кињи једној, а наиме матери свога зета
Великог Везира Мохамеда Михал-Оглу (Ми-
хаиловића) који је по свој прилици био син
Војводе Михаила Богојевића. И данас се зна

докле се простирала баштина, коју је султан поменутој Српкињи поклонио. На земљишту које је некада њено било стоје данас црква и двор Васељенског цариградског Патријарха. Да сам остао дуже у Цариграду ја бих сам потражио оригинални ферман, којим је султан Мехемед поклонио Кастел Петрион и Монастир Св. Јована Претече с пространим баштинама Српкињи Мајци његовога Великог Везира Мохамеда. Може бити да би се из њега сазнала нова факта о тој жени, коју су и султан Мехемед Освојник Цариграда, и његов Велики Везир толико поштовали!

Зидине дуж обале Мраморнога Мора, гледане с каквог брода на мору, изгледају врло живописно. Један део њихов — онај на подножју косине на којој су баште, терасе и павиљони Сераја — сасвим је бео и пријатно контрастује са сафиром морских таласа испред њега и са смарагдом Серајских башта изнад њега. Овде и онде зидине је сасвим нестало те море запљускује поља и баште, које су некада њима лепо заклоњене биле. Па онда опет изненадно се истиче у висину кула каква, више или мање обрушена, и зидине мрко-сиве на којима су подигнуте свакојаке чатрље, кафанице и циганске ковачнице. Једној повећој партији

тих зидина на тој страни сад се не може ни прићи од гомила ђубрета и многобројних кућерака, сагра̑ђених уз саме зидине и испред њих без икаква реда и плана, јер је за време руско-турског рата године 1877—78 Турцима бегунцима из Бугарске и Румелије дозвољено било да, како знају, себи склоништа уз те зидине подигну. Него ипак овде и онде види се још по гдекоја кула добро сачувана. Нарочито је дивна последња кула у зидини на обали Мраморнога Мора. Она се сачувала целокупна; сва је од белог мрамора и према својој висини од тридесет метара изгледа танка и управо елегантна; четворострана је и испада ван линије зида мало унапред тако да изгледа као да је загазила у плаве таласе Мраморног Мора, који је са три стране запљускују. Турци је зову „Мермер-Куле“ — Мраморном кулом.

За „Мраморне куле на Мраморноме Мору“ везано је пуно успомена о историјским и другим романтичним или и трагичким догађајима. О њима би се могла написати нова једна „Хиљаду и једна ноћ“. Шта би само могле испричати зидине од *Дешрмен-Капије!* Она лежи између развалина и гаришта од Мермер-Киоска и Инџили-Киоска (Бисер-Ћошке) испод тераса од Сераја. Поред ње има узан и тајан пролаз између два ви-

сока зида, међу којима је била на високим стубовима сграђена као нека скела или мост, који је излазио далеко у море и свршивао се једном к површини морској нагнутом равнином. Тај је тајни пролаз у море био сграђен нарочито да се њиме носе и у море бацају у вреће зашивене жртве „Харемских Тајни“ царског Сераја.

Него што је за нас Србе у зидини цариградској на Мраморноме Мору најинтересантније то су кула и зид до куле (кортина или платно) које је „Господар Србљима“ год. 1448-ме о своме трошку обновити дао. Кула та стоји између Кум Капије и Јени-Капије, близу великог конака јерменске Патријаршије. Цела зидина и све куле између те две капије лоше су зидане, тако да се јасно види, да се радило са великом журбом и на брзу руку. Али и опет ето се до наших дана одржао на кули грчки натпис, у цигљама изведен, који каже да је „ту кулу и кортину до ње обновио Ђурађ, Господар Србије, године 1448-ме“.

Наравно да је још више историјских успомена везано *са зидинама које су бранише Цариград са сува.* Оне су издржавале толики број љутих напада, да је управо чудо да су се и оволико сачувале. Кад се данас у Цариграду говори о „зидинама“, онда

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

се свагда мисле само зидине, које се од Мраморнога Мора сувим протежу на скоро седам километара до Златнога Рога. Поводом последње походе цара немачког султану Абдул-Хамиду (г. 1898) овај је дао поправити пут који ван зидина сувоземних и дуж њих иде. Пролазак тим путем спада сад већ у неизбежну тачку програма сваког путника који дође да види Цариград.

И поред свега тога што је онај „царски друм“ већ грозно искварен, зидине су на тој страни тако живописне, и историјским успоменама тако занимљиве, да богато накнађују сваки напор. Обично се иде железничким возом од главне станице па до станице од Једи-куле, па се ту узму кола или коњи, на којима се зидине и јарак њихов (где овај није засут) пролазе час равницом, час уз брдо, час низ брдо, док се не стигне на последњу кулу на Златноме Рогу. Са висова на више места дуж те линије поглед је на Стамбул, на Златни Рог и на широко Мраморно Море несравњиво леп. Нарочито је диван поглед са виса код Едирне-Капуси (Дринопољске капије). А узбудљивост је путникова у толико приступнија утисцима што пут на више места и за дуго води између ових суморних а величанствених споменика на грчку прошлост с десне, и бескрајњег гробља тур-

ског са читавом шумом од високих, узаних и тамнозелених кипресова, с леве стране.

Не мислим да дадем пун опис сувоземних зидина Цариградских, али ћу да изближе поменем неколике тачке, које могу имати и за нас вишег неког интереса.

Железница је пробила и порушила тако рећи сами почетак сувоземних зидина на Мраморноме Мору. Одмах до саме железнице, а нешто мало на север од ње, стоји велика једна шестострана кула, испред које је јарак засут свакојаким рушевинама, земљом и ђубретом, те се ту сад пружају баште за зеље. Одмах затим наилазите на две четворостране куле, обложене белим мраморним плочама У зидини између њих има зазидана једна стара капија, посниска а између два стуба од загасито-зеленог мрамора с коринтским главама. То је стара, славна „*Златна Капија*“ (Porta Aurea), која се у римско-грчко и византијско доба отварала само пред царем, или и пред војводом који се са војне као победник враћао. На ту се капију увезао свечано у град цар Теодозије II, кад је довршио зидине сувоземне, а увезао се седећи у царским колима, која су слонови вукли. На њу је ушао у град тријумфално војвода Велизар, после победе над Вандалима, водећи за собом заробљеног цара

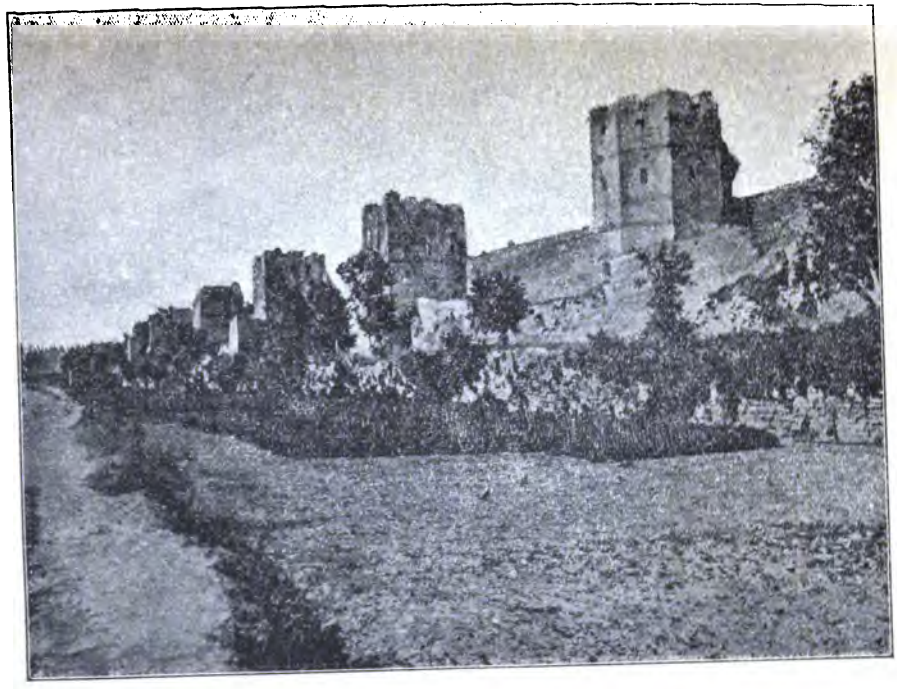

Старе Зидине Цариградске.

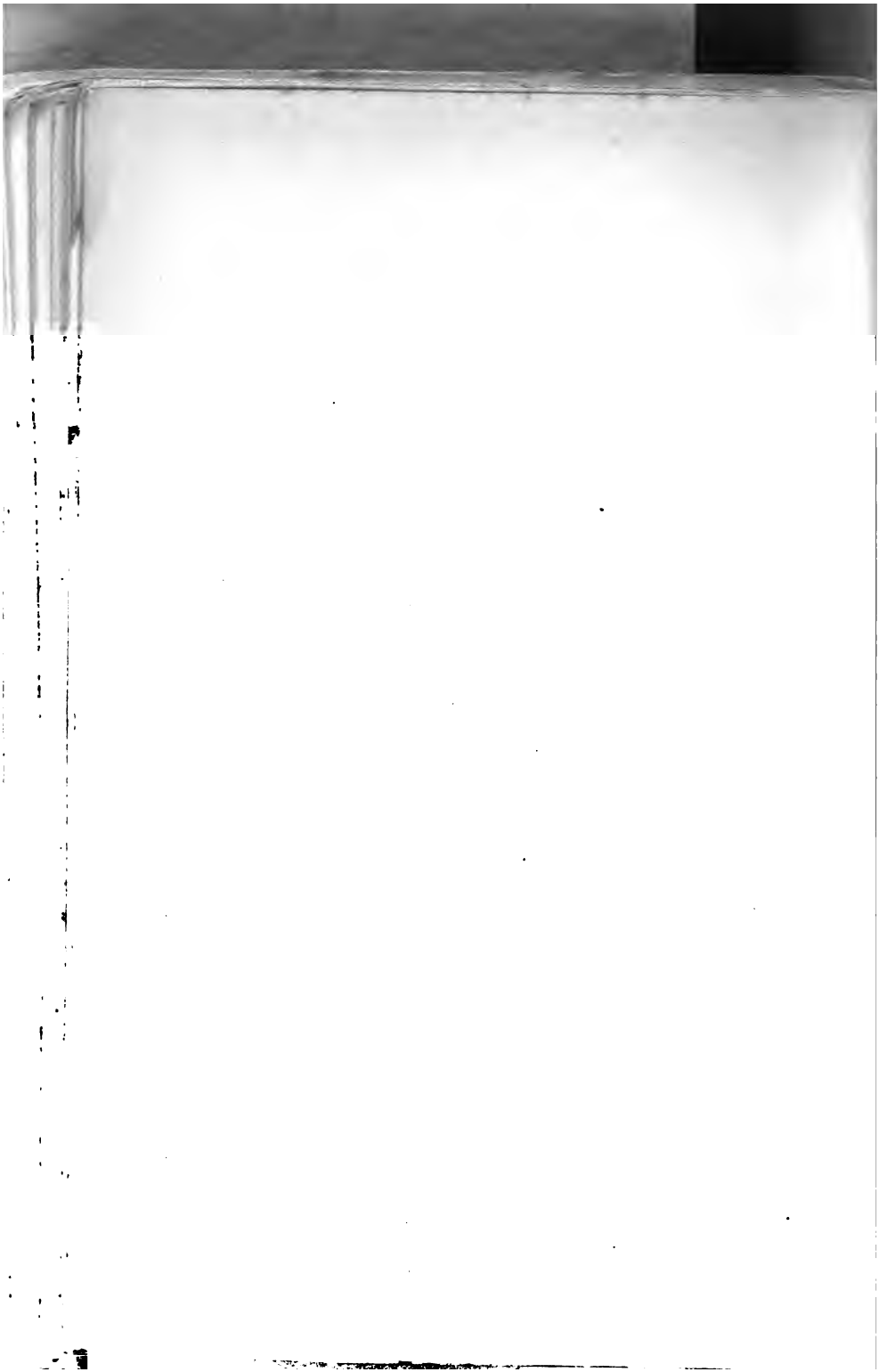

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

њиховог Гелимира. Кроз њу је прошао и цар Ираклије, српских успомена, кад се са победе над Сараценима враћао, и цар Василије II, Булгароктон кад се враћао с крвавих победа над Бугарима. На ту је капију год. 1261 ушао цар Михаило VIII Палеолог, следујући босоног и пешице царским колима у којима су возили икону Мајке Божје, почем је он, у побожности и скромности својој, приписивао њеној помоћи што је успео да прогони Латине из Цариграда и да у тој старој престолници опет намести престо православних царева грчких. Ту је капију дао зазидати султан Мехемед II, ускоро пошто је Цариград освојио, јер му је један од његових астролога казао: да и ако је Бог предао тај царски град Правоверним у руке, не ће га он вечно њима оставити, него ће га једнога дана предати у руке једном цару друге вере, којега ће војска продрети у град баш на ту стару Златну Капију! Та је прича у Цариграду опште позната, и Турци не воле ни да им се помене она стара капија, јер махом верују да ће се оно пророчанство испунити и да ће ђаурска војска једнога дана ући у Цариград на ту капију, и ако је зазидана.

Мало на север од некадашње „Златне Капије“ има отворена једна капија, коју Тур-

ци зову „Једи-Куле-Капуси“, почем је најближа градићу од Седам Кула. Од ње к северу на својих осам стотина метара лежи некадашња грчка *„Друга Војна Капија“*, а коју Турци данас зову *„Београдском“* (Белград-Капуси). И ту су капију Турци по освојењу Цариграда били зазидали, али су је пре 25 година отворили да олакшају на тој страни саобраћај. Зове се *„Београдска“* зато што је султан Сулејман, освојивши године 1521-ве Београд, довео велики број грађана београдских и населио их на онда пустој земљи око оне некадашње грчке Друге Војне Капије. У Београду је главна православна црква била за средњега века посвећена Успенију Богородице. Грађани београдски добивши ону пусту земљу за насеобину молили су султана и добили од њега дозволу да подигну себи цркву, коју су опет и ту посветили Успенију Богородице. Ја нисам имао времена да идем да видим унутрашњост те цркве, али су ми познаници причали да у њој имају неколике иконе које су некада биле у цркви Богородичиној у Београду. Потомци Београђана, који пре 380 година подигоше Београд--Махалу у Цариграду, данас говоре само грчки и турски, али знају да су им праоци дошли из српског Београда на утоку Саве у Дунаво.

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

У оно исто доба Сулејман је и многобројне сељане из околине Београда населио у шумовити крај између Бујукдера на Горњем Боспору и Килије на Црноме Мору, па, ослободивши их од сваких других дажбина, ставио им у дужност да воде бригу о резервоарима, у којима се вода прикупљала да се даље у Цариград водоводима одводи. Велика и лепа шума у троуглу између Боспора и Црнога Мора и сада се зове „Београдска", али је село „Београд" ту пре неколико година расељено, јер се сељанке његове никако нису могле убедити, да не треба да перу своје рубље и судове у води која иде да снабдева чесме у Стамбулу, Галати и Пери!

Прва отворена капија, северно од Београдске, зове се *Силиври-Капуси*. Једним потајним ходником (лагумом) испод или поред те капије Грци су године 1261 продрли у град, те од Латина повратили себи своје царство. Она стоји између две осмостране куле. Испод оне, што стоји десно, виси колосални топуз Јаничара Идриса, за који Турци кажу да је тежак „86 ока". Према овој капији, а преко друма у пољу ван града, стоје испод кипресова седам турских надгробних каменова. На једноме од њих пише: „Овде лежи глава чувеног Али-Паше од Тепелена, који

је се кроз више од педесет година трудио за независност Албаније!“ У другим гробовима су главе његових синова Велије и Муктара и тела четири најближа му сродника. Не може човек да се не сажали на трагичну судбину овога изванредно енергичнога и бистрога Арбанасина, који умало што није успео да оснује независну арбанашку државу. Ваља ми признати да сам се при погледу на гроб Али-Паше Тепелендлије сетио и — грофа од Монте Криста, и његове Хајде, коју је бујно уобразиље старога Александра Диме начинило ћерком Али-Пашином.

Од ове Силиври-капије води пут један кроз шуму а право к западу, од прилике за један километар, у грчку цркву „*Свете Марије код Извора*“, коју Турци зову „*Балуклијом*“ — „Рибљом“. Поред цркве има и један „Свети Извор“ (Ајазма) у коме се могу да виде и неке рибице с мрким пегама на полеђини и по странама. Турци причају да је 29-ог маја 1453 рано у јутру, кад је већ Муслуманска војска у град продрла била, један калуђер тога монастира, и не слутећи шта се десило, мирно пржио рибу у тигању на ватри коју је наложио био поред оног извора. Неко дотрчи да му каже да је стигао глас да су Турци ушли у град. Калуђер не хте да верује да то може бити исти-

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

на, па иронички дода: „Ман' се човече! Уђи ће Турци у град кад и ова моја пржена риба скочи из овог тигања у тај извор!“ На његову препаст пржена риба праћну се као жива у тигању, скочи у вис и падне у извор! Многи Турци сасвим озбиљски верују да су оне сребрне рибице с мрким пегама што се покадшто у оној води онде виде, непосредни потомци оне калуђерове пржене рибе од пре четири и по столећа. И још додају да је Алах наредио да, за вечни спомен на тај догађај, једна од седамдесет врста риба, које Боспор има, носи мркожуте пеге као да је у тигању пржена!

Између „*Јени-Мевлеви-Кане-Капуси*“ и „*Топ-Капуси*“ има капија која је у грчко време била „*Четврта Војна Капија*“, а која се и данас по Ђурђу који ју је оправио зове „*Ђурђева*“. И њу су Турци давно зазидали па се не зна да ли унутра нису били, и немају и сада, какви записи. Ђурађ, који ју је оправио и којега име носи, без сумње није нико други него онај исти Ђурађ, који је и у зиду на Мраморном Мору једну кулу и кортину оправио, то јест: Ђурађ Бранковић, Господар Србије!

На четири стотине метара од „Ђурђеве капије“ лежи *Топ-Капуси* која се под Грцима звала *капија Св. Романа*, по цркви по-

свећеној светоме Роману, која је ту близу била. На ову су капију Турци при последњој опсади сконцентровали све своје напоре, и према њој су били наместили најјаче батерије и колосални топ Мађара Урбана. По томе топу Турци су и саму капију прозвали „Топ-капијом“. Има историчара који мисле да је близу те капије погинуо Константин последњи цар грчки. Да је на тој тачци била сконцентрована најжешћа топовска ватра, то се види и по томе, што та капија и куле око ње управо и нису друго него гомила рушевина, и што у зидини, која се мало на север од капије спушта к потоку Ликусу, има формални пролом (брешa) на коју су, како Турци причају, јаничари у град продрли. Једна кула близу тога пролома препукла је одозго па све до темеља. Турци кажу да је тако прсла под силним ударцем од једног турског топовског зрна. Ја бих рекао да ће пре бити да је то дошло услед каквог земљотреса или под ударцем грома.

Од 38 кула што стоје између Топ-капије и Једренске (Едирне-Капуси) велика већина је јако обрушена. Грци причају да је освојник Цариграда султан Мехемед II, пошто је његова војска већ заузела све главније позиције у вароши, ушао у град на ту

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

Једренску капију, праћен сјајном свитом. Турци опет казују да је он ушао у град на Топ-капију, и одмах близу ње — онде где сад стоји Текија Руфаји-дервиша — сјахао с коња да на молитвеном сиџадету сврши своју прву молитву и клањање на цариградском земљишту. Руфаји-дервиши шта више причају да се на оном истом месту, на коме је Мехемед Ел-Фатхи свршио своје прво клањање, сваки пут кад је религиозна церемонија, простире овнујско руно на коме њихов Шејик за време те церемоније седи. На сваки начин сигурно је да су од године 1453 па на даље турски султани и турске војске на ту капију излазили кад год су полазили на војну на још непокорене земље балканске или и земље њима суседне, јер од те Једренске капије полази царски друм који из Цариграда води у Једрене, па преко њега, Филипопоља, Софије и Ниша у Београд! Стати на друм пред Једренском капијом а не сетити се Београда није било могућно. Та Београд је на крају овог истог друма на првом почетку којега ја стојах! Нити треба да оставим Једренску капију а да вам не кажем, да одмах с десне стране њене, кад уђете у варош, стоји дивна „*Михрим-Џамија*“, коју је султан Сулејман „Ве-

ликолепни“ сазидао за спомен својој красној кћери Михрими (Мејрими).

И на последњој партији зидина Теодозијевих, који се од Једренске капије спуштају к Ираклијевим зидинама што окружују палату грчких царева Влахерну, чујете да се помиње име нашег „Господара Ђурђа Бранковића“. Између Једренске капије и Егри-капије има у зиду једна порушена кула, на којој су остали остатци од грчког натписа који је учени П. Аристархи-Бej, Велики Логофет Цариградске Патријаршије, прочитао да гласи: „Обнови се кортина од Ђурђа, Господара Србије, године 6956“ (т. ј. 1448). Ја нисам тај натпис видео нити сам могао идентификовати саму кулу, али ми се чини да ће пре бити да нам је Аристархи Бej дао само непотпун напис који се још очувао и да је готово сигурно да је Ђурађ на томе месту оправио не само кортину него и кулу ону до ње, а у којој је натпис у цигљама изведен био.

Ко зна да ли се не би и у зидинама дуж Златнога Рога нашла каква „кула и кортина“ коју је Ђурађ обновио, да већи део тих зидина није давно порушен! Али већ и она кула и кортина у зидинама на Мраморноме Мору, и ова кула и кортина у зидинама на сувој земљи, и она „Ђурђева

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

Капија“ у тим зидинама, веома су значајно и стварно сведочанство о присним везама Деспота Ђурђа са царевима грчким, и о његовој жељи да се Цариград доведе у стање да се од Турака успешно бранити може. И опет, каква ирониja судбине! Према овим зидинама, које је Господар Србије помагао утврђивати да се од Турака одбране, стојало је у редовима турске опсадне војске три хиљаде српских коњаника, војни контингенат који је Србија дужна била слати султану кад год је овај на кога завојштио!

VII.

Селамлик.

Нема сумње положај је Цариграда диван.

Комбинација седефског неба, плавог мора, сивих планина, јаснозелених поља и тамнозелених кипресова са витим минаретима, многобројним кубетима, више или мање обрушеним стародревним кулама и зидинама — таква комбинација просто је јединствена, и све то скупа чини једну чаробну амајлију која доиста очарава.

Вреди доћи па видети све то. Али не вреди живети у оној амајлији. Живот у Цариграду постаје убрзо веома једнозвучан, једноличан. Ко није дипломат те да се електриком укрштаних европских интереса растреса, тај је у опасности да му се живот у Цариграду претвори у чамеж. Нема маха за приватну иницијативу, јер нема у самој ствари ни грађанских ни политичких слобода. Нема згодне сфере за интелектуални живот,

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

јер нема слободне штампе ни књижевних дружина; у оно неколико клубова што постоје, живот је врло скучен и засењен облаком подозревања да међу члановима с господским именима има и простих шпијуна, ако не полицијских а оно дворских. Нема ни великих библиотека, ни великих музеја, ни сталних изложаба слика и скулптуре, ни позоришта, ни опере, ни великих концерата. Овда и онда понека глумска дружина из Италије или Француске дође на десетак двaестак дана, или залутали какав вештак на клавиру, виолини или виолончелу успе да даде један или два концерта, и то је све! И том европском дистракцијом користи се само врло мален број Грка, Јермена и Јевропљана који чине више друштво у Цариграду. Наравно има повише „кафана с певачима и певачицама, и свирачима и свирачицама“, и оне имају пуно „муштерија“; али тешко да се интелектуалан човек у њима разонодити а још мање инспирисати може.

За јадне Турке је најобичнија и најпопуларнија дистракција да поседају на сниским сламњим столичицама испред кафана, да полагано срчу кафу из филџана, да усишу дим дувански окупан у бистрој води од наргила, да немо гледају у калдрму испред себе. За Туркиње је најмилији и најслађи

разонод да се извезу на „Слатке Воде“ било европске било азијске, да поседају по зеленим ливадама и да гледају воду, једући гурабије и пијући кремзни шербет и жуту лимунаду, загревајући се црном кафом или хладећи се белом „долдрмом“. Поред све живости на Мосту Валиде Султаније и у Главној Улици Пере, Цариград уопште а нарочито Стамбул, изгледа као једна уморна варош, у којој тромост и чамеж долазе као природна последица живљења у топлој пари од мора.

У „старо добро време“ владао је један обичај који је сваке седмице бар један пут уносио у Стамбул више живости, више боје, више узбуђења. Ваљало је да Султан сваког Петка походом својом једној или другој џамији, и молитвом својом у њој, даде своме народу прилике да га види да је жив и здрав и уз све то још да је скроман и побожан Муслуманин. То је била не само једна религиозна него и државна церемонија, која је имала јасан политички циљ, али која је у исто време, и тако рећи узгред, намиривала и друге потребе народа, давала маси његовој дистракције, хране поетским уображенима, историјским сећањима и патриотском поносу. У стара времена та се церемонија поздрављања султана с народом и народа

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

са султаном — церемонија „*Селамлика*“ — обављала с највећим сјајем и помпом. Но гдекоји султан имао је добру мисао да за своја клањања избере такву џамију, којој се само водом на кајицима доћи могло. Тако је Цариград имао сваке недеље да на таласима Боспора и Златнога Рога гледа призор један, какав су Млечани виђали само по један пут у години, кад је се Дужде у пуном званичном окруту своме извозио на Бучинтауру, да златну бурму баци у дубине морске, те да тиме плаву Јадранку обележи невестом својом.

Много се шта у последње време у Цариграду изменило, многе су од својих старих обичаја Турци напустили, али се *Селамлик* одржао. Модерни султани нису смели да баш сасвим забаце „дужност султâнâ“ да се покажу своме народу сваког Петка идући да у џамији клањају као и сваки други Муслуманин. Али су, одржав номинално принцип, умели да његову практичну примену учине што безопаснијом за себе. Султан Абдул-Азис имао је џамију у самом парку Долма-Бакче-Сераја. Султан Абдул-Хамид сазидао је себи џамију истина на улици, али једва пет стотина корачаја далеко од позлаћене капије од Јилдиз-Киоска. Па и на тој тако

ограниченој дужини народу је дат приступ само са јужне стране иза војске.

Него и ако врло мало народа може да угледа, и то само из велике даљине, султана, опет Петком се осећа по свима квартовима Цариграда да се између Јилдиз-Киоска и џамије Хамидије обавља Селамлик. Чак са висине Сераскеријата (Министарства Војног) крећу се разни одреди војске да с бандом, трубама и добошима прођу кроз Стамбул, да растресу мало наргилејске сањарије Стамбулија по кафанама, па онда да преко моста кроз Галату, Перу и Бешикташ стигну већ око једанаест сахата пре подне пред Јилдиз. Оздо са северне обале Златнога Рога од Терсане креће се читав батаљон морнарске пешадије, све личних и одабраних војника, свагда с новим фесовима, те да са својом „бандом“ — једном од најбољих у Цариграду — прође кроз Галату и Перу у Јилдиз. Турци и Туркиње, које не могу да виде султана, наместе се дуж пута којим ће проћи војска која ће султаново лице видети. И то им је доста разонодења и доста утехе.

Јилдиз-Киоск (Дворац Звезда) лежи на вису, на подножју којега се пружа предграђе цариградско *Бешикташ*. Улице његове, које од његовог пристаништа воде у Јилдиз,

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

оживе Петком већ од деветог сата. Уз његову паробродску станицу свако пола сата пристају пароброди, који озго са Боспора, са европских и анадолијских скела, долазе да искрцају велику господу и више официре у пуној парадној униформи с орденима.

Према високом а голом зиду, који сакрива палату Долма-Багче од улице, поред једне преграде од дебелих греда, рано заузимљу положаје Туркиње из сиромашнијег реда, водећи собом обично пуно ситне деце. Са свога положаја они могу да виде само неке одреде војске, који онуда пролазе за Јилдиз, а тако и странце и турске великаше, који се у отвореним или и затвореним колима онуда журе на Селамлик. Али је то већ по себи доста разонодења за сиромашне Туркиње и њихову децу. Пред очима ове последње, Јеврекције и шећерџије, које онуда и кроз гомиле гледалаца шетају полагано и поносито, најјасније доказују да је ово дан некаквог великог празновања. А по некој се Туркињи девојци или младој жени задовољство, да је на пољу ван куће, на сунцу и у гунгули, повећава неизмерно тиме што уз зидове седе старе бабе које се нуде да вам у пасуљу, или у пиљцима и у камичцима некаквим, за двеест пара читају најсјајнију будућност.

Уз један део улице, која из Бешикташа иде уз брдо у Јилдиз, има с десне стране једна подугачка коса, са сниским џбуњем и зеленим пољаницама, која је обично резервисана за буле из мало имућнијег реда и децу њихову. Међу њима је свагда пуно младих жена и девојака у ферецама од врло живих боја и с јашмацима преко главе уназад посувраћеним, тако да ђаури, што у каруцама уз брдо пролазе, могу да виде по неко округло лице, што као пун месец осветљава ноћи харемске. Према њима, на левој страни широке улице, већ почињу редови низама и турских коњаника с миздрацима, на којима се црвене заставице весело у поветарцу с мора лепршају. Мало даље узбрдо, и фронтом гледајући право уз оно брдо са кога ће султан у џамију сићи, стоји арбанашка гарда султанова, састављена од младих Арбанаса све пробраних красних од краснијих. Њихова је униформа: бео сукнени гуњац, беле сукнене турске чакшире, пусат од жуте коже око паса, фес на глави. Оружје им је: пушка Мартинка и дуг нож јатаган у пусату. Не изгледају баш врло војнички, особито што их гуњац чини све, више или мање, грбавим. На њихов фронт пада под десним углом фронт Зејбека или Зуава, — људи нижег и ситнијег раста, али очевидно окретних,

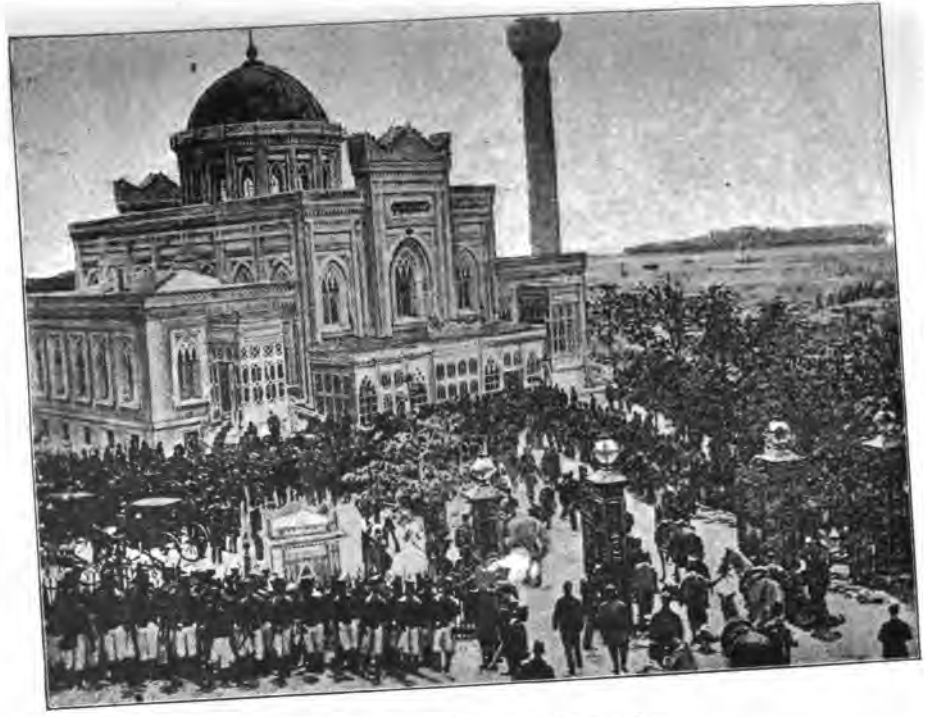

Селамлик у Џамији Хамидији.

Gaylord
UNIVERSITY OF MICHIGAN

брзих, веверичастих, одевених у плаве димлије доколенице, плаве напршњаке, с танким зеленим турбаном око црвенога феса на глави. Од саме џамије па уз брдо к Јилдизу, и с једне и с друге стране широке макадам-улице стоје упарађени војници из гардијског пешачког пука и они морнарски пешаци, што дођоше са Златнога Рога. Овде и онде фронт је раскинут групама од бандиста, а у близини застава разних пукова стоје групе официра у парадним униформама. Сваки батаљон има свога водоношу, војника који о леђима носи мешину пуну воде са грлом, које испод војникове леве мишке испада напред у металну славину. Водоноша носи у руци једну ћасу, или као малу а дубоку чинијцу од бакра калајисаног. Њоме он додаје воду жедним војницима.

Народу је дозвољено да стоји само доле иза Арбанаса и Зејбека, али не и иза оних војника поред којих ће султан са свитом својом пролазити. У пространој авлији пред џамијом скупљају се на једном крају великаши царски у пуној гали с читавим панцирима од ордена и од златнога веза на прсима своје униформе. Поред њих се даје место депутацијама из разних крајева царевине у Азији, Курдима, Друзима, Бедуји-

нима, Арабистанлијама. Понека таква депутација увек се нађе у Цариграду.

Према самој џамији има једна повелика кућа са широким доксатом са или као низом ложа напред на фронту а на првом (и једином) боју. До ње, а идући уз брдо ка капији од Јилдиза, има једна отворена тераса. На онај доксат пуштају се врло отмени, а на ову терасу мање отмени странци, који желе да виде Селамлик а донесу препоручну карту од свога посланства. Њих дочекују и размештају дежурни ађутанти и ордонанс-официри. Отменим се гостима на оном доксату нуди кафа и чај, кад већ султан прође у џамију. За чланове дипломатског тела и њихове госпође има нарочити један салон у згради једној, која је у истој линији с оним доксатом и с оном терасом. и која је ходницима и степеницама у непосредној вези с палатом, тако да дипломати који добију аудијенцију — а ове султан обично Петком после Селамлика даје — из те зграде пролазе непосредно у двор, а не морају ићи наоколо улицом па на главну капију.

Још пре него што избије дванаест сахата, онај доксат и она тераса, а тако и прозори од дипломатског киоска, пуни су господе и госпођа. На тераси има странаца у

свакојаком путничком оделу. али на доксату као и у дипломатском киоску господа су у црним капутима рединготима. госпоће у „варошкој" али обично свиленој и иначе што елегантнијој тоалети. Са прозора дипломатског салона има се диван поглед на море. на Принчевска острва. на анадолијску обалу и на снежне висове анадолијске далеко у позадини. То је једна од оних прекрасних панорама. којих човек не може довољно да се нагледа. и којима је Јилдиз Киоск тако богат.

Неколико минута после дванаест војска добија заповест да се равна и да узме пушке пред прса. Од капије Јилдиске јављају се горостасни Црнци. прави џинови стасом. Обучени су у црно руво европско. с капутима до испод колена дугачким а који се до под само грло закопчавају. Иза њих се јављају три или четири сјајна „батара". са дивним коњима. и са кочијашима у старом турском руву од отворено плаве чохе. срмом извезене. Поред кола и с једне и с друге стране марширају црни и „бели" евнуси, смерно склопив руке у белим кончаним рукавицама, и то свагда тако да десна шака обухвати зглавак од леве руке. јер само тако добри дуси, који су око сваког човека с његове десне стране. могу да држе у шкрипцу зле духове који га с

леве стране прате и једнако му подмећу ногу да се спотакне! У сваком батару седе по четири госпоће из султанова харема, у свиленим ферецама од јасних и деликатних боја с богатим цветним шарама. Њихова радозналост да виде странце на прозорима дипломатског киоска, на тераси и на доксату, није мања од радозналости странаца да сагледају ма за тренут лица њихова. Свилене тканине, којима су им лица тобож скривена, и сувише су танке и провидне да баш сасвим сакрију бриљантност и деликатност боје и црта лица њихова. Што сам ја спазити могао дало ми је мислити да су то не само изванредно лепе него и душом својом благородне жене. Тренутно виђење дивних лепотица, њихових крупних бадемли-очију загасито љубичасте боје или и црне боје као црна кадифа, очију из којих се радозналост и добродушност осмејкују, све то у једном меком облаку од беличастих свилених као паучина танких тканина, о које лијонска тешка свила и брокат у топлим и јасним бојама одсијава, све то не може да не измами једва савладљиви узвик усхићења! Светлост која сија из оних царских, тобож затворених, каруца у толико је дражнија у колико пролази кроз црну стражу, у којој су људи који представљају врхунац ругобе људске! И те-

шко је пресудити који су од евнуха грознији: да ли Црнци из Судана с њиховим спљоштеним патлиџанским носевима и дебелим уснама, или бели евнуси, коштани Циганови с ћосавим, жутим у бабачке боре збрчканим лицем! Ова магновена визија идеално лепих жена и до крајности ружних људи у једном истом тренутку, једна је од најинтересантнијих нумера у целоме програму султанског Селамлика!

Кола с госпођама царскога харема заустављају се у авлији џамије близу степенице од белог мрамора преко које ће султан у џамију ући. Заустављају се према оној великој гомили од великаша, али тако да цела ширина авлије стоји између њих. По некаквом старом обичају, евнуси брзо испрежу коње из каруца у којима су султаније, и одводе их у башту иза џамије. Пакосни ђаури тумаче то само на један начин: евнуси се боје да у гунгули од Селамлика један или други од подмићених кочијаша не опшине коње, па одјури с лепотицама харемским куд-год где ове чекају друга кола или какав параброд! Може бити да се некад тако нешто и десило, те су предузете ове смешне мере опрезности.

По сунчаном сâту у баштици до дипломатског киоска већ се навршило подне.

На венцу од минарета јавља се муезин, на некако тужном и опет свечаном запевком узе да позиваше правоверне на молитву. Тек је усталасани глас његов доста дугим цифрањем изговорио свете речи „Алах-ил-Алах“, а озго са златне капије од Јилдиза зајечаше војничка труба. Сукнуше сабље официрске из корица, кратка и оштра команда пролеташе од одреда до одреда, војници сложно подигоше пушке пред прса, добоши зазвркташе, бубњи забубњаше и војне банде засвираше марш Хамидију.

Озго од капије дворске јавља се један погурен старчић у униформи једног цивилног паше, с пуно златног грања на прсима, плитко и спљоштено извезеног, с кривом димискијом о бедрима. Савио руке испод златног паса од сабље, па корача одмереним кораком, не гледа ни десно ни лево него преда-се у земљицу црну. Само на пет или шест корачаја иза њега креће се у корак дугачки ред ађутаната и ордонанс-официра султанових, све то у парадној униформи и с многим орденима. Иза њих иду, више у гомили него у реду, многи други официри, генерали, паше и везири. Најмање је ту једна стотина официра. Разноврсне униформе и ордени чине те је та група врло сјајна.

Иза ње, и одвојено за себе, иде у корак у једној линији неколико најчувенијих турских војсковођа: ту је Едем-паша, победилац грчке војске, ту Дели-Фуад-паша, ту Калтхофнер-паша, ту „Велики Мајстор од Артилерије“, Зеки-паша, ту Шакир-паша команданат султанове гарде. Мало иза њих иде једна група младих официра, праћена ађутантима. То су принчеви, синови султанови и зетови његови.

Сад наступају слуге дворске, црни и бели евнуси. Иза њих, сам за себе, главни коњушар султанов, у старој турској ношњи од отворено плаве чохе златним гајтанима богато ишаране, с рукавима који слободно, од рамена висе. И он је смерно склопио руке испод пâса, па иде тако реĥи под самим ноздрвама од два дивна белца који полагано и поносито корачају, више уздржавајући но вукући низ брдо лаку и елегантну викторију, у којој је Султан.

На средини горњег седишта седи Султан сам; према њему на доњем седишту један ужасно дебео паша, за масивност којега султанова викторија једва да је довољно широка. Тај је дебељко Али-Риза-паша, министар војни.

Султан Абдул-Хамид човек је средњег стаса, пре мршав него пун, с дугуљастим

бледим лицем, повеликим кукастим носом, с црним покрупним очима с меланколичним изразом, с високим челом, с кратко поткресаном брадом уз дуге образе, и с косом која испод феса у зулуфе по слепим очима испада. Целокупним типом свога лица подсећа више на јерменске но на турске типове. Изгледа озбиљан и невесео. Носи официрску униформу, фес на глави и готово свагда и усред лета шињел од некаквог загаситосивог сукна о коме се мисли да је непробојан за обична зрна из револвера. Обе му руке у рукавицама од беле јеленске коже; левом држи држалицу од сабље а десном поздравља војску и народ. Војска га поздравља гласним узвицима. Султан отпоздравља с пуно достојанства подижући полагано руку к устима и к челу. Овда онда он би прозборио две три речи Риза-паши, на које се овај — онако дежмекаст и тежак — повије к споду од кола, дотакне овај руком па ову диже к срцу, к устима и к челу, и тек онда одговара. Кад се деси да је султан више но обично разговоран, сиромах Риза-паша мора да се са Селамлика у свој конак враћа мртав уморан од ове његове јавне селамлик-гимнастике!

И с једне и с друге стране кола султанових иду пешице ађутанти, ордонанци и

разни дворани султанови, а иза кола следује опет једна гомила официра и великаша. Иза ових Црни Арапи у дугим и широким турским чакширама и у тесним напршњацима од отвореноплаве чохе, воде једно шест или седам дивних арапских сребрнобелих и сивих коња са дивном опремом. На послетку цео се поход завршује једним одредом арбанашке и једним гренадирске телесне гарде. Ова се последња састоји од прекрасних високих младих људи у плавој војничкој униформи, с напрсником од црвене чохе на коме је жутим свиленим концем извезена велика звезда.

Наравно да је султанова меланколична личност средсреда свеколиког интереса од стране оних који гледају „Селамлик". Али човек који после султана понајпре и понајвише привлачи пажњу на себе то је његов кочијаш, прво зато што седи високо, и друго зато што је он једини у целој оној иначе тако сјајној паради, одевен у старо турско руво од црвене чохе богато златом извезене.

Видети султана у смерном његовом шињелу, без икаквих украса, како га један сјајан талас — да не кажем једна сјајна гунгула од бегова, паша и везира — носи из Јилдиз-Киоска у красну Хамидије-Џамију,

усред усклицавања војске и усред звеке и бубњаве од војничких банди, видети једну ретку збирку од личних и лепих људи и прекрасних коња, и међу оним људма видети најзнатније личности у служби царевине турске, прве државнике и војсковође турске, видети све то на једном месту искупљено, доиста је нешто што је још најинтересантније у Цариграду. Помпа она није толико источњачка колико је римска и византијска. Али онај муезин на танком минарету од џамије који тако меланколично, тако заносно и опет тако свечано пева да има само један Бог и да је Мухамед пророк његов, не да вам да заборавите, да ако то и јесу римске и византијске форме, дух је мухамедански који у њима и кроз њих влада.

Султанова кола савијају с улице на лево у отворену авлију од џамије. Пролазе у лево сасвим близу великих батара без коња, у којима су госпође из харема. Султан их милостиво удостојава једног погледа и једног тужног осмеха. Десном руком даје селам оним великашима, који на десној страни у дну авлије стоје упарађени у неколико редова, и који мало што не попадаше по земљи пригибајући се да је се дотакну руком на догледу Његовога Царског Величанства.

Султан силази с кола, па са беле мраморне степенице руком поздравља још један пут великаше, који су га онде дочекали и оне који су га донде допратили. Из џамије се чује некакво унисоно појање многих младих певача.

Султан се бави у џамији добра пола сâта. Али све то време не проводи он у молитви. Пошто отклања онако како то сваки правоверни ради, он се повлачи у један мали салончић где му се подноси рапорат: који су дипломати у салону за њих резервисаном, и који су најотменији страни гости међу онима на доксату. Он онда шаље једнога од својих шамбелана да шефовима мисија и најотменијим гостима однесе његове царске поздраве, и да их запита за њихово здравље. Том приликом се присутни дипломати известе, да ли ће и кога ће од њих султан после Селамлика примити, или се — што такође врло често бива — некоме од дипломата, коме је за тај дан обећана приватна аудијенција, даде какво такво објашњење зашто Његово Царско Величанство, на своју велику жалост, мора ту аудијенцију да одложи за други Петак! Сутра дан званичне турске новине — а по њима и сви други цариградски листови — доносе извештај ко је од одличних странаца присуствовао Се-

ламлику, коме су царски поздрави испоручени, као и ко је од дипломата имао част бити примљен на аудијенцију.

Међутим су из двора довезли у авлију од џамије друга једна кола, у која су упрегнута два велика као млеко бела коња од изванредне лепоте. Коњи ти облицима својим, а нарочито масивним и опет поносито повијеним вратовима, живо подсећају на коње, какви се виђају изрезани на старим римским релифима. Њих је цар аустријски Фрања Јосиф послао султану на дар. Султан се у тим колима сâм враћа у двор, и сам тера коње. А на четврт сâта пре него што ће он из џамије изићи, главнији генерали, који су га из двора пешице до џамије пратили, појахали су коње, упарадили се на улици испред низама, те да са седла поздраве свога господара кад мимо њих прође. Остали великаши, дворани и официри прате султана и из џамије до у двор пешице.

Него парада при повратку у двор претвара се брзо у једну гунгулу без икаквог реда и достојанства. Јер како ваља ићи пешице уз брдо, и то брзим кораком да се не изостане далеко иза кола султанових, и како су турски великаши махом наклоњени гојазности, и како њихова дежмекастост није

ни мало облакшана тесним униформама, то се она парада често претвара у жалосну изложбу људи који се боре за ваздух, и који, са знојем на челу и очајањем у очима, касају уз брдо за колима, која се све даље и даље од њих одмичу.

И тако се неславно свршава славна слава султановог Селамлика!

VIII.

Јилдиз-Киоск и Султан Абдул-Хамид II.

Јилдиз-Киоск читав је један свет за себе. Нико га до сада описао није, нити бих ја смео да покушам да га описујем. Колико је уопште једноме странцу дозвољено да загледа у Јилдиз, ја сам ући загледао, али оно што сам ја видео тек је маленi део његов.

Он лежи на вису изнад Бешикташа и Черигана и обухвата у своју зидану ограду читаво једно брдо и једну долину. У његовом великом парку има језеро, по коме се кадуне и одалике из царског харема возају на малим паробродима. Има пуно оманьих басена, по коме бели и црни лабудови плове. Има два дворца у које сам улазио (*Јилдиз-Киоск* и *Мерасим-Киоск*), и сигурно их има и више, јер дворцу у коме је харем султанов ја нисам могао ни близу прићи, и само знам да је негде не далеко од Ме-

расим Киоска, у средини једне велике баште, пуне ружа и другог дивног цвећа. Знам да у огради његовој имају царске коњушнице с прекрасним арапским коњима, и две омање фабрике, једна за пушке а друга за порцуланско посуђе: али има тамо и других радилишта, које баш ни најодличнијим гостима не показују. Знам да у њему има и једно мало позориште, јер сам у њему једно вече био гост султанов, и знам да у њему има нешто као нека „галерија слика", јер сам кроз њу пролазио; али не знам је ли истина што сам слушао да у Јилдизовом парку има негде једна тврда кула, у којој се чува непроцењиво благо у драгом камењу, више милиона у разним државним обвезницама, и златна резерва турских царева. Званична, државна турска финанција свагда се налази у неприлици, и као оно риба ван воде с муком дише и чисто издише. Али је факат да се у критичним тренутцима свагда од некуда нађе новац, као што је факат и то, да је Турска ратовала с Грчком не узајмљујући новаца ни са које стране! У Русији подозревају да Немачка испод руке притиче султану с новцем у помоћ; у Немачкој по каткад подозревају да то Русија чини. У самој ствари ни Немачка, ни Русија, нити икоја друга сила (а од јерменског

покоља Енглеска још најмање!) помаже Турску новцем у потаји. И може лако бити да се у Јилдизу негде чува резерва једна од које кључеве Абдул-Хамид суревњиво чува. За Абдул-Азиса причају, да је од разних зајмова, које је Турска за његове владавине закључивала, узео за своју личну потребу некаквих 150 милиона лира. Он је истина трошио милионе на зидање и украсе својих палата, али је ипак морала остати знатна сума на расположењу његових последника.

Што је по моме налазењу најлепше у Јилдизу то је: несравњиво диван поглед на Боспор, Мраморно Море, и на приморје и планинске венце од Анадолије. По својој величини и по својој архитектури, царски киосци у Јилдизу не могу се ни из далека упоредити са дворовима француских, енглеских, немачких и руских владалаца; нити баште и паркови његови са онима у Версаљу, Виндзору, Петерхофу и Потсдаму. Али ни један двор у Европи нема испред себе и око себе овакву панораму, каква се са свакога виса у Јилдизу и са свакога прозора његових кијосака види. У томе погледу са њиме се још једино Серај у Стамболу мерити може; али и он лежи много ниже од Јилдиза.

А што је у Јилдизу најинтересантније то је: сам Султан Абдул-Хамид II. — „Сул-

тан над Султанима. Цар Царева. Онај који раздаје круне краљевима свога света. Сенка Божја на земљи. Император и Суверени Господар од Белога Мора и од Црнога Мора. од Румелије и од Анадолије. од Караманије. и од земље Рума. Дијарбекира. Курдистана. Азербејџана. Хама. Алепа. Мисира. Мекке. Медине. Јерусалима Светог. свих крајева Арабије и Јемена. и још од небројених других земаља славно задобивених. син Султана Абдул-Меџид-Кана. сина султана Махмуд Кана II. Шах Султан Абд-Ул-Хамид Кан. Други. Гази!-

Човек који ову изванредну и поносну званичну титулу скраћену кад се упореди са старом! носи. у самој ствари изгледа врло смеран и скроман човек. који ни једног мрава не би хтео да згази. Абдул-Хамид се свагда јавља у простој војничкој униформи турског пешачког пуковника. с фесом на глави. с белим јеленским рукавицама на рукама и са лаким једним. сурим војничким штапом. Средњег је стаса. мршав. дугуљастог бледог лица. са подугачким. подебелим на доле повијеним носом. са црним меланколичним очима и повисоко повијеним густим обрвама изнад њих. с мрком брадом накратко уз образе поткресаном. с косом која је била кестењава а сада је почела да сиједи. и од

које зулофи испадају испод феса до под слепе очи. Лице му је одсудно типа јерменског, а већ и мати му је била Јерменка. Он изгледа свагда неусиљено озбиљан и махом невесео. И кад се по неки пут у разговору насмеје то опет бива с неким чудним изразом тужности. Говори свагда врло тихим гласом, али опет јасно и разговетно. Креће се с пуно мирноће и достојанства, с пуно природности. Уопште у његовом говору и кретању нема ништа што је усиљено или извештачено; не прави „пóзе“, не афектује: нема лицемерства, нема глумства у њега. Не можете с њиме разговарати четврт часа а да не осетите, да је то човек који има свест о својој дужности према царевини, и који се савесно труди да ту дужност потпунце испуни, онако како он то у светлости своје интелигенције види. Од свију турских чиновника, великих и малих, он највише ради. Он је заузет пословима државним сваки дан од 6 сати у јутру па до заласка сунца, и после често од осам сати (у вече) па до поноћи. Мој споразум с Портом о укидању диференцијалне тарифе потписао је око десет сахата у вече. Владана Ђорђевића дао је један пут у поноћи пробудити и довести у Јилдиз, да му објасни неке депеше, које су му те ноћи од турског посланика у Бе-

ограду стигле. Султан Абдул-Хамид је највреднији човек у турској царевини, и да није његовога првог секретара Тахсин Беја, ја бих рекао да је Абдул-Хамид једини истински вредан и неуморно радљив Турчин у свој коликој турској царевини! Турци су уопште индолентни али уз то врло учтиви људи. Султан Абдул-Хамид је у погледу учтивости, куртоазије и галантерије прави цар Турака, то јест од свију учтивих Турака најучтивији Турчин. То му признају сви странци, па чак и они Енглези који њега лично чине одговорним за покољ Јермена.

За једнога турског султана Абдул-Хамид је необично разговоран. Он скоро сваког Петка, после Селамлика, прими по кога од амбасадора и посланика или и каквог одличног странца, и задржава их дуго на разговору. Аудијенција руског или немачког амбасадора ретко кад да не траје по читав сахат. Он се не ограничава само на политичка питања која су на дневном реду између његове Порте и дотичних сила, него води разговоре и о разним другим питањима, политичким и културним која су на дневном реду у Европи. Види се да прати с пажњом све шта бива у Европи. У Јилдизу он има нарочиту канцеларију с великим бројем преводника који за њ преводе интере-

сантније чланке великих европских листова и часописа. Кажу шта више да се за њ непрекидно преводе и дела најславнијих савремених романописаца, да их он радо чита, па чак даје на читање и лепотицама свога харема.

Он разуме француски и енглески, али те језике сам никад не говори. Обично сваки амбасадор или посланик излази на аудијенцију праћен својим тумачем (драгоманом). Овај иде управо да контролише да ли оно, што амбасадор или посланик каже, султанов главни тумач тачно султану на турски преводи, као и да ли оно што султан турски каже његов тумач тачно на француски преводи.

И не само да је Абдул-Хамид за једног турског султана веома разговоран, него је за једнога Турчина веома духовит. Мене је баш нарочито својом духовитошћу изненадио и очарао. Као сваки Турчин и он има у срцу своме једну песничку жицу, и склоност да се упушта у философска разматрања. Наравно да не би било у реду, да на јавност износим разговоре које сам с њиме имао. Али кад бих смео да изнесем само један наш разговор о упливу жена на људе, о слаткој залуђености у коју нас хашиш љубави заноси, о презрењу којим љубав не ће да

чује за ваше достојанство, за ваш ранг, за ваше одговорности и дужности, о ироniји којом вам се смеје кад јој кажете да сте ви краљ, или цар, или султан једне велике монархије, о чудној слабости и најјачега човека према најслабијој жени која тек ако је престала бити дете, о немоћи људске философије, па чак и „европске науке", да испита природу љубави и да јој лека нађе — кад бих, рекох, смео да изложим све оно што ми је султан о тим темама говорио, онда би се тек видело у колико ј је мери Абдул-Хамид духовит човек, фини посматрадац, философ и песник уједно. Али се не би видело у којој је мери он један прекаљени и окретни дипломат. А међутим његова дисертација о љубави и о жени била је тријумф дипломатије, јер ме је она спречила да не говорим о ономе због чега сам и тражио аудијенцију, и због чега сам дошао био у Јилдиз. И кад сам ја од жена прешао на Хурије, од Хурија на Рај, и онда почео са страхом и трепетом да испредам духовну везу између небескога раја и Скопљанскога Митрополита Фирмилијана, онда је Султан нашао да смо за овај пут доста и лепо разговарали, да је са задовољством констатовао како нам се назори о тако деликатним питањима потпуно слажу, и да је стога боље

да Фирмилијаново питање оставимо за други пут, у толико пре што може бити да се у њему не ћемо тако лепо сложити!

У којој је мери Абдул-Хамид фини дипломат може да се види из поздрава, којим је краља Милана дочекао, кад је овај, путујући у Јерусалим по абдикацији, дошао у Јилдиз да га поздрави. Краљ Милан ми је то више пута причао. „Још на путу у Цариград", — казиваше ми он — „мислио сам и питао сам се: како ли ће ме султан примити?! Јер то је било први пут да сам му ишао у походе од како сам му године 1876-те рат огласио, због чега ме је он са своје стране формално и свечано прогласио за бунтовника и одметника. Налазио сам да немам права да се надам, да ће ме срдачно примити, и налазио сам да не треба да ми буде криво, ако мој некадашњи сузерен свога некадашњег бунтовника хладно прими! И како ме је изненадио, и како ме је својим дочеком очарао! Не само да је изашао чак на спољну степеницу на коју се у Јилдиз улази, него пруживши ми руку, и узевши моју у своју, рече ми: „Радујем се да на прагу мога дома поздравим као пријатеља оног човека, који је држави српског народа повратио краљевско достојанство. Радујем се у толико искреније што знам добро, колико

је у старо време српски народ преко својих синова, државника и војсковођа отоманских, допринео да се шири и множи сјај и слава отоманског царства!“

Мене је опет султан дубоко гануо, кад ми је једном приликом, као под тренутним осветљењем једне муње, дао запазити једну тајну душе своје. У септембру прошле године (1900) — ускоро пошто се сазнало да је краљ Милан у Бечу почео добивати анонимна писма у којима му се прети да ће убијен бити ако се из Беча и уопште са аустро-угарске територије, не исели ма куд било, — султан ме зовне к себи на разговор. Најпре ми саопшти да је писао краљу Милану и позвао га да дође да се настани у Цариграду, где му ставља на расположење коју год хоће од царских палата на Босфору. Па ми онда рече да ме је звао да ме позове да и сам, као познати лични пријатељ краља Милана, пишем овоме и побудим га да дође да се настани у Цариграду. „Пишите му“ — говораше ми Абдул-Хамид својим тихим и невеселим гласом — „пишите му да бих ја тако срећан био, да га близу себе имам. Он зна колико ми је лично симпатичан, како високо ценим његову даровитост, и колико ми је драго његово пријатељство. Пишите му да Абдул-Хамид има пуно

добрих и верних слугу, много шта што може човека срећним да чини, али да се ипак осећа усамљен и самохран, и да срцем и душом жуди да има близу себе човека, коме би као верном и искреном пријатељу поверавао шта му на срцу лежи, с којим би измењивао мисли и световао се, и делио с њиме и радост и жалост. А осећам дубоко, да бих у краљу Милану таквог пријатеља имао. Пишите му нека дође, да као пријатељи један другом олакшавамо носити бреме наше судбине!"

Он је то говорио с таквом озбиљношћу, с таквом меланколијом, и у исто време с таквим акцентом дубоке убеђености и искрености, да сам осећао како кроз овог султана не говори ни политичар ни дипломата, него само један добар и благородан човек, који се усред највећег земаљског сјаја, усред свих услова за земаљску срећу, осећа некако усамљен и незадовољен, па жуди да поред себе има верног једног пријатеља! Ја сам тада поново и интензивније осетио да је султан Абдул-Хамид и философ и песник, један човек с финим и нежним осећањима, који већ само као човек стоји високо изнад висине, на којој се ми обични и просечни људи налазимо.

Да је Абдул-Хамид интелигентан и даровит човек о томе не може имати сумње нико ко је имао прилике да с њиме говори, или и да с њиме ради. Он је свестан те своје даровитости и својих способности, па их можда и — прецењује. Може бити да је то дошло и отуда, што је Абдул-Хамид имао пуно прилике да се увери, да његови Велики Везири и његови Министри својом интелигенцијом не допиру до његове. Може бити да је у основи оног прецењивања баш свест његова о дужности, коју према својој царевини има, и жеља његова да тој дужности што потпуније одговори. Тек на сваки начин Абдул-Хамид није само Падишах у смислу у каквом су то били његов отац Абдул-Мецид и његов стриц Абдул-Азис, него је он и практични управљач царевине турске по свима правцима државне управе. Све је у њему сконцентровано. Више него Луји XIV. може он да каже: „*Држава?! Ја сам држава!*“ Велики Везир и Министри само су помагачи његови, и управо само секретари његови. Нико од њих нема какве било иницијативе. За све и сва ваља да се пита „Јилдиз“, да се добије пристанак и одобрење султаново. Кад је професор Цвијић желео да проведе ферије путујући на маћедонска језера ради научних испитивања,

ни Министар унутарњих дела, ни Велики Везир нису смели дати одобрења без нарочите писмене дозволе султанове. А Јилдизу се чинила нешто сумњива природа научних испитивања једног српског географа по Маћедонији. Ваљало је непосредно убедити султана да се професор Цвијић бави географијом искључиво за научне а никако за политичке циљеве. Ако какав чиновник добије позив да руча код каквог страног посланика, он не сме тај позив ни примити ни одбити док не запита „Јилдиз“ шта да ради. Амбасадори и посланици тек из учтивости иду на „Блистателну Порту“, али кад хоће нешто „односно брзо“ да сврше, они најпре шаљу своје драгомане првом секретару султановом Тахсин Беју, а кад и то не помогне онда лично иду самом султану. Центар управе земаљске није више на „Порти“ у Стамбулу, него у Јилдизу изнад Бешикташа. Непосредна је последица тога да султан Абдул-Хамид лично ради дан и ноћ. И поред све његове вредноће наравно да много шта остане непосвршивано. И наравно да се врло често дешава, да Јилдиз поклања своју пажњу и своје време питањима од мањег значаја, док се питања од великог значаја запостављају.

Није чудо да се с оваквим системом самодржавности не могу да измире даровитији млађи људи, а нарочито они који су се упознали са политичким установама и методама западне Европе. Сам Абдул-Хамид почео је своју владавину давши царевини неку сорту устава, проглашавајући да се грађанима отоманске царевине, без обзира на веру и народност, подјемчавају грађанске и политичке слободе, и установљавајући чак и неко народно представништво. Али је он на либералне идеје свога Великог Везира Митхад-Паше пристао само зато, што је проглашавањем уставног режима мислио да учини једну згодну диверсију према притиску, који су велике силе својим одлукама на цариградској конференцији на њ вршиле. А чим је та диверсија свршена, свршено је било и са великим везирством Митхад-Паше и са либералним режимом. Митхад је ускоро затим осуђен на прогонство у Јемен где је и умро. али су његове политичке идеје стекле доста присталица. Нико не зна колико је управо јака партија која тражи либералне реформе, тако звана „Млада Турска“, али је несумњиво да таква партија постоји. Да њену радњу контролише, Абдул-Хамид је нашао за потребно да организује, и да у пуном јеку одржава један страховит „апарат

шпијунаже“ који је последњих година тако усавршан и тако разгранат, да у Цариграду влада прави терор, тако да нико не сме ни са најбољим пријатељем мисли о политичким питањима да измењује! Услед тога политички живот у турској царевини „мртвим саном спава“. Или се, може бити, само претвара да спава, јер има бистровидних људи у Цариграду, који одавно изучавајући турске прилике тврде, да испод мирне површине привидног немарења за политички живот, ври озбиљно незадовољство са Абдул-Хамидовим режимом. То незадовољство даје повода султану да све строжије мере предузимље, а ове опет повећавају и удубљују незадовољство. Тако се и Абдул-Хамид и његова царевина окрећу у једном кругу без излаза, али очевидно и у једноме кругу који се све више и више сужава и стешњава, док не угуши било царевину било цара, а може бити и обадвоје од један пут!

Ван сваке је сумње да се султан Абдул-Хамид не ће никад више враћати к експерименту с уставношћу и парламентарношћу. Нити ће заводити какве политичке реформе, мањ' оне које му велике силе наметну за поједине провинције. Него ваља му одати правду, да се он лично и живо интересује за народну наставу. Он је отво-

рио велики број основних школа за мушку и женску децу турску. [illegible] да оснује у Цариграду [illegible] универзитет. Тек [illegible] његову заузимању — [illegible] вршавање њене организације [illegible] ности. Помоћу [illegible] мачки стално на расположењу [illegible] стручњаци људе — [illegible]

Тај се успех види [illegible] успех — који сами [illegible] низатореног рада [illegible] јашњава што [illegible] расположен према [illegible]

[illegible]

поред свега тога у самој ствари и данас пресудни уплив на Јилдиз, на Порту и на „јавно мњење“, у колико се ово огледа у штампи која је под строгом цензуром, врши Русија. То је једина сила које се султан и његови Турци боје. Руске војске има свагда довољно на граници турској у Малој Азији, и руска црноморска флота може из Севастопоља за неколико сахата да доједри у Боспор и пред Цариград. Осим свега, Турска има да још кроз већи део Двадесетога века плаћа Русији сваке године по 300.000 турских лира на отплату ратне оштете, па је врло често у нужди да моли за почек, који, разуме се, зависи од добре воље владе руске. На кратко, Русија непрекидно и потпуно влада ситуацијом у Цариграду, и штогод њен амбасадор озбиљно зажели од Порте, то ова пре или после мора да изврши. Од како је Енглеска, поводом покоља Јермена, дигла руке од Турске, и од како је престала радити противу Русије у Цариграду, руски амбасадор има сасвим чисто поље, и може кад год хоће да се понаша као диктатор. Аустро-Угарска и Италија немају никаква уплива ни у Јилдизу ни на Порти. Француска се још једнако сматра као стародревни пријатељ турски, и стога се француски амбасадор свагда радо прима, и кад

год се може одговара се његовим жељама; али се не може казати да он врши какав уплив на султана. Ово у толико мање што Француска признаје да у Цариграду Русија треба да има претежни уплив, па овој оставља да у свима важнијим питањима води прву реч. Енглески уплив, који би могао бити јак, сведен је просто на нулу, нити енглеска влада мари да га обнавља. Тако остају само Немачка и Русија. Али Немачка нема непосредних политичких циљева у турској царевини, већ се задовољава успесима, мањим или већим, у сфери економних интереса. Тако у самој ствари Русија је једина велика сила која врши политички уплив у Цариграду.

Ко проведе ма само и најкраће време у Цариграду, има довољно прилике да се увери, с коликом брижљивошћу султан Абдул-Хамид избегава да не даје руској амбасади повода да мисли, да се он према некој другој амбасади с више симпатија понаша. Кад год даде приватну аудијенцију немачком или аустро-угарском амбасадору, одмах се већ зна да ће о идућем Селамлику позвати руског амбасадора к себи, и задржати га пола сâта дуже но што је оне амбасадоре задржао био. Ако је једне вечери позвао немачког амбасадора у Јилдиз на ручак, одмах је сигурно да ће најдаље кроз

осам дана позвати руског амбасадора не само на ручак него и на концерат или на какву оперску представу после ручка! Ако немачког амбасадора данас обдари златном медаљом Имтијаза, одмах ће после неколико дана руском амбасадору послати и златну и сребрну медаљу Имтијаза и још Нишан-Ифтихар у брилијантима! Накратко, султан Абдул-Хамид ради неуморно и свагда себи следствено, да не даје повода да се ни за једну недељу дана мисли, да он неког другог амбасадора одликује у већој мери но што одликује представника Русије!

Страх од Русије тако је велики, да турска влада не сме ништа да предузимље што би могло изазвати негодовање Русије. Цариград је данас потпуно изложен опасности да руска флота изненадно доплови, и искрца војску која ће га заузети. Та би се опасност могла спречити кад би се у оном грлу, које из Црнога Мора води у Боспор, као и кад би се на више згодних тачака с обе стране Боспора, подигла модерна утврђења с топовима великога калибра. Планови су за то давно израђени, али султан не сме да приступи к изради тих планираних утврђења, јер се боји да се не замери Русији, те да ова једним изненадним ударом не сврши с Цариградом и пре него се удари буда-

ком у земљу за ма које од оних исплани-раних утврђења.

Да турска царевина управо само вегетира по милости Русије, то знају сви Турци, Грци и Јермени у Цариграду. Турци кажу да им је дужност да се бране, али знају да је „кизмет“ да Цариград пасупрот Русији одржати не могу. Готово сви интелигентни Грци, с којима сам о политици говорио, признавали су ми да они сви виде да је неизбежно да Цариград дође под власт Русије, и да је то само питање времена. Они знају да као народ, као Грци, не ће под руском владом имати оне привилегије, које имају под Султаном, и да ће вероватно кроз две три генерације ишчезнути поставши Русима; али се и с таквим изгледом измирују, јер не виде како се то спречити може. „Ономе што се не да изменити, ономе што се као неизбежно неодољивом силом остварује, ваља се поклонити!“ Тако веле многи од њих. Шта више, Грци и Јермени често траже да постану поданици руски управ стога, што мисле да ће још за њихова живота Руси заузети Цариград, и да ће онда према њима као према својим поданицима имати призрења!

Ја сам уопште у Цариграду добио утисак, да у њему из дана у дан све већма

сазрева тако да кажем психолошка припрема, да хришћанско становништво његово са одушевљењем поздрави претварање садашње престолнице турскога царства у престолницу „Словенског Царства“, које ће се простирати од Егејског Мора на југу до Белога Мора на северу, и од Јадранскога Мора на западу до Тихог Океана на далеком Истоку.

Међу самим Турцима влада махом убеђење: да Цариградом може владати само цар турски или цар руски. Има Турака који су ми казивали да ће по старим турским пророчанствима Цариград једнога дана прећи у руке Русима, и који су шта више налазили пуно некаквих знакова, да се дан за ту велику промену брзо примиче. Један од тих знакова виде у томе: што су стари пријатељи турске царевине, Французи и Енглези, дигли сад руке од ње и не мисле је више од Руса бранити; други им је знак: брзо осиромашавање турског народа; трећи: парализованост духа турског, који у другој половини деветнаестога века није извео на позорницу ни једног већег државника и ниједног знатнијег војсковођу, и који је од последњих десет година, од како је то јест Абдул-Хамид узео у своје руке сву администрацију царевине, просто и ослепио, и оглувио и онемео!

Једнога дана говорио ми је [illegible] врло образовани [illegible] у подозрењу да припада [illegible] партији. [illegible] себе да припада [illegible] рече ми: [illegible] нисам [illegible] које „Млади Турци" [illegible] царства! [illegible] што би [illegible]. Али све знамо, [illegible] турска жива [illegible] умре!"

Али се и образовани и прости Турци, седи Велики Везир и голобради млади софта пун фанатизма, Сердар-Екрем и најпростији, гладни, босоноги, бедно одевени Редиф, слажу потпуно у једној патриотској и јуначној одлуци: „На сабљи смо задобили царство, сабљом ћемо га бранити до последње капи крви, и ако га изгубимо, на сабљи ћемо га изгубити!"

У многоме моме очекивању преварио сам се, у многим мојим замислима разуверио сам се и разочарао у Цариграду. Али сам понео из њега повећано поштовање за патриотизам и јунаштво простога Турчина.

IX.

Живот у Терапији

Већ с почетком Јуна сви се дипломати селе из Пере у ово или оно од многих села на Горњем Боспору, или на које од Принчевих острва. То чине и велика турска господа из Стамбула, а и богатији Грци и Јермени. Мени изгледа да је то више „мода“, него ли права нужда изазвана климатским приликама Цариграда преко лета. Али без сумње да је пријатније живети „*на пољу*“ (à la campagne!), него ли у тесним и нечистим улицама цариградским за време летње сезоне, која на Боспору почиње од првог Јуна па траје до краја Септембра.

Грчко село „*Терапија*“ центар је дипломатске „кампање“ на Боспору. У њему имају сталне летње дворове са дивним баштама: енглески, француски, италијански и немачки амбасадори, а прошлога лета (1900) становали су у томе селу и белгијски, ру-

мунски, шведски и српски посланици, као и грчки и бугарски делегати за разне преговоре с Турцима. Уз оне амбасадоре и посланике становао је у Терапији и повећи број њихових секретара, аташеа, драгомана и војних агената. Кад к томе додате да су у маленој лу́ци од Терапије стојале на котвама и лађе стационарке поменутих амбасада, и повише парних барки богатих Грка, онда можете замислити у колико мери Терапија преко лета постаје међународном колонијом од људи, који махом имају мање или више оправдани глас (репутацију) да су далековидни државници, окретни дипломати, и пре свега људи од духа, укуса, велике учтивости и углађености.

Пола са̂та чамцем — или на колима красним путем поред мора — на север од Терапије лежи село *Бујукдере*, где руски амбасадор и шпански посланик имају своје сталне летње дворце, а у коме је тога лета становао и бугарски дипломатски агенат. Пола са̂та чамцем, или на колима, на југ од Терапије лежи село *Јени-Кеј*, у коме је нови летњи дворац аустро-угарске амбасаде са прекрасном баштом на терасама. У томе је селу проводио лето и папин легат Монсињор Ботинели.

Ја сам у Терапији становао у једном омањем хотелу, који и ако је већ одавна стар носи још једнако име „*Нов Хотел*“. Згодно лежи на самом кеју и према скели (штеку) уз коју пристају свако пола сâта наброди оздо од Златнога Рога или озго од Кавака и Бујукдера. Становао сам у њему не толико због доброг гласа његове кујње, колико и поглавито што је тај хотел, и ако му је газда Грк, постао у неку руку познат као „*српски хотел*“, јер су у њему становали и Стојан Новаковић, и Владан Ђорђевић, па и сам краљ Милан, кад се, на путу своме у Јерусалим год. 1889, бавио у Цариграду.

Него прави центар друштвеног живота на Горњем Боспору, лежао је у великом модерном хотелу „*Летња Палата*“ (Summer Palace) у Терапији. У заклоњеном положају пуном хладовине, одмах до летњиковца немачке амбасаде, са пространом терасом изнад лепе баште пуне цвећа, са дивним изгледом на Боспор и анадолијску обалу, са „*Двором за Лôн-Тенис*“ (Lawn Tennis Court), са својим сопственим а изредним оркестром, са пространим салама за играпке, балове, и позоришне представе, с елегантним енглеским намештајем, хотел Летње Палате је за време лета Интернационална Амбасада целе Ев-

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

ропе и европске цивилизације. Осим дипломата који у њему воле да станују (кад и док имају новаца), у њему преко лета одседају сви отменији и богатији странци, који дођу да Цариград и Боспор походе. У самој ствари, од почетка Јуна па до краја Септембра „Летња Палата“ свако је вече место за састанак дипломатског и елегантног света, место на коме има пуно прилике да се млади дипломати вежбају у ономе што Французи зову „*Ésprit*“, а што није пуно преведено ни кад се каже „*духовитост*“ ни „*виц*“ — место на коме има пуно прилике и за елегантне и својих дражи свесне госпође, да практикују вештину магнетисања, хипнотисања и сваковрсног очаравања.

Преко лета је време на Боспору врло пријатно и лепо, и то постојано лепо. Од почетка Јуна па до краја Септембра нисмо имали више од три кишна дана. Махом дува свеж поветарац са Црнога Мора. Ваздух је чист, веома прозрачан, често напојен дахом од цвећа. Дејство његово на оне, који мало дуже на Боспору станују, иде на раслабљавање нервног система, на изазивање умора и лењивости. И опет мало има места на свету у којима је пријатније живети, него што је то на Боспору, обилато осветљеноме топлом и сјајном сунчаном светлош-

ћу а расхлађиваноме свежом бризом са Црнога Мора.

— — — — — — — — —

На Боспору се рано устаје. Већ око шест сâти ујутру видећете секретаре и аташеје посланстава и амбасада како појахивају мале а живахне арапске коње, полазећи у проходњу на висове изнад Терапије или к водоводима на окрајку београдске шуме изнад Бујукдера. Тај први акат у свакодневној рутини дипломата траје тако до осам сâти. Други је акат за многе од њих (а за неке управо први акат) купање у мору, у лу́ци која се повија испред „Летње Палате“ и летњиковца немачке амбасаде. У девет сâти почиње музика у „Летњој Палати“ и тада млади дипломати и стара велика господа узимљу свој први доручак. У десет сâти почиње званични рад по становима амбасадора и посланика. Управо се довршује што се јуче свршило није, јер нов посао настаје тек кад на подне стигну из Пере кавази, носећи закључане кожне торбе са званичним писмима и свим оним што је тога јутра у Цариград за амбасаде и посланства поштом стигло. У времену између 10 и 1 амбасадори и посланици примају походе својих колега, и скоро редовно и походе од дописника великих европских листова. Допи-

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

сници „Рајтеровог Бироа", „Тајмса", „Стандарда", „Политичне Кореспонденције" „Келнских" и „Франкфуртских" новина, и сами су људи не само високо образовани, него су у неку руку и политичари и дипломати. Њих свагда сви амбасадори и посланици предусретају с највећом куртоазијом. Они долазе да чују да ли нема што што би се из турске престолнице новинарству по европским престолницама саопштити могло, а у исто време да реферишу шта су већ и сами по разним круговима, у којима се мичу, сазнали. Није један пут било да је „висока дипломатија" тек од страних кореспондената сазнавала за важне догађаје. Чисто није за веровање, али је факат, да се дипломати и представници штампе нигде тако уредно узајамно не помажу колико баш у Цариграду!

Од 1 до 2 — па често и до 3 — траје што би ми праведно називали *„ручком"*, али што западна Европа зове *„доручком"* („déjeuner" по француски, *„luncheon"* по енглески). Како на односно маленом простору живи тако много дипломата, то су и односи међу њима врло пријатељски, и услед тога ретко кад да који дипломат доручкује или руча сам за себе, него или кога од својих колега угошћава за својим столом, или је гост у кога од њих. Може бити с тога што се на-

лазе у престолници Ислама, представници хришћанских држава осећају се некако у већој мери солидарни у Цариграду, и нарочито у друштвеноме погледу живе дружевније него ма у којој другој престолници. Тај је појав утолико интересантнији уколико политички интереси великих сила нису нигде (изузев можда Пекинг!) тако оштро у опреци између себе као у Цариграду. У друштвеним и личним односима не може бити пријатељскијег и срдачнијег опхођења него што је оно између руског амбасадора Зиновјева и аустро-угарског амбасадора барона Каличе, и ако у званичној и површној политичкој радњи њих двоје с највећом ревношћу, да не кажем суревњивошћу, мотре један на другог.

Од три до четири, а у топле дане и до пет сати по подне, дипломатија се повлачи у своје станове, или и у своје баште, на одмор. Млађи се људи преоблаче у фланелске хаљине, навлаче лаку белу обућу са равном подлогом од каучука, спремају се за борбу на равноме пољу лôн-тениса. „Дворова“ за лôн-тенис има у свакој повећој башти у Терапији, и по свима парковима амбасада, јер је та игра у атару дипломатске кампање на Боспору толико исто популарна, колико и у самоме Лондону.

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

Док млађа господа и млађе госпоће из дипломатског кора и вишег друштва грчког испуњавају часове од пет до седам пред вече пријатном и здравом игром лôн-тениса дотле друга господа и госпоће одлазе једно другом у походе, или излазе на коњима и у колима на висове изнад Јеникеја, Терапије и Бујукдера, или до на резервоаре за водоводе који се налазе у шуми београдској. А често се праве излети и преко Боспора у Бејкос, или и на Слатке Воде Азијске. У том времену (између 5 и 7 сâти) настаје на самом Боспору већа живост, јер пароброди са Златнога Рога свако пола сâта пристају уз обалу да искрцају многобројну господу и госпоће, који су провели дан у Пери, Галати, Стамбулу или где год на азијској обали. Тада су и скела паробродска у Терапији и кеј до ње готово тако исто интересантни као мост Валиде-Султаније на Златном Рогу, уколико у гомили која туда пролази можете видети људе од сваке европске народности, а подоста и типова из Азије.

Од осам сâти у вече настају по амбасадама и посланствима ручкови званични и „интимни“, а после њих, тако око девет и по часова, врло често пријеми („ресепсија“, „соаре“), на којима се свира и пева, пије

чај, узимље сладолед, флертује, прави политика, па помало и дипломатише. Ко од отменијег света није зват на такве ручкове и пријеме, он је на тераси „Летње Палате“, или у цветној башти испод ње, које су обе обично пуне елегантнога света из сва три дипломатска села. А већ и онако по салама те „Палате од Хотела“ сваке је суботе бал, а два пута или и три пута преко недеље позоришна каква представа или какав концерат, ван онога који ангажовани оркестар свако јутро и свако вече у башти хотелској даје.

Ето усред каквих друштвених прилика европска дипломатија на Боспору преко лета ради своје важне и деликатне послове! Тај програм наравно трпи у извесне дане извесне промене. Недељом се доста прилежно иде на богослужења: у француској амбасади у Терапији има капела за католике, у енглеској мала црква за јеванђелике, у немачкој за луторане, а у руској амбасади у Бујукдеру придворна капела за православне. И иначе преко недеље многи дипломати, а нарочито драгомани, имају да почешће силазе у Стамбул на Порту, или и у Перу у своје канцеларије, а да и не поминьем да сваки има потребу да овда и онда закуца на капији од Јилдиз-Киоска, и да које с по-

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

гледом на то а које с погледом на захтеве куртоазије, овда и онда отиде да присуствује Селамлику. Како посланство Србије у Цариграду има свагда пуно посла, и како сам ја уз то водио преговоре с турском комисијом за трговинске уговоре, ја сам целог лета најмање по три дана преко недеље проводио у Цариграду, остављајући Терапију с првим паробродом у седам сâти ујутру, и враћајући јој се између 6 и 7 сâти у вече. Али је та вожња Боспором, с визијом Стамбула у јутарњем и вечерњем осветљењу, била за мене једно изванредно уживање које се не да описати, и с којим се само уживање по гдекоје од Листових угарских рапсодија упоредити може. Не смем да вам износим анализу моје душе под таквим уживањима!

Из свега што је напред можете видети како проводе своје дане дипломати кад су „*на кампању*“ на Боспору. Али из тога још не можете да видите ни из далека сву милину, којом Боспор прелива такав живот! Нарочито се суптилна чаробност и богатство боја самог Боспора не даду ухватити и мастилом за хартију везати! Нити се из онога што већ испричах може да види слика самог живота у Терапији. Може бити да је мудрије за моју репутацију и да не поку-

шавам да вам је дадем, кад већ знам да вам је дати не могу. Али пре него што напустим тај безнадеждни посао, опет да додам још два три потеза.

— — — — — — — — —

Сунце је тек на заходу. Ја седим на балкону од мога стана у Терапији. На једном маленом столу испред мене у плавој јапанској вази кита дуплог каранфила у свима преливима од бледорумене па до тамно скрлетне боје; до ње на једном белом порцуланском тањиру громпла аршлама-трешања, а на другом пирамида од крупних зрелих јагода. На другом столу до мене роман „*Quo Vadis*“ од Сенкјевића, „*Омар Кâјам*“ од Фиц-Џералда, и „Бранково Коло“, и „Босанска Вила“, и „Звезда“ и „Зора“. Од мога балкона па до бистрог смарагда Боспорових таласа нема ни пет метара. И мало дете могло би са њега добацивати румене аршламе сребрним рибицама што се у густим дружинама праћакају у ономе растопљеном смарагду, који се мало даље од обале прелива у загасито плави сафир. На два до три километра лево од нас, а преко пошироке једне лу́ке, пружа се у правој линији од запада к истоку ко̏сина једна застрвена зеленим пашама и овде и онде густим шумарицама од кестенова. На њеном подножју

[illegible] се дуж Босфора [illegible] [illegible] двороваа и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Цариграда [illegible] [illegible] [illegible] сам [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Црног Мора [illegible] у [illegible] Босфор [illegible] се после [illegible] у [illegible] [illegible] Мора Мраморног. [illegible] [illegible] страну [illegible] [illegible] [illegible] мора, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] чини [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Даље [illegible] к [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] горја види се [illegible], с [illegible] [illegible] ром аустро-угарске амбасаде с [illegible] [illegible] меним кровом и [illegible] [illegible] [illegible] сама. И још даље к југу види се [illegible] двори мисирског кедива у Емиргјану. На азијској страни Босфора, који овде није шири од нашег тихог Дунава испод београдског града, спуштају се к води косине од венца о средњих планинских висова, који се од Црнога Мора повијају к југу дуж Босфора Управ према нама пење се уз шумовиту једну косину тога венца живописно село Бејкос, са сивим царским дворцем на врху једног брдашца обраслог у густу шуму. Мало на лево од Бејкоса, и више према Бујук дере, подиже се на двеста метара изнад

огледала Боспоровог вис *„Јоша-даг“*, на коме дервиши чувају гроб „Џина Јоше“.

Са подножја тога брда, отуда, из *Хунћар-Искелеси* чује се пуцањ топа, за тим дуготрајна једна значка трубом војничком, и онда усклик низама. Јеку од онога топа прихватају трубе на свима стационарима у Терапији и Бујукдеру. Тако се свечано на Боспору објављује тренутак у коме је сунце иза висова Бујукдерских у запад потонуло! Над оним сниским планинским венцем, којим се Анадолија пригиба да незагашљиву жеђ своју на Боспору гаси, просипље се топла румен. Она се прелива у нежну бледо-љубичасту боју која издише у азур свода небеснога..... Чујем разговетно како негде на џамији муезин са заносом пева свечану обзнану правоверним, да је само Бог Бог и да је Мухамед пророк Божји! Чини ми се да глас његов долази из преко Боспора од Бејкоса. Тако је ваздух прозрачан и влажан да дрхтање муезиновог јасног гласа допире усталасаном јеком овамо на европску обалу до нас! Меланколично, свечано и опет некако тужно запевање његово тако је у хармонији са мирноћом, којом се сутоњ са неба на земљу спушта. Је ли то Исток, у коме се сунце рађа, што позивље Запад, у коме сунце залази, да се сети да има Бог, и то

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

само један Бог?!..... Једна велика лађа старинског кроја, који јако подсећа на старе млетачке галије, са седам лабудовски белих једрила на двема високим катаркама, са црвеном заставом са белим полумесецом и звездом, броди полагано, достојанствено, готово величанствено, средином Боспора под тихим притиском бризе са Црнога Мора..... Један колосалан пароброд с енглеском заставом жури се правцем у Црно Море а уз азијску обалу где је слабији успор. По води дуж наше обале пуно белих барки са златним кљуновима, и жутих, узаних а дугачких кајика, који клизају у разним правцима.... Један кајик од углачаног кедровог дрвета, са три веслара у белим димлијама, белим чарапама, црвеним и срмом извезеним јелецима, пролази бешумно а тако близу утврђеног кеја, да вита весла овај додирују. Вози три буле које очевидно мисле да је сутоњ довољан заклон млечном лицу, које доиста као да сунце видело није! Њих три, све три младе, све три лепе, све три у ферецама од љубичасте свиле, посадиле се на једној простирци од зеленога атласа златом извезеног. Један крај те скупоцене простирке пада у воду и повлачи се но њој. То је знак да су те кадуне из харема неког богатог ефендије. Источњачка фантазија нашла је да има поетично-

сти у тој свиленој вези између таласа морских и госпоштине која у кајику на свили седи. О, кад бих могао да зауставим тај ваш кајик па да, ма само за једну тренут, загледам у те крупне ваше очи — видим да су крупне! — не бих ли у њима прочитао ма само једну тајну срца вашег! Јер знам да и најпростија душа најпростије жене није никад проста! И најмонотонији живот једне жене, па ма она и Туркиња била, није без мелодије!.....

Господска једна каруца, фина и углачана викторија као да је тек јуче оставила излог на једном од париских булевара, с два дивна вранца, устављају се под мојим балконом. У њима седи елегантно по париски одевена млада госпођа, висока, танкострука, с правилним цртама једне јелинске богиње, с белим лицем, љубичасто плавим очима, с црном косом. Она очекује неког. Често погледа на малени сахат, инкрустован дијамантима, који вади иза белог кожног појаса ишараног крупним и ситним туркизима. Поред ње је на седишту једна кита дивних ружа. Чини ми се да се мирис њихов пење горе до мога балкона да се љуби с мирисом мога каранфила! Један мален, бео вапор с димњаком од позлаћеног месинга пристаје уз обалу према тим каруцама. Млад човек у

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

европском руву искаче из њега, у два корака стиже до каруца, чисто са побожним страхопоштовањем скида свој сламњи шешир, и узев руку, коју му млада и лепа госпођа у сретање пружа, приноси је полагано к уснама. Два Турчина која стојаху поодавна на кеју, те овда и онда кришом погледаху на лепу кауркињу, кад видоше како онај каурин пољуби женину руку, окренуше главе на другу страну — очевидно запрепашћени таквом бруком — прозбориште кроз зубе две три речи, и одоше. А млада госпођа поздрављаше мило осмехом са усана и осмехом из својих лепих очију свога пријатеља. Видех како му живо притиште руку. Како је срећна она! И како је тек *он* срећан! О, нека им Бог даде да су дуго, дуго тако срећни, њих двоје младих, красних, њих двоје којих се душе очевидно љубе! Какав би диван роман био историја те две душе! Али ко зна какав ће свршетак те љубави бити?! Да, она му прави место поред себе, даје му да држи ону киту ружа, њено лице блиста под тихим осмејком њене радости; он рече једну реч кочијашу; коњи полећу; визија ове две душе ишчезава у чаробној сутоњи боспорске вечери, ишчезава пошто јој је (бар за мене!) чаробност повећала...

*

Негде близу нас — без сумње у мирисном џбуњу на баштенским терасама које се пењу уз стрмо брдо изнад хотела — један славуј почиње своја прижељкивања. Један кос узе да звижди као да хоће да га исмеје. Доле улицом, или управо кејом, пролазе људи од сваке, а највише обичне, сорте, неколике госпоће из дипломатског круга, неколике просте Гркиње и пуно деце. Ево га један слеп човек, просјак у издрпаном јерменском руву; о плећима му виси некаква костретна врећа; у десној му руци велика тојага; левом држи конопац, привезан за кожну огрлицу једног овчарског пса, који га води погнув главу врло сниско и изгледајући тако тужан и невесео. Гомила грчке деце из села иду за слепим просјаком, који, корачајући полагано за својим вођом, попева или управо декламује некакву народну песму.... Један крупан „Гога“ извикује на сав глас своју „долдрму“. Један висок морнар, са руске убојне лађе „Черноморец“ како му на капи поврх чела пише, уставља „долдрмацију“ и тражи једну тацлицу долдрме. Док му се ова додаје, једна стара издрпана Циганка с голишавим Циганчетом прилази му и моли да јој што удели. Рус наређује зачуђеном долдрмацији да и њима дода по тацлицу долдрме. Циганка се налази увређена,

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

јер мисли да је он само исмева! Долдрмација се од један пут претвара у тумача Русу за турски језик којим Циганка говори. Тај „Гога“, који је по свој прилици какав Словенин из Маћедоније, показао се вешт дипломат. По његовом предлогу Рус даје увређеној Циганки мало дувана, чиме је њена осетљивост потпуно задовољена, Рус остаје да поједе све три тацлице „долдрме“, и да уместо један и по грош даде два гроша оном рођеном а за дипломатију изгубљеном „дипломату-долдрмацији“.

Ево га Сер Никола Оконор, амбасадор енглески, и вижљава амазонка, Леди Оконор, пролазе у галопу на красним арапским коњима. Журе се у амбасаду, јер је прошло седам а ваља им се по енглеском обичају преобући у „вечерње хаљине“ за ручак, па баш да су и сами на њему! Видети једну красну младу жену, танкоструку, пуну грациозности у сваком своме покрету, како у црној хаљини, која се припија уз њу, чврсто и право седи у седлу на прекрасном коњу, белом као лабуд, видети је како неустрашиво лети испод тераса пуних цвећа, између башта с кестеновима и липама с једне и прозрачним смарагд-таласима Боспора с друге стране, видети такву једну слику значи

видети један зрак сунца и кад је сунце давно зашло!...

Ево од некуд испада гомила бедних јерменских хамала: њих четворица носе један велики клавир који виси о две дугачке јелове мотке. Они други иду поред њих да носаче одмењују. Рекао би човек да су униформисани тако се подједнако носе: бели сукнени тозлуци до колена, плаве памучне чакшире од колена до појаса, вунен појас махом загасите боје, кошуља са широким рукавима, у понекога и јелек од ћитајке, на глави фес повезан белом памучном марамом. . . .

А, ево га Јусуф-Бej, Турчин који је прву своју младост у Паризу провео. У отвореним колима вози своју кадуну, у елегантном париском костиму. Она је жена праве ђурђијанске лепоте. Кроз његово озбиљно лице провирује му понос што има тако лепу жену, и што сме без страха да је целоме свету покаже. Његова кола пролазе кроз гомилу француских морнара, с белим капама са црвеном памучном лоптицом на средини, с плавим растегљивим напршњацима, и белим пошироким чакширама. Како живо, како брзо и како гласно говоре! Рекао би човек да се непрекидно свађају! И како се као на команду зауставише да гле-

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

дају за каруцама која проведоше визију једне велике женске лепоте!

И опет једна господска каруца! Кочијаш по европски ливрејисан: поред њега млад Црногорац, личан, леп, у чистом и сјајном руву црногорском. И кола и коњи блистају од углачаности. У колима две по најновијој парискоj моди елегантно одевене госпођице, кћери једне славне фанариотске фамилије с историјским именом, прави типови левантинске лепоте, округла лица, с цртама потешким и подебелим, с кожом вештачки бледом кроз коју провирује природна загаситост њена, с великим црним очима, доста лепим али без духа, с густом црном косом. Осетих како се један невидљиви талас од мошуса и љубичице струјећи од њих диже у вис и зали мој балкон. Шта ли бих прочитао у исписима судбине на длановима њиховим? Шта ли њих, које сад тако невино осмејкујући се и тако безбрижно у свет гледају, чека у животу? Каква срећа, или можда каква несрећа?!... Једна шајка с енглеским морнарима пролази дуж кеја. Изнад крме велика застава енглеска пада доњим крајем у воду и вуче се по њој. Испод ње седи у униформи капетан енглеске крстарице „*Саламандера*“, која лежи на котви испред Бејкоса. С капетаном и неколико других офи-

цира енглеских. Шајка их вози великом брзином под енергичним и сложним веслањем, правцем к летњиковцу енглеског амбасадора, код кога ће очевидно ови официри да ручају... Кејом пролази полаганим ходом читава једна чета Црногораца. То су све „кавази“ по разним амбасадама, и по летњиковцима богатих Грка и Јермена на Боспору. Најстарији је међу њима Марко, који чува капију немачке амбасаде а најмлађи Милун, који се свагда може видети на капији амбасаде француске. Иду заједно и слушају што им нешто Марко прича који се у своме живом говору прекида овда и онда да повуче неколико димова из једног кратког чибучића. Сигурно иду у „*Хотел код Тетке и Ујака*“, који један Србин из Баната са својом женом држи на јужном крају Бујукдера, и где се Срби, Црногорци и Херцеговци и „Хорвати“ радо око чаше вина састају. Збиља, у Загребу као да не знају да је Цариград пун „Хорвата“, и да странци обично „*Хорватима*“ зову све кавазе, који су словенскога рода и језика!....

Ево га и високо преосвећени Господин Калиник, Митрополит од Деркоса, којега је „конак“ и митрополијска црквица у центруму села, и управо усред сниских грчких кафаница, прчварница, млекарница и берберница. Он је висок и крупан човек, врло сим-

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

патичног лица, врло интелигентан и врло енергичан, који врши велики уплив у патријаршији. Некада је био учитељ у Нишу па после неколико година и администратор тамошње митрополије. Говори доста добро српски и пријатељ је Србима. Свако вече излази у шетњу којом терапијским дуж Боспора, и често свраћа к мени на балкон, да попије по једну каву, или да се напије хладне воде уз „тазе“ слатко од јагода, којим ме тако великодушно снабдева млада Госпођа Мара Властари, једна од најлепших, најобразованијих и најдуховитијих младих жена на Боспору, којом се и посланство и колонија српска у Цариграду поносе, јер је родом Београђанка и добра Српкиња. Господин Калиник шета полагано и достојанствено како једном православном митрополиту и члану Светог Синода главне васељенске патријаршије и приличи. Он је у некаквом тихом а озбиљном разговору с једним омаленим црномањастим човеком већ у годинама, и у обичном црном цивилном оделу турских великаша, с фесом на глави. То је Велики Логотет Васељенске Патријаршије Цариградске, учени књижевник грчки, Панајот Аристархи-Бој. Иза њих на корак два иду два калуђера; а иза ових корача полагано, па овда и онда застаје помало да посматра

ситне рибе у таласима који тихо запљускују кеј, један велики чиновник на Порти, Грк по народности, за кога ми је казато да има и ту споредну мисију, да о ономе што види и чује поверљиве рапорте подноси Јилдиз-Киоску, као и амбасади једне велике силе!

Неколико прекрасних Францускиња и Енглескиња, у лаким летњим хаљинама јасних боја, са шеширима пуним цвећа, пролазе праћене младим аташејима из разних амбасада. Враћају се тако позно са Лон-Тениса, и још су сви зажарени у лицу од заноситве игре. Како живо разговарају, како се слатко смеју!... Парна барка немачке амбасаде пристаје уз кеј, те из ње излазе пуно Немаца, дипломата, официра и инжењера. Некакав интересантан разговор још довршили нису те подуго остају на кеју да га доврше. Растављају се тек кад на њих наплази читава једна литија француских калуђера, све прекрасних, високих, личних људи, да не знате ко је личнији од кога!

Ево га сад мој пријатељ Нури-Бег. Седи у лаким колима, и сам тера два мала шотландска коњића (пони) с густим дугачким реповима. Нури Бej је врло личан човек, с ријеом брадом, с класички правилним цртама лица. Не може му бити више од тридесет и пет година, а већ има висок положај на

Gaylord
UNIVERSITY OF MICHIGAN

њицу, како ју је она тако заволела да га је молила да јој допусти да се њена робињица с њоме заједно учи и васпитава! Ја ћу заборавити и Нури-Бега, па може бити и самог султана Абдул-Хамида, али Михриму заборавити не ћу! Један једини скрлетни каранфил, који ми је она из баште свога оца донела, мени је милији него дијамантски прстен, који ми је Шах од Персије Мусафер-Ед-Дин Кân за спомен дао! Бледоплави туркиз од планинског венца од Анадолије, и смарагд од Боспора, и све руже топле Терапије, нису сувише господски оквир за слику ове господске девојчице, за ово ситно зрно бисера, које се зове Михрима!

Него ватрени коњићи Нури-Бегови мало што не прегазише мога бедног пријатеља дервиша Џелал-Ед-Дина, који очевидно отуд од Бујукдера долажаше овамо к моме хотелу. Тип једнога Туркомана из Туркестана, ружан човек, свагда прашњав, с лицем од сунца поцрнелим, одевен у некаки стародревни кафтан који је ваљада некада зелен био, са суром, сукненом и шиљастом капом једнога дервиша, половином свога мозга луд и бесан, а другом половином миран, скроман и смеран — какав контраст према оној капљици росе, што се у лакој шкољци Нури-Беговој мало час провезе! Ја сам се по-

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

знао с Џелал-Ед-Дином и његовим рундовом једног јутра рано идући из Терапије у Бујукдере, и разматрајући седам стародревних кестенова испред тога села на пољани, на којој су се први крсташи пре скоро седам векова одмарали. Према оним кестеновима, а преко друма, на месту где је некада може бити стојао шатор господственог Готфрида Буљонског, имају неколике земунице у којима сада Цигани станују, а одмах до њих — него опет за себе и одвојено од њих, — има једна кошара од прућа улепљеног блатом, у којој станује мој пријатељ и његов рундов. Џелал-Ед-Дин је уобичајио да ме свако јутро чека на Киреч-Бурну, на половини пута између Терапије и Бујукдера. Кад бих тамо стигао салаамили би се пријатељски, па онда отишли под дудове једне кафанице која је одмах ту, да ја и Џелал-Ед-Дин посрчемо по једну кафу, а његов рундов да поред нас поједе по једну две кришке сира качкаваља. Ако ме два јутра не би било на Киреч-Бурну, ето га Џелал-Ед-Дин са својим рундовом пред вече у Терапију! Заузели би положај на кеју баш до воде, а према моме хотелу, па чекали мирно и с дивним стрпљењем док се не бих ја јавио на балкону, да дервишу на његов „Акшам-хајир-Алах!" одговорим бар са једним бешликом! Не ретко усред каквог

посла у мојој соби осетио бих да ме погледи Џелал-Ед-Динови траже, устао бих, изишао на балкон, видео да је дервиш доиста упро своје укочене погледе у моје прозоре, а поред њега да чучи његов рундов и да од дугог времена хвата муве устима. Дервиш Џелал-Ед-Дин и његов пас нису кварили питорескност Боспора. Напротив! Један пут сам видео дивну једну ружу, и на њој паука и учинило ми се да је паук тај чак и додао нешто к лепоти руже.....

Ја ово на дохват износим слике па којима ми се — на једној сутоњи боспорској — погледи заустављају. Али оне још не дају пун нацрт онога шта је Терапија и шта њен Боспор у летњим вечерима. Последњи пароброди оздо са Златног Рога доносе нарочито између 6 и 8 сâти у вече, пуно људи и жена сваке народности, свакојаких типова и сваког ступња цивилизације. У понеким моментима кеј од Терапије просто кипти од Грка и Гркиња, од навалних официра и морнара француских, руских, енглеских, од дипломата старих и младих свих народа, од Црногораца и других „кавааза“ у више или мање живописном оделу, од турских Цигана и Циганкâ и од европских аристократа и аристократкиња. Још најмање се Турака видети може, и да сваког сâта не прође којом

испред мога стана турска стража од четири низама, праћених заптијом у зеленој униформи, ја бих могао мислити да сам не у турској него у византијској царевини!

— — — — — — —

Него ево сутон уступа место ноћи.

Боспор пред Терапијом — једно мирно језеро.

Небо се над њим повукло у дубоке висине; тако дубоке да су се звезде у њима изгубиле: пун месец тек се издизао изнад Џиновог гроба, па лебди не на небу него некако *између* неба и земље, тако да му чисто видим заокругљеност и пластичност његову. Једна блед плавичаста светлост пуна мекости, рекао бих пуна нежности, испуњава атмосферу и чаробно и тек упола осветљава Боспор и обале његове. Испод пуног месеца широк прамен сребрне светлости пао по таласима Боспора. Као да је нека тајанствена сила бацила преко воде сребрн мост од Бејкоса у Јеникеј, па га посула милионима бриљаната који непрекидно трепте. Бердани [illegible] развијају се дуж обала босфорских: лево у Бујукдере, Мезар-Бурну и у Јени-Махалу, а десно у Јеникеју, и преко Боспора у Бејкосу. Ду[illegible]гачки кајици с витким веслима клизају бешумно по мирном и углачаном огледалу Бо-

спора. Куда ли иду? Кога ли носе? Ево једна бела барка. У њој осим веслара има човек и жена; заједно певају неку грчку песму, јасним и лепим гласовима и неком дивном мелодијом, која у лаганом темпу тако свечано трепти као да је песма црквена. И ево још и друга једна барка која дуж кеја полагано плови; пуна је момака и девојака који сви сложно у један глас певају опет неку грчку песму, тужну и меланколичну. Отуда испреко воде долази јека од хорова, које морнари на енглеској крстарици Саламандеру певају. Једна велика лађа с белим једрилима пролази мирно и величанствено средином Боспора. Изгледа као да је пао на море један од оних млечно-белих облачака, које бриза са Црног Мора тера да за тренут као прозрачан вео заклањају пуно лице месечево. Овамо у Терапији кејом се шетају групе од госпођа, госпођица и господе. Сви они говоре тихо грчки, и кад се смеју тихо се смеју и замало се смеју. Готово свака од тих група заустављ се пред отвореним прозорима доњега спрата од мога хотела, јер неколико младих аташеја немачке амбасаде уз пратњу клавира певају поједине партије из Вагнерових опера.

Али све то певање не може да измени ни уколико меланколичност, тајанствену ра-

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

стуженост месечине на Боспору! Овај дивни Боспор никад није тако тужан као кад се покрива танком копреном сребрне месечине. Чини ми се да га онда чујем како уздише. Да ли жали за старим временима или уздише уздасима Касандриним на погледу будућности! Је ли то Боспор што уздише, или су то уздисања народа који на Боспору живе али који на Боспору више народне будућности немају?! Није без трагичности видети овај красни, бистри и окретни народ грчки на обалама Боспора и у Цариграду, и знати да је сва његова будућност у томе што ће једног Господара заменити другим, и што ће имати да се мало помало претопи у Словене, којима је историјска промисао намењила да у Цариграду наместе престо најновијег царства у историји света, — царства словенског! И доћи ће време кад ће се заборавити да су негда Грци, па онда за њима и Турци, кроз векове као господари уживали чаробне лепоте дивног Боспора!

X.

Цариградски пси.

Цариградски пси заслужују да се о њима у засебном одељку говори. Без њих Цариград није турски Цариград. Они доприносе к оригиналности његове „локалне боје.“ Они су главна хигијенска установа, коју престолница турског царства има да покаже. Хтели не хтели морате да узмете к знању њихово присуство, јер кроз главне улице и с једне и с друге стране Златнога Рога не можете преко дан да се макнете, а да сваки час на њих не нагазите; нити ноћу можете да тренете од њихова лавежа, док се дужим становањем мало помало не навикнете на цариградске прилике.

Цариградски су пси једна врста овчарских паса; средње су величине, готово сви мрко-жуте длаке, с дугим влакнастим репом, заоштрљеном главом и кратким заошиљеним ушима. Мисли се да у њима има нешто шакалске крви, и да су вероватно дошли у

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

Цариград с Татарима, или Курдима, или уопште с каквим номадима са степа и пустара Средње Азије. Они су и сада као једна војска од пасâ, која је истом заузела Цариград, па се разместила да бивуакира по његовим улицама. Ни један од њих нема господара. Нити улазе у куће и у авлије. И лети и зими, и дању и ноћу, свагда су на улици. Већина цариградских улица пуна је рупа, удуба у калдрми, олука по средини колског пута, и олука поред пешачког пута (тротоара). По тим рупама и олуцима пси леже по цео дан као да су мртви уморни, или као да су пијани, или као да их је некаки зао дух оманђијао у тежак и несавладљив сан, из којег није у стању да их разбуди ни непрекидна вика продаваца зелени, воћа, шербета, гурабија и патишпана, ни све звркtање кола и топот од коња, ни уопште сва грмљавина саобраћаја по Пери и Галати.

А чим сунце седне они прену новим животом. Искупљају се по раскрсницама, гледају се, као да се пребројавају, као да држе јавне зборове и да се о нечем светују. Па онда полазе да прегледају улице свога кварта. Кажем „свога кварта“ јер изгледа да је „пасје царство“ (или би можда правије било да кажем „пасја република“) у Цариграду подељено у квартове или мале про-

винције. И ако сви цариградски пси наличе један на другога тако да је очевидно да су сви потомци од једнога праоца и по томе блиски сродници међу собом, опет зато пси једнога кварта или једне пасје провинције, не даду псима из других крајева града привирити у њихов кварт. Нањуши ли само патрола пасја да се неки страни пас ушуњао у област њихову, одмах даде аларм лајањем, коме одјекује лавеж паса по свима улицама тога кварта, и услед којега сви пси јуре к оној тачци са које је аларм и дошао. И онда сиромах онај пас, или боље да кажем *луди* онај пас, који се из радозналости или из жудње за авантурама усудио да обилази и друге крајеве Цариграда ван онога у коме се родио и у коме је одрастао — има муке да се спасе. Ту сад већ више не помаже „лично јунаштво“, него ваља радити по мудрој изреци људи, да је „мудрост боља од јунаштва.“ Пас авантуриста одмах даје знакове да признаје да је сила, и по томе и право, на страни оних паса у територију којих је упао, и обори сниско главу, и завуче реп међу ноге, погури се и начини од себе јероглиф који на псећем језику значи: „смилујте се, јер ево ме моја сопствена савест гризе што сам повредио ваше суверено и искључиво право на ову вашу област!“

Gaylord UNIVERSITY OF MICHIGAN

Али док те псеће манифестације трају, сав се онај крај разлеже од раздраженог и гњевног лавежа пасјег. Дипломати, који су имали срећу да су по више година провели у Цариграду, те имали времена да иштудирају и понашање паса цариградских, причали су ми да пси једнога краја по кадшто огласе рат псима другог краја, да се љути бојеви бију по целу ноћ, и да се тада чак и староседиоци цариградски лишавају сна, тако је лавеж убојних паса љут и неутољив.

Али и међу псима рат је само привремено и направилно стање, а мир и бављење економним питањима стално је, правилно, нормално стање. Како је сваке вечери последњи посао покућара сваке цариградске куће, да на улицу, а пред врата своје куће, избаци све кости и отпатке од јела и отпатке кухињске, уз друго ђубре, то је обично први посао цариградских паса, да оне мирисне гомилице испред сваке куће прегледају с погледом на то: да ли се од остатака вечере двоножних становника цариградских може што употребити за вечеру њених четвороножних становника пасјега рода. Хигијеничари кажу да пси цариградски сваконоћним прегледањем свакодневних отпадака од касапница, „ашчијница“, ресторација, и уопште отпадака од јестива, чине врло важ-

ну услугу цариградском становништву у хигијенском погледу. Што је Цариград поред злочестих кућа својих и поред нагомилаености и сабијености становништва, ипак здраво место, то се, кажу, има приписати у првој линији његовоме положају, нагибу његових улица које свака киша спира, ветровима и јакој струји водâ испред њега, а одмах затим и његовим псима, који сваку ноћ чисте Цариград од органских отпадака. Пријатељи паса цариградских тврде да они уз ту значајну јавну службу хигијенску врше и другу једну услугу, и да су много пута, давши својим усплахиреним лајањем и урликањем аларм да је ватра негде букнула, спречили да се ова не рашири.

Него све кад би та тврђења и била оправдана, цариградских паса има тако много, да су они права једна беда Престолнице на Боспору. Веома је непријатно што се чак и по тротоарима најживљих и најотменијих улица мора наилазити на њих, па или их обилазити или се излагати опасности да се стане ногом на њих и онда по неки пут осети оштрина курјачких зуба њихових. Кажем „по неки пут“, јер су пси цариградски преко дан тако сањиви и буновни, да кад их ко и згази они се дигну само да се једну стопу на десно или на лево опет савију и спусте

UNIVERSITY OF MICHIGAN

у нов дубок сан. Они су права сметња саобраћају. Кочијаши од каруца и свакојаких кола која у великом броју пролазе улицама Галате и Пере, проклињу их на сваком кораку. Имао сам не ретко прилику да видим да се кола на трамвају нагло и с највећим напором кочијаша заустављају само да не прегазе псе који су се по шинама пружили да спавају. А већ и одвратно је видети масу нечистих, често лињавих, шугавих и рањавих паса свуда по улицама, на коју се год страну окренете.

Нисам могао поуздано сазнати, да ли су пси у Цариграду добили маха да се намножавају услед какве наредбе у Корану. Изгледа ми да се Турци односе према псима од прилике онако како се односе према „раји“ и према „ђаурима“ уопште, то јест сматрају их за нечисту животињу, коју не треба у кућу пуштати, али коју пустити да скапље од глади ипак је грешно. Оно истина има понека џамија, која ради „севапа“ даје нешто хране псима и голубовима, каква је на прилику велика и лепа џамија султана Бајезида. Али што је поглавито дало могућност псима у Цариграду да се намноже, то је индоленција, лењивост, немарност и равнодушност цариградских Турака према свему и свачему око себе, оскудица сваке иниција-

тиве. Пало ми је у очи да су и пси цариградски тако исто индолентни и равнодушни према двоножним становницима Цариграда, као што су Турци према њима. Може бити да то далази услед уплива земљишта и климата цариградског, за који кажу да разнежава и раслабљава. Сећам се да је мени један пут један учен Немац рекао, да ће од дана, у који Руси заузму Цариград и у њему наместе престо руске царевине, почети епоха распадања те царевине. Кад сам му тражио да ми да разлоге своје за тај назор, навео ми је чудновати уплив земљишта и климата цариградског који свагда разнежава, раслабљава и парализује сваку енергију и иницијативу. Ја сам му обратио пажњу па факат, да ти чудесни упливи раде ево већ скоро 500 година да раслабе и разнеже Турке, па ови, и ако је истина да су троми и лењиви, још не испуштају из руку управу царством!

Странци су у неколико прилика узимали иницијативу да очисте Цариград од његових пасјих староседилаца. На то да се тровањем њихов број смањи турска власт никада није хтела пристати, јер налази да би то било противно духу Корана. Енглески амбасадор, Булвер Литон, успео је био у шестој десетини прошлога века да добије од султана

UNIVERSITY OF MICHIGAN

дозволу, да псе цариградске пресели на једно од пустих острва Мраморнога Мора. Овлашћен царском Ирадом он даде похватати неколико хиљада паса и превести их на острво Проти, најближе Цариграду у групи тако званих Принчевских Острва. Али се „сургунисаним“ псима цариградским каменито земљиште на томе острву није свидело. Мисли се то тако по томе, што су пси најпре онако у гомилама тумарали по острву и тамо и амо као да га прегледају, па се затим вратили сви на обалу, са које се Цариград лепо види. Ту су они провели два дана и две ноћи с пуно туге и жудње гледајући на беле зидине свога љубљенога Стамбула. К тузи и жудњи придружила се трећи дан и глад. Очевидно је било да им мајлорд Булвер Литон и не мисли слати ни енглеске „бифстеке“ ни турске „кебабе“. Шта да се ради? Сви млађи пси погледаху немирно к једном великом и старом псу, који као да је уживао велико поштовање са свога јунаштва и своје мудрости. Овај, видевши да сви у њега гледају и знајући да сви од њега савета очекују шта да раде, окрете се к обали, загази у таласе и узе пливати право к Цариграду! То сад није више био савет у теорији него и пример у практици. Одмах за старим псом поскачу у воду и сви

други пси и мало час па читава пасја војска пливаше преко Мраморног Мора у Стамбул! Многи су у томе дрском покушају и пропали потонувши у дубине морске, али су многи срећно у Стамбул стигли.

Има и друга прича о њима. Било је то за време Кримскога рата. Један енглески ђенерал, добив на то дозволу од султана, похвата псе цариградске и одвезе их на некакво острво, али уреди и комору тако да су прогнани пси добивали редовно нешто хране. Они би, као прави турски пси, могли са судбином својом и задовољни бити, да их срце није вукло к улицама цариградским и њиховим гомилама ђубрета. Ни један зрак надежде није пробијао црни облак њиховог очајавања. Али блага једна промисао имала је сажалења према њима. Десило се да је један сиромашан Турчин, хамалин по занату, чуо да један ђаур-ђенерал хвата псе по улицама да их вози у сургун, па му би жао маторог једног пса, који му је управо био први комшија проводећи дане у једној рупи близу његове кошаре. Он склони свога комшију у своју кошару и ту га држаше сакривена док ђаур-ђенерал није престао да тражи псе, мислећи да их је већ све похватао. Доброме оном Турчину било је криво

UNIVERSITY OF MICHIGAN

што да један ђаурин лишава Стамбул његових паса! Смисли да их врати из сургуна у варош, а то у толико пре што је по кафанама слушао, како се „правоверни“ тешкају, што нема паса да леже по улици испред кафана, те да човек кад срче кафу и пуши наргиле има у шта и да гледа! Великим трудом и још већом трпељивошћу научи он оног маторог пса да се пропне на стражње ноге па да на њима позадуго чучи, држећи у исто време у зубима оно што му се да̂ да држи: чибук, дуванкесу, кутију итд. Кад је већ то постигао био он отиде к једном од јавних писара, који по угловима од улица или и испред џамија пишу за грош молбе и жалбе властима и приватна писма приватнима, па му издиктира једну молбу на Падишу. Пишући по његовом диктирању писар би га често зачуђен погледао. Чинило му се да је овај сиромах померио памећу, да уображава да је пас; али опет не хтеде да изгуби грош па написа све како му онај казиваше, посу то зеленим песком, сави и даде му. Првог Петка иза тога наш хамалин изиђе да види султанов пролазак у џамију, и поведе свога пса са собом. Низамима и заптијама он поверљиво каза шта му је намера, па како је свима Турцима било про-

тивно што да онај ђаурин ђенерал одведе псе цариградске у сургун, и како су се управо сви Турци осећали као шугави без пасâ по улицама, то му и низами и заптије пођу на руку, и пропусте га баш на згодно и видно место.

Није добри опај хамалин дуго чекао. Султан Абдул-Меџид пролазио је у џамију јахајући на дивном једном као млеко белом арапском коњу. Кад већ наступаше да прође поред хамалина и војници око овога громко узвикиваху *„Падиша чок јаша!“*, хамалин истури испред себе и испред фронта од низама свога пса, командује му да се пропне, и метну му ону молбу, завијену у хартију у коју се „халва“ завија, у уста.

И доиста султану се отеше очи на пса, који се пропео беше на стражње ноге, стојаше прав као свећа и држаше неку хартију у зубима. Досети се да ће то бити некаква молба, и заповеди једноме од својих пратилаца да је прими од пса. Радознао као нека жена Абдул-Меџид, чим сврши клањање у џамији, даде дозвати свога ађутанта и питаше га шта има у оној молби. Ађутанат се као снебиваше и одговараше збуњено, док му султан не заповеди да му је одмах онде у присуству Шеик-ул-Ислама и Великога

Везира прочита. Ађутанат смерно дотицаше прстима спод. на срце. уста и чело своје. и онда узе да чита:

„Честити Падишо наш! (Нека Бог умножи славу твоју. и нека срећи твојој не буде конца!) У име моје сургунисане браће. паса цариградских. ја ево лајем: „Аман! Аман! Аман!- Смилуј се на нас. твоје верне псе! Онај ђаурин. који се издаје да је и он некаки ђенерал (црн му образ био. као што му је већ црна његова неверничка душа за свагда и до века!). и који је нас. верне псе твоје. док у невиности срдаца наших и у вери у твоју доброту, праведност и милост ходасмо срећни по твојој славној престолници ништа не слутећи, на превари похватао и у сургун одвео, каже нам да је све то тако по твојој заповести! Никада ми то веровати не ћемо! Ми знамо да он лаже, јер он, који је отац лажи, како може истину да говори? Ми знамо да си ти праведан и милостив, да не ћеш да учиниш неправду ни ђаурима који су гори пси од нас, а камо ли нама за које знаш да смо теби верни и одани. Молимо те нареди да се вратимо у славни твој Стамбул (који нека буде срећан да се још небројне године сунча на зрацима милости и славе твоје!)!“
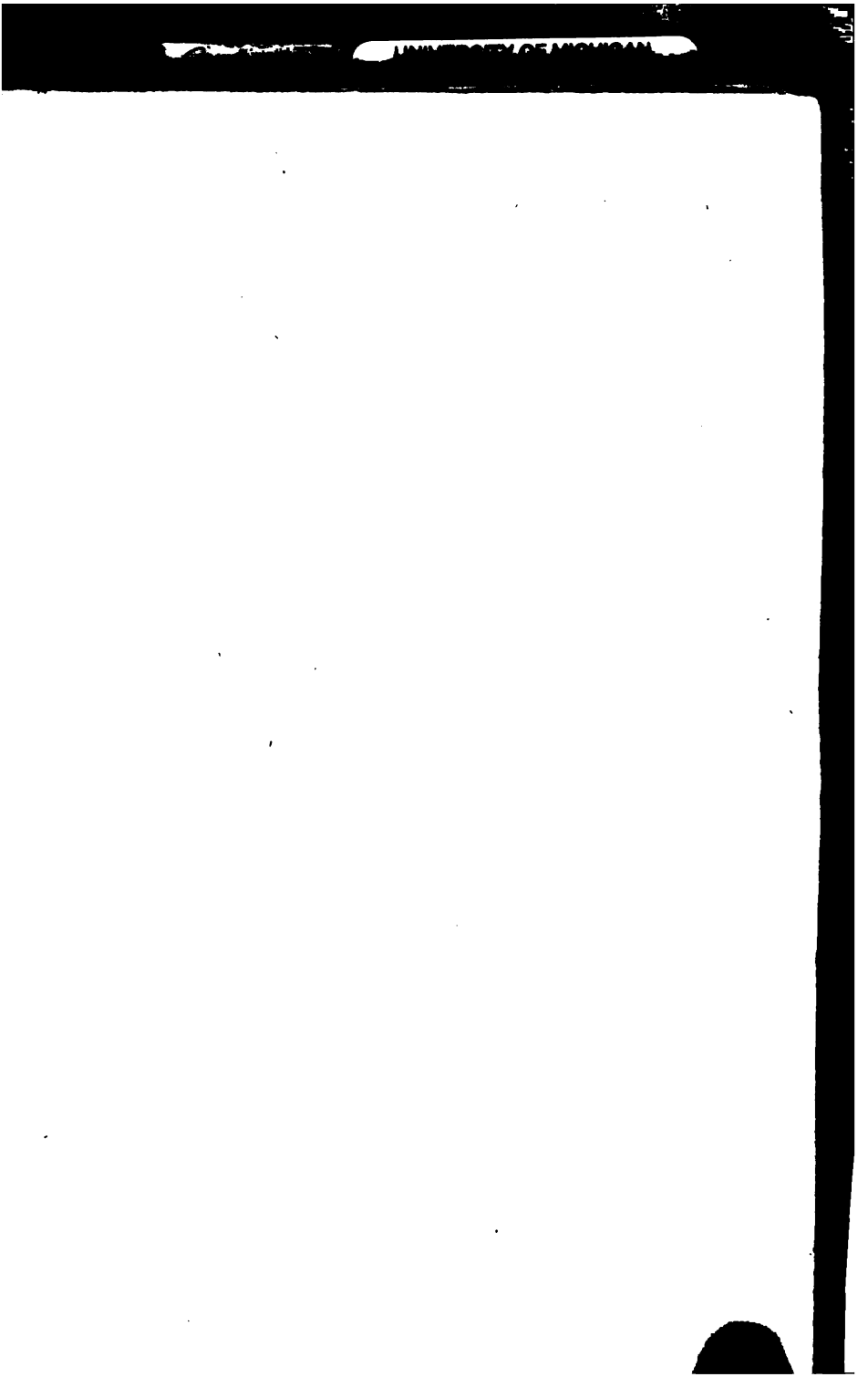
Султан запита Шеик-ул-Ислама и Великог Везира за савет. И кад ови — осећајући и сами како је Цариград опустео и занемио од како одоше пси — рекоше да се и са гледишта правде и са гледишта севапа таква молба не може одбити, султан нареди да се пси у Цариград врате!